T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Anabilim Dalı
Prehistorya Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri

Heval Bozbay
2501050075

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran

İstanbul 2009

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **PREHİSTORYA BİLİM** Dalında **2501050075** numaralı **HEVAL BOZBAY'IN** hazırladığı "**NEOLİTİK DÖNEM AKARÇAY TEPE YERLEŞMESİNDE KÜÇÜK BULUNTULAR IŞIĞINDA ZANAAT ÜRÜNLERİ**" konulu **YÜKSEK LİSANS/** ~~**DOKTORA TEZİ**~~ ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **30.09.2009 ÇARŞAMBA** günü Saat:12.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .....kabulüne.....'ne* **OYBİRLİĞİ /**~~**OYÇOKLUĞUYLA**~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. MEHMET ÖZDOĞAN	kabul	
PROF. DR. NUR BALKAN ATLI	kabul	
PROF. DR. KEMALETTİN KÖROĞLU	~~kabul~~	~~[illegible]~~
PROF. DR. MİHRİBAN ÖZBAŞARAN	kabul	
DOÇ. DR. ERHAN BIÇAKÇI	kabul	

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel: 0 212 440 00 00 Fax: 0 212 440 03 40

ÖZ

Bu tez çalışmasında, Akarçay Tepe (Şanlıurfa-Birecik) Neolitik Dönem yerleşmesinde ortaya çıkarılmış küçük buluntuların incelenmesi yoluyla yerleşmede sürdürülen zanaatların araştırılması amaçlanmıştır.

Bu amaçla, açığa çıkarılan iki bine yakın küçük buluntu; hammadde, olası işlev, tür ve tip gibi özelliklerine göre tasnif edilip, tanımlanmıştır. İlk aşamada, tasnif edilen bu buluntulara tüm faaliyetleri anlamak amacıyla, çakmaktaşı ve obsidyen aletler ile çanak çömlek dâhil edilmiştir. Buluntuların yapımında kullanılan hammaddelerin tarihöncesi dönemde nasıl ve nereden elde edildiği çalışıldıktan sonra, nasıl işlendiği, yapım süreçleri ve teknikleri etnoarkeoloji ve deneysel arkeoloji araştırmalarının yardımıyla ele alınmıştır. Her iki aşamada da buluntuların yerleşme içindeki kronolojik ve mekansal dağılımı, yerleşmedeki diğer arkeolojik veriler ve Akarçay Tepe yerleşmesinin içinde yer aldığı bölgedeki çağdaşı yerleşmelerle karşılaştırılarak sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In this study, the small finds of the Neolithic settlement of Akarçay Tepe (Şanlıurfa-Birecik) were analysed with the aim of defining the various crafts of the settlement.

The small finds – a total of ca 2000 in number – that were unearthed by the archaeological excavations were classified and described according to their features such as the raw material, function and type. Obsidian tools and pottery were also included in these finds to classify all as a whole. After the first stage of classification, the study focused on how and where the Neolithic people had obtained their raw materials. Then with the aid of ethnoarchaeological and experimental studies, the analysis of the process of the raw materials, the manufacturing techniques were investigated. In both stages, the small finds were studied due to their chronological order and spatial distribution. A comparison with the small finds of the contemporary

settlements of the region was made in order to understand the craft activities of the community of Neolithic Akarçay Tepe.

ÖNSÖZ

Akarçay Tepe, Birecik'ten başlayarak Suriye sınırına doğru, Fırat Nehri boyunca tespih taneleri gibi dağılmış, çeşitli dönemlere ait höyüklerden bir tanesidir. Bu höyüklerin birkaçında başlayan kazı çalışmaları bölgenin kültür tarihini anlamaya yönelik önemli sonuçlar vermesine rağmen, kazıların çoğu ya Birecik Barajı'nın sularının yükselmesiyle ya da idari nedenlerle yarıda kaldı. Kazısı halen devam eden az sayıdaki yerleşmelerden biri de Akarçay Tepe'dir. Akarçay Tepe'nin içinde yer aldığı küçük çaplı habitat (doğal çevre ortamı), insanoğlunun yerleşik yaşama geçtiği dönemden başlayarak günümüze kadar gelen ve günümüzde de Akarçay Köyü ile temsil edilen kesintisiz bir iskân sürecine tabi tutulmuştur. Bu küçük habitattaki iskân sürecinin şu anki en eski temsilcisi ise Akarçay Tepe'dir. Tez çalışmamda da 1999–2002 ile 2005–2007 yıllarında sürdürülen yedi kazı sezonu sonunda açığa çıkarılmış buluntulardan hareket ederek, Akarçay Tepe'de sürdürülen zanaat faaliyetlerine dair sonuçlara ulaşmaya çalıştım. Kuşkusuz, devam eden kazılarda elde edilecek yeni bulgular/buluntular bu sonuçların belki de çok kısa bir süre içinde değişmesine yol açacaktır. Bu tezin de o yeni sonuçlara ulaşmada bir basamak olabilmesi dileğiyle...

Tezimin danışmanı olan Prof Dr Mihriban Özbaşaran'a, hem arkeoloji konusundaki bilgi ve görgülerimi geliştirmemi sağladığı için hem de tez konusunun seçiminden, tezin sonuçlanmasına kadar, tüm aşamalardaki tavsiye, yönlendirme ve desteği için teşekkür ederim.

Tezimi hazırladığım süreçte manevi desteğiyle bu tezin sonuçlanmasında hesapsız katkıları olan Dilşat Bilen ile fikirleri ve maddi-manevi desteğiyle çok önemli katkıda bulunan Mehmet Sağır'a teşekkür ederim.

Bu tez, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından, 2210 kodlu Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı'yla desteklenmiştir. Teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Öz/Abstract iii
Önsöz v
İçindekiler vi
Harita Listesi x
Levha Listesi x
Çizim Listesi x
Tablo Listesi x
Resim Listesi xi
Kısaltmalar Listesi xv
Kaynakça Kısaltmaları Listesi xv

GİRİŞ 1

1. KONUNUN TANITIMI, AMAÇ VE YÖNTEM 4
1.1. Zanaatın Tanımı 4
1.2. Arkeolojide Zanaat 6
1.3. Türkiye Arkeolojisinde Zanaat 13
1.4. Amaç ve Yöntem 14

2. GÜNEYBATI ASYA'DA NEOLİTİK DÖNEM 17
2.1. Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA: Pre-Pottery Neolithic A) 18
2.2. Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB: Pre-Pottery Neolithic B) 19
2.2.1. İlk PPNB (Early PPNB) 21
2.2.2. Orta PPNB (Middle PPNB) 21
2.2.3. Son PPNB (Late PPNB) 23
2.2.4. Final PPNB (ya da PPNC) (Final PPNB/PPNC) 24
2.3. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem 24

3. AKARÇAY TEPE HAKKINDA GENEL BİLGİ VE YERLEŞMENİN TABAKA DÜZENİ 26

3.1. Bölgenin Coğrafi Durumu ve Yerleşmenin Konumu 26
3.1.1. Yerşekilleri.....27
3.1.2. İklim.....28
3.1.3. Bitki Örtüsü.....29
3.1.4. Yerleşmenin Konumu ve Genel Özellikleri.....30
3.2. Araştırma Tarihçesi.....31
3.3. Kazı ve Belgeleme Yöntemi.....32
3.4. Tabakalanma ve Mimari.....34
3.4.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem.....35
3.4.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş (Transition) Aşaması 46
3.4.3. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem.....50

4. AKARÇAY TEPE'DE BULUNMUŞ ZANAAT ÜRÜNLERİ 54
4.1. Hammadde Kullanımı 54
4.1.1. Kayaçlar.....54
4.1.1.1. Kireçtaşı 54
4.1.1.2. Çakmaktaşı.....61
4.1.1.3. Obsidyen 66
4.1.1.4. Mermer.....70
4.1.1.5. Bazalt 71
4.1.1.6. Türü Belirlenememiş Taş.....74
4.1.2. Kil.....77
4.1.3. Kemik 79
4.1.4.Kabuk.....82
4.2. Öğütme/Ezme Aletleri.....83
4.2.1. Alt Öğütme Taşı.....86
4.2.2. Değirmen Taşı.....87
4.2.3. Havan.....88
4.2.4. Havaneli / Tokmak ve El Taşı.....89
4.3. Gündelik Faaliyetlerde Kullanılan Çeşitli Aletler 90
4.3.1. Açkı Aleti ve Biley Taşı 90

4.3.2. Taş Top ve Küresel Sapan Taşı....91
4.3.3. Kil Top ve Sapan Aleti....94
4.3.4. Taş Kap....96
4.3.5. Yassı Balta....100
4.3.6. Topuz Başı....104
4.3.7. Yongalanmış Kurs....105
4.3.8. Ağırşak ve Delikli Çanak Kırığı....107
4.3.9. Delikli Nesne / Ağırlık....109
4.3.10. Söve Taşı....111
4.3.11. Palet....111
4.3.12. Halka....111
4.3.13. Çetele Pulu / Token....112
4.3.14. Mühür....114
4.3.15. Kemik Bız ve Delici....117
4.3.16. Kemik İğne....119
4.3.17. Kemik Kanca....120
4.3.18. Kemik Yassı Alet / Spatula....121
4.3.19. Çanak Çömlek....122
4.4. Takı....126
4.4.1. Boncuk....126
4.4.2. Çeşitli Kabuklardan Boncuk....129
4.5. Figürin....132
4.5.1. İnsan Figürini....132
4.5.2. Hayvan Figürini....137
4.5.3. Tanımlanamayan Figürin Parçası....140
4.5.4. Fallus....140
4.6. Kazı / Çizi Bezekli Kireçtaşı....141
4.7. Tanımlanamamış Çeşitli Buluntular (Hammaddelerine Göre Ayrımlanmış)144
4.7.1. İşlenmiş Kireçtaşı....144
4.7.2. İşlenmiş Çeşitli Taş....146
4.7.3. İşlenmiş Kemik....147
4.7.4. Kil Nesne....148

5. DÖNEMLERE VE TABAKALARA GÖRE BULUNTU DAĞILIMI 150

6. KARŞILAŞTIRMA VE GENEL DEĞERLENDİRME.....167

SONUÇ 174

KAYNAKÇA 182

Harita Listesi

Harita 1: Güneybatı Asya'daki Neolitik Dönem Yerleşmeleri
(Asouti, 2006: Figure1'den değiştirilerek).....205

Levha Listesi

Levha 1: Akarçay Tepe Topografik Planı (AT Kazı Arşivi)……206
Levha 2: Akarçay Tepe veri tabanı formu (AT Kazı Arşivi)……....207
Levha 3: Kireçtaşı çıkarma yöntemleri
(Kooper, Rossello-Bordoy, 1974: 162, Figure 1'den değiştirilerek)……...56
Levha 4: İğ yardımıyla ip eğirme
(Keith, 1998: Figure 3'ten değiştirilerek)……..109

Çizim Listesi

Çizim 1: Akarçay Tepe doğu açmaları durum planı (AT kazı arşivi)……..208
Çizim 2: Izgara planlı N yapısı (AT kazı arşivi)……36
Çizim 3: AB yapısının kuzeydoğu köşesindeki bezemeli temel taşın çizimi
(AT kazı arşivi)……38
Çizim 4: 27 X açması. M ve L yapıları (AT kazı arşivi)……39
Çizim 5: 20 Açmaları durum planı (AT kazı arşivi)……209
Çizim 6: Batı açmaları durum planı (AT kazı arşivi)……...210

Tablo Listesi

Tablo 1: Akarçay Tepe evre bazlı tabakalaşma düzeninin C14 sonuçları
(Balkan Atlı vd., 2002: 289, Tablo: 2)……..35
Tablo 2: Akarçay Tepe tabakalaşma düzeni……...35
Tablo 3: Kireçtaşı buluntuların tabakalara dağılımı……..……61
Tablo 4: Çakmaktaşı buluntuların tabakalara dağılımı…….……66
Tablo 5: Mermer buluntuların tabakalara dağılımı……71
Tablo 6: Bazalt buluntuların tabakalara dağılımı……74
Tablo 7: Türü belirlenememiş taşların tabakalara dağılımı……76
Tablo 8: Kil buluntuların tabakalara dağılımı……78
Tablo 9: Kemik buluntuların tabakalara dağılımı……...82
Tablo 10: Öğütme aletlerinin tabakalara dağılımı……..86
Tablo 11: Taş topların tabakalara dağılımı……93
Tablo 12: Kil topların tabakalara dağılımı……..96
Tablo 13: Taş kapların tabakalara dağılımı……....98
Tablo 14: Yassı baltaların tabakalara dağılımı……103

Tablo 15: Yongalanmış kursların tabakalara dağılımı……107
Tablo 16: Delikli nesne/ağırlıkların tabakalara dağılımı……..110
Tablo 17: Halkaların tabakalara dağılımı……112
Tablo 18: Çetele pullarının tabakalara dağılımı……114
Tablo 19: Kemik bız ve delicilerin tabakalara dağılımı……119
Tablo 20: Boncukların tabakalara dağılımı……..……127
Tablo 21: İnsan figürinlerinin tabakalara dağılımı……...…134
Tablo 22: Hayvan figürinlerinin tabakalara dağılımı……140
Tablo 23: Kazı/çizi bezekli kireçtaşlarının tabakalara dağılımı……...143
Tablo 24: İşlenmiş kireçtaşlarının tabakalara dağılımı……146
Tablo 25: İşlenmiş taşların tabakalara dağılımı……147
Tablo 26: İşlenmiş kemiklerin tabakalara dağılımı……..148
Tablo 27: 12-9. tabakalarda buluntu dağılımı……...152
Tablo 28: 8-7. tabakalarda buluntu dağılımı……157
Tablo 29: 8-7. tabakalarda buluntu dağılımı (Kazı/çizi bezekli kireçtaşları çıkarıldıktan sonra)……..……...158
Tablo 30: 6. tabakada buluntu dağılımı……159
Tablo 31: 5-3. tabakalarda buluntu dağılımı……163
Tablo 32: 2. tabakada buluntu dağılımı……....166

Resim Listesi

Resim 1: AB yapısının kireçtaşı döşemeli tabanı (AT kazı arşivi)……..37
Resim 2: AB yapısının kuzeydoğu köşesindeki bezemeli temel taşı (AT kazı arşivi)……...37
Resim 3: 27 X açması. "İşlik" veya "açık alan" (AT kazı arşivi)……..38
Resim 4: 27 X açması. M ve L yapıları (AT kazı arşivi).....40
Resim 5: C ve G yapıları. Doğudan (AT kazı arşivi).....41
Resim 6: C yapısının kireçtaşı duvarları (AT kazı arşivi).....42
Resim 7: Hücre planlı Y yapısı. Güneyden (AT kazı arşivi).....43
Resim 8: Hücre planlı K yapısı. Güneybatıdan (AT kazı arşivi)……44
Resim 9: U ve BB yapıları. Kuzeyden (AT kazı arşivi)……46
Resim 10: BA, BB, U ve K yapıları. Kuzey-Kuzeydoğudan (AT kazı arşivi)…...…47
Resim 11: BG (sağdaki) ve BH yapıları. Kuzeydoğudan (AT kazı arşivi)……...48
Resim 12: Batı açmaları. Güneyden (AT kazı arşivi)……49
Resim 13: Batı alanı-7. tabaka. 18 F açması. Güneyden (AT kazı arşivi)……..49
Resim 14: 19 F açması. Doğudan (AT kazı arşivi)……50
Resim 15: 20 Açmaları Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakaları (AT kazı arşivi)……..……51
Resim 16: 19 G açması, F yapısı. Kuzeyden (AT kazı arşivi)……...52
Resim 17: 20 K açması yapı kalıntıları. Kuzeyden (AT kazı arşivi)……..52
Resim 18: AT Köyü yakınlarındaki bazalt kaynağından bir görünüm……..…73
Resim 19: Obsidyen işleme/artık alanı (AT kazı arşivi)……69
Resim 20: Alt öğütme taşı (AT kazı arşivi)……..211
Resim 21: Alt öğütme taşı (AT kazı arşivi)……..211

Resim 22: Alt öğütme taşı (AT kazı arşivi)……..211
Resim 23: Alt öğütme taşı (AT kazı arşivi)……..211
Resim 24: Değirmen taşı (AT kazı arşivi)……211
Resim 25: Havan (AT kazı arşivi)……...211
Resim 26: Havan (AT kazı arşivi)…….....212
Resim 27: Havan (AT kazı arşivi)…….....212
Resim 28: Havaneli (AT kazı arşivi)…….....212
Resim 29: Havaneli (AT kazı arşivi)……....212
Resim 30: El taşı (AT kazı arşivi)……...212
Resim 31: El taşı (AT kazı arşivi)…….....212
Resim 32: Biley taşı (AT kazı arşivi)……..……212
Resim 33: Açkı aleti (AT kazı arşivi)……...212
Resim 34: Taş toplar (AT kazı arşivi)……...213
Resim 35: Taş top (AT kazı arşivi)…..……213
Resim 36: Taş top (AT kazı arşivi)…..……213
Resim 37: Taş top (AT kazı arşivi)…..……213
Resim 38: Taş toplar (AT kazı arşivi)……...213
Resim 39: Taş top (AT kazı arşivi)…..……213
Resim 40: Taş top (AT kazı arşivi)…..……213
Resim 41: Taş top (AT kazı arşivi)…..……213
Resim 42: Kil top (AT kazı arşivi)……..……213
Resim 43: Kil top (AT kazı arşivi)……..……213
Resim 44: Kil top/Sapan taşı(AT kazı arşivi)..……213
Resim 45: Kireçtaşı kap(AT kazı arşivi)……..214
Resim 46: Kireçtaşı kap (AT kazı arşivi)……....214
Resim 47: Kireçtaşı kap(AT kazı arşivi)……214
Resim 48: Kireçtaşı kap (AT kazı arşivi)……214
Resim 49: Kireçtaşı kap (AT kazı arşivi)……214
Resim 50: Kireçtaşı kap (AT kazı arşivi)……214
Resim 51: Kireçtaşı kap (AT kazı arşivi)……214
Resim 52: Kireçtaşı kap (AT kazı arşivi)……214
Resim 53: Mermer kaplar (AT kazı arşivi)……...215
Resim 54: Taş kap (AT kazı arşivi)……215
Resim 55: Mermer kap (AT kazı arşivi)…..……215
Resim 56: Mermer kap (AT kazı arşivi)……...215
Resim 57: Kireçtaşı kap (AT kazı arşivi)……215
Resim 58: Taş kap (AT kazı arşivi)……..215
Resim 59: Yassı balta (AT kazı arşivi)……...……..215
Resim 60: Yassı balta (AT kazı arşivi)……215
Resim 61: Yassı balta (AT kazı arşivi)……...……..215
Resim 62: Yassı balta (AT kazı arşivi)……...…..215
Resim 63: Yassı balta (AT kazı arşivi)……216
Resim 64: Yassı balta (AT kazı arşivi)……216
Resim 65: Yassı balta (AT kazı arşivi)……216
Resim 66: Yassı balta (AT kazı arşivi)……216
Resim 67: Yassı balta (AT kazı arşivi)……216
Resim 68: Kemik iğne (AT kazı arşivi)……216

Resim 69: Yassı balta (AT kazı arşivi)……216
Resim 70: Yassı balta (AT kazı arşivi)……216
Resim 71: Topuz başı (AT kazı arşivi)……216
Resim 72: Topuz başı (AT kazı arşivi)……216
Resim 73: Yongalanmış kurs (AT kazı arşivi)……217
Resim 74: Yongalanmış kurs (AT kazı arşivi)……217
Resim 75: Ağırşak (AT kazı arşivi)……217
Resim 76: Delikli çanak kırığı/ağırşak (AT kazı arşivi)……217
Resim 77: Delikli taş/ağırlık (AT kazı arşivi)……217
Resim 78: Delikli taş/ağırlık (AT kazı arşivi)……217
Resim 79: Delikli taş/ağırlık (AT kazı arşivi)……217
Resim 80: Delikli taş/ağırlık (AT kazı arşivi)……217
Resim 81: Delikli taş/ağırlık (AT kazı arşivi)……218
Resim 82: Söve taşı (AT kazı arşivi)……218
Resim 83: Söve taşı (AT kazı arşivi)……218
Resim 84: Palet (AT kazı arşivi)……218
Resim 85: Palet (AT kazı arşivi)……218
Resim 86: Halka (AT kazı arşivi)……218
Resim 87: Halka (AT kazı arşivi)……218
Resim 88: Halka (AT kazı arşivi)……218
Resim 89: Halka (AT kazı arşivi)……218
Resim 90: Halka (AT kazı arşivi)……218
Resim 91: Çetele pulu (AT kazı arşivi)……218
Resim 92: Çetele pulu (AT kazı arşivi)……219
Resim 93: Çetele pulu (AT kazı arşivi)……219
Resim 94: Çetele pulu (AT kazı arşivi)……219
Resim 95: Çetele pulu (AT kazı arşivi)……219
Resim 96: Çetele pulu (AT kazı arşivi)……219
Resim 97: Çetele pulu (AT kazı arşivi)……219
Resim 98: Çetele pulu (AT kazı arşivi)……219
Resim 99: Mühür (AT kazı arşivi)……219
Resim 100: Delici/Bız (AT kazı arşivi)……219
Resim 101: Delici/Bız (AT kazı arşivi)……219
Resim 102: Delici/Bız (AT kazı arşivi)……219
Resim 103: Delici/Bız (AT kazı arşivi)……219
Resim 104: Delici/Bız (AT kazı arşivi)……220
Resim 105: Delici/Bız (AT kazı arşivi)……220
Resim 106: Delici/Bız (dış ve iç) (AT kazı arşivi)……220
Resim 107: Delici/Bız (AT kazı arşivi)……220
Resim 108: İğne (AT kazı arşivi)……220
Resim 109: İğne (AT kazı arşivi)……220
Resim 110: İğne (AT kazı arşivi)……220
Resim 111: Kemik kancalar (AT kazı arşivi)……220
Resim 112: Kemik kanca (AT kazı arşivi)……220
Resim 113: Kemik kanca (AT kazı arşivi)……220
Resim 114: Kemik kanca (AT kazı arşivi)……220
Resim 115: Kemik yassı alet/spatula (AT kazı arşivi)……221

Resim 116: Kemik yassı alet/spatula (AT kazı arşivi)……221
Resim 117 a-d: Boncuk (AT kazı arşivi)……...……...221
Resim 118 a-b: Boncuk (AT kazı arşivi)……..……221
Resim 119 a-b: Boncuk (AT kazı arşivi)……..……221
Resim 120: Boncuk (?) (AT kazı arşivi)……..221
Resim 121 a-b: Boncuk (AT kazı arşivi)……..221
Resim 122: Boncuk (AT kazı arşivi)……....221
Resim 123 a-b: Boncuk (AT kazı arşivi)……222
Resim 124: Boncuk (AT kazı arşivi)……...……222
Resim 125: Kabuk boncuk (AT kazı arşivi)……222
Resim 126: Kabuk boncuk (AT kazı arşivi)……222
Resim 127: Kabuk boncuk (AT kazı arşivi)……222
Resim 128: Kabuk boncuk (AT kazı arşivi)……222
Resim 129: Kabuk boncuk (AT kazı arşivi)……222
Resim 130: Kabuk boncuk (AT kazı arşivi)……222
Resim 131: Kabuk boncuk (AT kazı arşivi)……...……..222
Resim 132: İnsan figürini (AT kazı arşivi)……..223
Resim 133: İnsan figürini (AT kazı arşivi)……...……223
Resim 134: İnsan figürini (AT kazı arşivi)……...……223
Resim 135: Figürin (AT kazı arşivi)……....223
Resim 136: Figürin (AT kazı arşivi)……...……...223
Resim 137: Figürin (AT kazı arşivi)……..……...223
Resim 138: Figürin (AT kazı arşivi)……..……...223
Resim 139: Figürin (AT kazı arşivi)……..……...223
Resim 140: Figürin (AT kazı arşivi)……..……...223
Resim 141: Figürin (AT kazı arşivi)……...……..……223
Resim 142: Figürin (AT kazı arşivi)……..……...223
Resim 143: Figürin (AT kazı arşivi)……..……...224
Resim 144: Figürin (AT kazı arşivi)……..……...224
Resim 145: Hayvan figürini (AT kazı arşivi)……...224
Resim 146 a-d: Hayvan figürinleri (AT kazı arşivi)……...……..224
Resim 147: Hayvan figürini (AT kazı arşivi)……..……..224
Resim 148 a-b: Hayvan figürini parçaları (boynuz) (AT kazı arşivi)……..224
Resim 149: Hayvan figürini (arka ve ön) (AT kazı arşivi)……...224
Resim 150: Hayvan figürini (AT kazı arşivi)……...224
Resim 151: Hayvan figürini (AT kazı arşivi)……..……..224
Resim 152: Hayvan figürini (AT kazı arşivi)……..……..225
Resim 153: Hayvan figürini (AT kazı arşivi)……..……..225
Resim 154: Hayvan figürini (Toynak?) (AT kazı arşivi)……..……225
Resim 155: Fallus (AT kazı arşivi)……..……..225
Resim 156: Fallus (AT kazı arşivi)……..……..225
Resim 157: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)……...……225
Resim 158: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)……..……..225
Resim 159: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)……...226
Resim 160: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)……..……226
Resim 161: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)……...……226
Resim 162: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)...……226

Resim 163: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)……..……226
Resim 164: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)……..……226
Resim 165: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)……..……226
Resim 166: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı (AT kazı arşivi)……..……226
Resim 167: İşlenmiş kireçtaşı (AT kazı arşivi)…….……226
Resim 168: İşlenmiş kireçtaşı (AT kazı arşivi)…….…...226
Resim 169: İşlenmiş kireçtaşı (AT kazı arşivi)…….226
Resim 170: İşlenmiş kireçtaşı (AT kazı arşivi)…….227
Resim 171: İşlenmiş kireçtaşı (AT kazı arşivi)…….227
Resim 172: İşlenmiş kireçtaşı (AT kazı arşivi)…….…...227
Resim 173: İşlenmiş taş (AT kazı arşivi)…….....227
Resim 174: İşlenmiş kireçtaşı (AT kazı arşivi)…….……...227
Resim 175: İşlenmiş taş (AT kazı arşivi)……..……...227
Resim 176: İşlenmiş kireçtaşı (AT kazı arşivi)…….……...227
Resim 177: İşlenmiş kemik (AT kazı arşivi)…….....228
Resim 178: İşlenmiş kemik (AT kazı arşivi)…….……...228
Resim 179: İşlenmiş kemik (AT kazı arşivi)…….....228
Resim 180: Kil nesne (AT kazı arşivi)……..……...228
Resim 181: Kil nesne (AT kazı arşivi)…….…...228

Kısaltmalar Listesi

abç.	Altını ben çizdim
AT	Akarçay Tepe
Bkz.	Bakınız
GÖ.	Günümüzden Önce
MÖ.	Milattan Önce
PPN	Pre Pottery Neolithic
PPNB	Pre Pottery Neolithic B
TDK	Türk Dil Kurumu
vb.	ve benzer(ler)i
vd.	ve diğer(ler)i

Kaynakça Kısaltmaları Listesi

AKDTYK-TDK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Türk Dil Kurumu
B.A.R.	British Archeological Report
Bs.	Basım
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen(ler)
Ed.	Editör(ler)
s.	Sayfa(lar)

ODTÜ TAÇDAM	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi
TDKY	Türk Dil Kurumu Yayınları
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBA-AR	Türkiye Bilimler Akademisi-Arkeoloji Dergisi
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan(lar)

GİRİŞ

"Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde, Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri" başlıklı bu tez çalışmasında, Akarçay Tepe'de açığa çıkarılmış küçük buluntular ve bunların yanı sıra, küçük buluntu olmamakla birlikte belli düzeyde bir uzmanlığı yansıtan çakmaktaşı ve obsidyen aletler ile çanak çömleğin, hammadde kaynakları, işleme yöntemleri ve yerleşme içindeki yatay ve dikey dağılımı incelenerek, Neolitik Dönem boyunca yerleşmede sürdürülen zanaatlar araştırılmıştır.

Sosyal bilimlerde, zanaatçının varlığı kentleşme süreciyle birlikte ele alınmaktaydı, yakın zamanlara kadar. Kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan tabakalaşmış toplumdaki yönetici sınıflar, hem kendi ihtiyaçları hem de yönettiği toplumun ihtiyaçları doğrultusunda belli bir zanaatçı grubunu istihdam etmiş, bu zanaatçıların ihtiyaçları ise toplumsal artı-üründen karşılanmıştı. Kent öncesi toplumlar ise hem yaşam biçimi hem de toplumsal-siyasal örgütlenme bakımından basit topluluklar olarak görüldükleri için, bu toplumlarda alet vb nesnelerin üretiminin oldukça basit olduğu ve herhangi düzeyde bir uzmanlığı gerektirmediği kabul edilmekteydi. Son yıllarda artan araştırmalar, toplumsal-siyasal örgütlenme konularında herhangi bir yorumda bulunmak için halen erken olsa da söz konusu toplumlarda da ileri düzeyde bir zanaatçılığın olduğunu ve bazı zanaat ürünlerinin geniş bir coğrafi bölge içerisinde çeşitli yol ve amaçlarla dağıtıldığını göstermiştir. Bu konudaki tartışmalar, tezin konusunun ve sorununun tanıtıldığı birinci bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Birinci bölümde ayrıca, bu tez çalışmasında kullanılan yöntem ve bu yöntemle ulaşılması hedeflenen amaçlar ortaya konacaktır.

İkinci bölümde, Akarçay Tepe'nin de içinde bulunduğu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in gelişim aşamaları verilerek tezin zamansal çerçevesi aktarılmaya çalışılmıştır. Son yıllarda artan kazı ve araştırmalarla bu iki döneme ilişkin algı ve bilgilerimizde önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu

tez çalışmasında da mümkün olduğunca yeni veriler kullanılarak söz konusu dönemler aktarılacaktır.

Üçüncü bölüm, Akarçay Tepe'nin de içinde yer aldığı Orta Fırat Havzası'nın coğrafya özelliklerinin tanıtımına ayrılmıştır. Doğal çevre koşulları, kültürlerin değişiminde belirleyici bir role sahiptir. Orta Fırat Havzası da, insanoğlunun yerleşik yaşama geçip, tarım ve hayvancılığa başladığı bölgelerden biri olan Bereketli Hilal kavsinin bir kesimini oluşturur. Gerek Bereketli Hilal'in gerekse de Orta Fırat Havzası'nın, prehistorik dönemlerdeki iklim, bitki örtüsü ve hayvan varlığı da dikkate alınarak tanıtılmasıyla Akarçay Tepe'nin daha net bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır.

Dördüncü bölümde, Akarçay Tepe yerleşmesinin konumu, höyüğün günümüzdeki durumu ve araştırma tarihçesi verildikten sonra; kazı yöntemine, küçük buluntuların nasıl toplandığına ve yerleşmenin tabakalaşma durumuna ilişkin bilgiler verilecektir. Akarçay Tepe asal olarak bir Neolitik Dönem yerleşmesidir ve en erkeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in orta evrelerinde başlayan yerleşim süreci, kesintisiz bir şekilde devam ederek, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonlarına kadar devam etmiştir. Bu yerleşim süreci, her tabakadaki belli başlı yapılardan hareketle tanıtılacaktır.

Beşinci bölüm, tezin temel konusu olan Akarçay Tepe buluntularının incelenmesidir. Bu amaçla buluntular öncelikle hammaddelerine göre gruplanmış ve her bir hammaddenin prehistorik dönemlerdeki elde edilme ve işlenme yöntemi, hammadde kaynaklarının Akarçay Tepe çevresindeki varlığı ve hammaddelerin yerleşme içindeki dağılımı incelenmiştir. Daha sonra da buluntular işlevlerine göre ayrılarak hem prehistorik dönemlerde hem de Akarçay Tepe'de işlenme yöntemleri ile yerleşme içindeki dağılımı incelenmiştir. Tezin sorunsallarından biri olmamakla birlikte, bu vesileyle Akarçay Tepe küçük buluntuları da kısmen tanıtılmıştır.

Altıncı bölümdeyse, buluntuların Akarçay Tepe'deki yerleşim süreci boyunca dönemlere ve tabakalara nasıl dağıldığı, hammadde kullanımı, buluntuların yapı içi ve yapı dışı alanlarda bulunuş durumu ele alınmıştır.

Yedinci ve son bölümde, Akarçay Tepe ile aynı zaman silsilesi içerisinde yer alan yerleşmelerde açığa çıkarılmış buluntular ile Akarçay Tepe buluntuları karşılaştırılarak bölge ve dönem için genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışma neticesinde ulaşılmış verilerin genel bir değerlendirmesi yapılarak hangi soru(n)lara cevap verilebildiği, hangi soru(n)ların –neden- cevapsız kaldığı aktarılacak ve bu soru(n)ların çözülebilmesi için, sürmekte olan kazılarda ne tür araştırmalara yönelinmesi gerektiğine dair düşünceler ortaya konacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KONUNUN TANITIMI, AMAÇ VE YÖNTEM

Bu bölümde, tezin temel kavramlarından olan zanaat tanımlandıktan sonra, arkeolojide bu kavramların nasıl ele alındığına ve bu konudaki tartışma ve araştırmalara değinilecek, son olarak da tezin amacı ve yöntemi aktarılacaktır.

1.1. Zanaatın Tanımı

TDK'nın Türkçe sözlüğünde zanaat kelimesinin Arapçadaki *amel, iş yapma* anlamındaki *şina'at* kelimesinden kaynaklandığı ve "insanların maddeye dayanan ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte tecrübe, beceri ve ustalık gerektiren iş, sınaat" ve "el ustalığı isteyen işler" anlamlarına geldiği belirtilmektedir. Aynı kaynakta zanaatçı ise "belli bir zanaatla uğraşan, bir zanaatı meslek edinen emekçi" olarak tanımlanır (AKDTYK-TDK Türkçe Sözlük, 1998: 2497). Antropoloji sözlüğünde ise zanaatçılık şöyle tanımlanmaktadır: "Sanayi öncesine ait teknolojiyle mamul madde (artefact) üretimi faaliyeti ve yöntemleri. İnsanlaşma sürecinin en önemli adımının alet yapmak olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla ilk aleti yapan insan atası, aynı zamanda ilk zanaatçıdır." (abç) (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 922). Hançerlioğlu'nun Ticaret Sözlüğü'nde de zanaat için şu tanım verilmektedir: "Özdeksel gereksinimleri karşılamak için el uzmanlığıyla yapılan iş (…)" (Hançerlioğlu, 1993: 509).

Zanaatın bu tanımlarına göre, tarihöncesinin en eski dönemlerinden başlayarak, örneğin Alt Paleolitik Dönem'de yapılmış bir el baltası zanaat ürünü, o baltayı yapan da zanaatçı olarak mı değerlendirilmelidir? Zanaatın ilk defa ne zaman ve nerede başladığına dair tartışmalar aşağıda ele alınacaktır, ancak niteliği ne olursa olsun, bütün toplumsal formasyonlarda, özel yetenek gerektiren bazı işleri yapan bireylerin varlığına rastlanır. Alt Paleolitik Dönem'de yapılmış bir el baltası da o dönem insanı için elbette muazzam bir uzmanlığın ve becerinin ürünüdür ve teknik olarak "zanaat ürünü" nitelendirmesini, en az diğer zanaat ürünleri kadar hak etmektedir. *Acheul*

baltayı ya da insan elinden çıkmış ve belli düzeyde beceri ve uzmanlık gerektiren başka herhangi bir nesneyi, yapıldığı dönemden ve toplumsal yapıdan soyutlayarak ele aldığımız zaman böyle bir sonuca ulaşmamız kaçınılmazdır. Ancak zanaatçılar belli bir işbölümünün ve toplumsal yapının ürünüdürler.

İlk defa Neolitik Dönem'de kurumsallaştığı izlenen birçok zanaat türü günümüzde de Anadolu'nun birçok kesiminde (ve Neolitik Dönem'deki teknolojiden çok da üstün olmayan bir teknolojiyle) hem kişisel kullanım hem de ürünün fazlasını satarak ek bir gelir elde etmek amaçlarıyla icra edilmektedir. Arlı (1990: 2), bu tip zanaatları "el sanatları" adı altında şöyle tanımlamaktadır: "(…) asıl işi çiftçilik olan ve hayatını çiftçilikle kazanan, köyde oturan nüfusun, boş zamanlarında (…) uğraştıkları yardımcı sanatlar."

Günümüzde varlığını sürdüren zanaat türlerini sınıflandırmada, işlevlerine, tekniklerine, kullanıldıkları hammaddelere göre çeşitli ölçütler kullanılmaktadır. Hammaddenin yanı sıra, işlevin de bir ölçüde göz önüne alındığı sınıflandırmada, beş yüzün üzerinde zanaat türü belgelenmiştir (Arlı, 1990: 17–36; Bozyiğit, 1994: 102). Bunlar hammadde olarak 1) hayvan ve bitki lifi, 2) ağaç, 3) taş, 4) toprak, 5) maden, 6) deri ve hayvansal artık, 7) ince dal, sap, ağaç şeritleri işlenen zanaatlar olmak üzere yedi ana başlık altında sınıflandırılır. Bu ana başlıkların alt gruplarından birkaç örnek vermek gerekirse (Arlı, 1990: 17–36; Bozyiğit, 1994: 102);

1) Hayvan ve Bitki Lifi İşlenen Zanaatlar: Halı, kilim ve benzeri yaygılar dokuma (yaygı, yastık, heybe, çuval vb), örgü işleri (bere, kazak, çorap, etek vb), mekikli dokumacılık (bez, kumaş, battaniye, yaygı vb), keçecilik (keçe, kepenek, çizme vb), bükümlü malzeme yapımı (ip, halat vb), kolan dokuma, oya işleri vb.

2) Ağaç İşlenen Zanaatlar: Dokuma aletleri yapımı (mekik, dokuma tezgahı, kirmen vb), tarım araçları yapımı (at arabası, yaba, döven, tırmık vb), alet ve aksesuar yapımı (tavla, mühür, vazo, tespih, kaşık, tarak vb), mimari eleman yapımı (mihrap, kapı, panjur vb), mutfak araçları yapımı (tekne, tabla, oklava), savaş araçları yapımı

(ok, yay, bıçak sapı, kabza vb), müzik araçları yapımı (saz, zurna, davul, kemençe vb).
3) Taş İşlenen Zanaatlar: Mimari eleman işlemeciliği (çeşme, havuz, mezar taşı vb), tarım araçları yapımı (döven, değirmen taşı vb), takı yapımı (kolye, bilezik, halhal vb), kullanım eşyası ve aksesuar yapımı (düğme, tespih, ağızlık, biblo vb).

4) Toprak İşlenen Zanaatlar: Kerpiç yapımı, çanak çömlek yapımı

5) Maden İşlenen Zanaatlar: Demir, bakır, gümüş, altın vb madenler kullanılmak üzere, kapı ve pencere donanımı (menteşe, kilit vb), marangoz aletleri yapımı (çekiç, keser, çivi vb), mutfak araçları yapımı (bıçak, satır, kaşık vb), ısınma araçları yapımı (mangal, soba, maşa vb), tarım araçları yapımı (saban, kazma, kürek vb), hayvan koşumu ve donanımıyla ilgili alet yapımı (nal, mıh, tasma vb), savaş aletleri yapımı (bıçak, süngü, kalkan vb), mimari eleman yapımı (kapı, tırabzan vb), müzik aletleri yapımı (zil, trampet, darbuka vb), kap kacak yapımı (bakraç, kova, semaver, cezve vb), takı yapımı (yüzük, küpe, vb).

6) Deri ve Hayvansal Artık İşlenen Zanaatlar: Deri, boynuz, kemik, deniz kabuğu, tüy ve telek, barsak vb kullanılmak üzere, hayvan koşum takımları yapımı (semer, eğer, yular vb), müzik aletleri yapımı (davul, tef, tulum vb), giysi yapımı (ayakkabı, çarık, eldiven vb), gündelik kullanım aleti ve aksesuar yapımı (kemer, çanta vb), kürk ve post yapımı (manto, kaban, yelek vb), cilt yapımı (kitap kapağı vb), tarım aletleri yapımı (elek, yayık, tulum vb), mobilya aksesuarı yapımı.

7. İnce Dal, Sap ve Ağaç Şeritleri İşlenen Zanaatlar: Sepet yapımı, gündelik alet ve aksesuar yapımı, mobilya yapımı.

1.2. Arkeolojide Zanaat

Arkeolojik ve etnografik kayıtlardan bilindiği ve gözlemlenebileceği üzere, bütün toplumlar, üretim araçlarına, günlük hayatta kullanılan çeşitli aletlere ve bazı prestij

nesnelerine sahip olmuşlardır. Bu nesnelerin bazıları takas ve ticaret ilişkileriyle elde edilmiş çoğu da bizzat o toplumun üyelerince üretilmiştir. Dolayısıyla tüm prehistorik yerleşmelerde, normal sakinlerden farklı olarak, üretim araçlarını ve günlük yaşamda kullanılan nesneleri üretmeyi görev edinmiş zanaatçıların mevcut olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Takaoğlu, 2005: 1; Perles, 1992: 150). Bununla birlikte, "uygarlık" olarak adlandırılan toplumsal aşamaya gelmemiş toplumlarda bu üretimin nasıl gerçekleştiği; zanaatın nasıl bir kültürel ve sosyo-ekonomik arka plana dayandığı ve zanaatçının statüsü, arkeolojide çeşitli araştırmalara ve tartışmalara konu olagelmiştir.[1]

"Uygar" olmayan toplumlarda zanaatçıların üretimlerini nasıl organize ettikleri/örgütledikleri ve günlük işlerde kullanılan aletlerin yanı sıra, yüksek bir teknik ve beceri düzeyi isteyen prestij nesnelerini neden ve nasıl ürettikleri halen çok az bilinmektedir. Sözü edilen toplumlarda zanaatçıların, yaşamsal ihtiyaçlarını karşıladıkları tarım, hayvancılık, balıkçılık gibi faaliyetlerden arta kalan zamanda mı kendi özel yeteneklerini sergileyebildikleri, yoksa zanaatın da tarım ve hayvancılık gibi, ekonominin önemli bir parçasını mı oluşturduğu, zanaat üzerine çalışan arkeologların -henüz- çözemediği bir soru(n)dur (Takaoğlu, 2005: 1).

Arkeolojideki (ve ilgili diğer bilim dallarındaki) zanaatla ilgili çalışmalarda genel olarak bu soruya yanıt aranmıştır. Verilen cevaplara göre iki temel yaklaşımın ön plana çıktığından söz edilebilir. Bunlardan ilki uzmanlaşmış zanaatçıların insanlık tarihinde ancak "uygar" toplumlarda varolabileceğini, dolayısıyla Neolitik Dönem'de gerçek anlamda bir uzmanlaşmadan söz edilemeyeceğini savunan görüştür. Son yıllarda yaygınlaşan diğer görüş ise Neolitik toplumların sanıldığından daha karmaşık bir örgütlenme düzeyine sahip olduklarını, bu yüzden de bazı temel ihtiyaçları ve hizmetleri görmek üzere uzmanlaşmış zanaatçıların, Neolitik Dönem'de var olduğunu/olması gerektiğini savunur. Zanaatçılıkla ilişkili olan tam-zamanlı, yarı-zamanlı uzmanlık; bağımlı, bağımsız uzmanlık; takas veya yerleşme içi

[1] Bu konudaki yaklaşımların ve tartışmaların eleştirel bir özeti için bkz: Brumfiel ve Earle, 1987.

kullanım amacıyla üretim gibi diğer soru(n)lara verilen yanıtlar da bu görüşler çerçevesinde şekillenir.

Denilebilir ki zanaatın sosyo-ekonomik önemine/rolüne arkeolojide ilk olarak değinen, ünlü prehistoryacı V. Gordon Childe olmuştur (Takaoğlu, 2005: 5). Childe, "uygar" toplumlar ile Neolitik köy toplumlarını birbirinden ayıran temel farklılıkları ortaya koyduğu çalışmalarında (1994, 1992, 1982), yönetici sınıf, nüfus artışı ve yoğunluğu, kamusal yapılar, yazı vd. ölçütlerle birlikte (tam-zamanlı uzman) zanaatçıların varlığını da uygarlığın olmazsa olmaz ölçütlerinden biri olarak değerlendirmişti: "…nüfus içinde göreli olarak oldukça kabarık bir uzmanlık kitlesinin varlığına rastlanır. Bunlar, kendi geçimlerini sağlamak için avcılık, balıkçılık ya da toplayıcılık işleriyle uğraşmak durumunda olmayan, ama işlerinde uzmanlaşmış, balıkçı, avcı ve toplayıcı kesimlerce üretilen artıkla beslenen bir toplumsal gruptur." (Childe, 1994: 25). Childe'a göre, Kalkolitik Çağ'da bakır madeninin keşfedilmesi ve yoğun olarak işlenmesiyle birlikte, ilk defa tam olarak uzman kabul edilebilecek zanaatçılar ortaya çıkmıştır: "…madeni aletlerin benimsenmesi, böylece, saf Neolitik ekonomide bulunmayan yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına yol açacaktır" (Childe, 1982: 59).[2] Ocaktan maden cevherini çıkarma, eritme ve dövme işlemleri, özen ve zaman isteyen işler olduğu için, tarla sürme, sığır gütme gibi diğer işlerden arta kalan zamanda yapılamayacak kadar sürekli bir dikkati gerektiriyordu. Bu yüzden, bu ilk madenciler zanaatlarını tam-zamanlı olarak icra etmek zorundaydılar. Bu işle uğraşanların (başka bir deyişle tüm emeğini bu işe harcayanların), yaşamlarını sürdürebilmek için, onların yaptıkları eşyaları tüketenlerden elde edilen yiyecek maddeleri fazlasına dayanmaları gerekiyordu. Bu nedenle yiyecek sağlamak için doğrudan doğruya toprağa bağlı değildiler; geçimleri, kendileriyle birlikte taşıdıkları becerilerine ve yiyecek karşılığında takas edebilecekleri taşınabilir mallara bağlıydı (Childe, 1982: 58–59). Bu ilk tam-zamanlı uzman zanaatçıların göreli bağımsızlığı, uygar toplumun artık tüm kurumlarıyla

[2] Bununla birlikte, tam zamanlı zanaatçıların ortaya çıkışı/varlığı, Neolitik ekonominin ayırt edici özelliği olan ekonomik bakımdan kendine yeterliği de yıkacaktır. Bir aile reisi, kendi yapamadığı, fakat maden işçisinden takas ile alabileceği metal aletleri sahip olunması gerekli aletler olarak gördükçe, ekonomik bağımsızlığını feda eder. O andan başlayarak, maden cevheri, külçeler ve baltalar gibi, karın doyurmayan şeyler üreten uzmanları beslemek için, ailesinin ihtiyaçlarından öte bir artı-ürün üretmesi gerekir (Childe, 1982: 59).

yerleşmesi sonucu değişir ve zanaatçılar, siyasi, idari ve ekonomik merkez olan tapınak örgütünün bir görevlisi gibi çalışmaya başlarlar.[3] Uzman zanaatçı burada, toplumsal artı-ürünü kontrol eden yöneticiler tarafından, yaptığı zanaat ürünlerinin karşılığında, hammadde, iş aletleri, barınma ve gıda yönünden desteklenir. Zanaat olarak da artık yalnızca madencilik değil, camcılık, mücevhercilik, mühür kazıyıcılığı gibi uzmanlık alanları da mevcuttur. Childe, tapınak hesabına çalışan bu zanaatçıları "bağımlı" (*attached*) uzmanlar olarak değerlendirir, çünkü artık ihtiyaçları olan gıda maddeleri ve hammaddeler için tapınağın deposuna "bağımlı" hale gelmişlerdir (Childe, 1982: 70).

Childe, Neolitik köy toplumlarında da çanak çömlek yapımı, çakmaktaşı işçiliği, sepet üretimi vb. bazı işlerde uzmanlaşmış zanaatçıların olduğunu; ancak bu zanaatçıların, zanaatları üzerinde, temel ihtiyaçlarını karşıladıkları tarım, hayvancılık, balıkçılık gibi faaliyetlerden arta kalan zamanda çalıştıklarını, dolayısıyla Neolitik Dönem'deki zanaatçıların "yarı-zamanlı" (part-time) çalışan uzmanlar olduklarını belirtir (1994: 25); zira Neolitik bir köyde, kadın-erkek arasındaki işbölümünün dışında başka herhangi bir uzmanlaşmaya rastlanmayacağı gibi (Childe, 1982: 47), zanaatçıları sıradan işleri yapmaktan alıkoyarak destekleyecek toplumsal artı-ürün de mevcut değildir.

Öte yandan Childe, Neolitik ekonomide de, bir topluluğun çoğunluğunun aynı zanaatı icra ettiği, bir tür "topluluklar arası uzmanlaşma"[4] biçiminin olduğunu kabul etmiş; ancak bu uzmanların "üstün hünerli, uzmanlaşmış, usta kişiler" olduklarını, ürünlerini "çiftçilerin ürettiği fazla tahıl ve etle takas ederek" yaşadıklarını ve "yaptıklarını hatta deniz aşırı yerlere kadar diğer topluluklara satmakta uzmanlaşmış"

[3] Brumfiel ve Earle (1987: 5), yalnızca tapınak için çalışan zanaatçıların dışında, bağımsız olarak çalışan zanaatçıların da bulunmak zorunda olduğunu ve onların da toplumdaki ekonomik sosyal ve politik duruma göre çeşitlenen taleplere cevap verdiklerini belirtirler. Benzer bir ayrımı Sinopoli de yapmıştır (1988: 581).

[4] Aynı uzmanlaşma biçimini anlatmak üzere çeşitli araştırmacılar tarafından "kırsal kökenli endüstri" (rural nucleated industries), "yerleşme uzmanlığı" (site specialization), "topluluk temelinde uzmanlaşma" (community based-specialization) ve "köy uzmanlaşması" (village specialization) gibi adlandırmalar kullanılmıştır (bkz.: Takaoğlu, 2005: 7).

olduklarını kabul etmesine rağmen, onları da yine yarı-zamanlı uzmanlık kategorisinde değerlendirmişti (Childe, 1982: 48).

Childe'ın hem yarı-zamanlı zanaatçılar hem de ilk tam-zamanlı zanaatçılarla ilgili fikirleri, kendisinin de belirttiği gibi (1994: 25), Engels'in (ve Marksist antropoloji ekolünün) "zanaatın tarımdan ayrılması", yani "ikinci büyük toplumsal işbölümü"nün ortaya çıkışı düşüncesine dayanıyordu.[5] Üretimin başlıca iki kola (tarım ve zanaatçılık[6]) ayrılmasıyla, doğrudan doğruya değişim için üretim, meta üretimi doğmuş oluyordu (Engels, 1974: 226).

Childe'ın kurduğu modelde önemli olan nokta, uygar toplumdaki tam-zamanlı uzman ile "uygarlık öncesi" Neolitik toplumdaki yarı-zamanlı uzmanın, bir nesneyi yapmasına/zanaatını icra etmesine neden olan dış etkenlerin, yani motivasyonun farklılığıdır. İlk tam-zamanlı olarak çalışan uzman, temel ihtiyaçlarını karşılamak için, ürettiği ürüne bağımlı hale gelir ve ancak sürekli üretebildiği ve ürettiğini değişime sokabildiği ölçüde temel ihtiyaçlarını karşılar. Sonraki aşamada, tapınak hesabına çalışmaya başladığı andan itibaren de artı-ürünle (ve hammaddeyle) desteklendiği için görece daha güvende olmasına rağmen, yine sürekli üretme zorunluluğu vardır ve ayrıca ne üreteceği konusunda da tamamen yönetici sınıfın taleplerine bağımlıdır. Neolitik ekonomideki yarı-zamanlı uzman ise tamamen bağımsızdır ve neyi ne kadar üreteceğine ailesinin veya yaşadığı köyün ihtiyaçlarını dikkate alarak, büyük oranda kendisi karar verir. Ürettiği ürün de genellikle, değişime değil, yerleşme içi kullanıma yöneliktir.

Kuşkusuz, Childe'ın Neolitik köy toplumları ve uygar toplumlar ile bu toplumlardaki zanaatçılık biçimleriyle ilgili çerçeveler çizdiği 1950'lerden günümüze arkeolojide, bilhassa Neolitik Dönem ile ilgili bilgilerimizde çok şey değişti. Childe'a göre Neolitik köyler, cinsiyete dayalı işbölümünün dışında herhangi bir toplumsal işbölümünün ortaya çıkmadığı, temel araç-gereçlerin köyün çevresindeki

[5] İlk büyük toplumsal işbölümü de, çoban toplulukların, kendilerini öbür topluluklardan ayırmasıyla gerçekleşmişti (Engels, 1974: 221).
[6] Engels'te küçük sanayi.

malzemeden sağlandığı, kendi kendine yeterli küçük birimlerden oluşan, ortalama yirmi beş ile otuz beş haneli, küçük, eşitlikçi topluluklardı (Childe, 1982: 46–47).[7] Bu topluluklarda sınıfsal bir katmanlaşma olmadığından zanaatçılar da mevcut değildi. Belli başlıları Filistin'deki Jericho, Suriye'deki Jerf el Ahmar, Güneydoğu Anadolu'daki Çayönü, Nevali Çori ve Göbekli Tepe ile Orta Anadolu'daki Aşıklı ve Çatal Höyük olan yerleşmelerden elde edilen veriler, Neolitik toplumun, Childe'ın çizdiği modelden çok daha farklı ve ayrıca kendi içerisinde de çeşitli olduğunu ortaya koymuştur. Gelinen aşamada eldeki veriler konunun uzmanlarına, "artık Neolitik Dönem'i tanımlarken eşitcil olmayan, katmanları belirgin bir düzenden söz edebilmekteyiz; bunun yanı sıra 'tapınak ekonomisi', uzak bölgeler arası canlı ve karmaşık bir ticari sistem, etkin bir bilgi ve teknoloji aktarımı, uzman zanaatkarlar, 'mega' yerleşmeler gibi adlamaların kullanılması kimseyi yadırgatmamaktadır" (abç) (Özdoğan, 2004: 49–50), diyebilme imkanını sağlamaktadır. Görüldüğü gibi yakın zamanlara kadar (Childe'a göre en erken MÖ 4. binyılda başlamış olan) "uygarlık"la özdeşleştirilen sınıflı toplum, yönetici sınıf, tapınak ekonomisi, uzmanlaşma, yoğun ticaret, kamusal yapılar vb. olgu ve olayları hazırlayan ortamın Neolitik Dönem'in erken aşamalarına (MÖ 8–9 binlere) kadar indiği tahmin edilmektedir. Jericho yerleşmesindeki kazı çalışmalarına başkanlık eden K. Kenyon, Jericho için (akt. Çevik, 2005: 11); Çatalhöyük'te 1960'larda yapılan kazıları yöneten J. Mellaart da Çatalhöyük için "kent" kavramını kullanmaktan çekinmemişlerdir (Mellaart, 1964).[8] Bar-Yosef (2001: 130) de iki katlı yapılar, taş alet yapımı, metal kullanımı, çanak çömleğin ortaya çıkışı, geniş çaplı ticaret vb. verilerden hareket ederek Çanak Çömleksiz Neolitik B evresini "uygarlık" ("PPNB civilization") olarak nitelendirmektedir. Yine Kuijt ve Goring-Morris (2002: 363) kült ve ritüellerin sosyal sistemdeki eşitsizliği ve çatışmaları işaret ettiğini belirtmektedirler.

[7] Özdoğan da bu düşüncenin uzun zaman hâkim olduğunu belirtir: "(…) uzun bir süre Neolitik topluluklar olumsuz doğal çevre koşullarında yaşayan, tek uğraşıları varlıklarını sürdürebilmek için yaşam mücadelesi veren topluluklar olarak görülmüştür." (Özdoğan, 2004: 45).

[8] Batı dillerinde uygarlık anlamına gelen "civilization" kelimesi, ilk defa XVIII. yy.da kullanılmıştır. Ondan önce kullanılan kelimelerden biri de "civility"dir. Bu iki kelime Latince kent ve kent sakini anlamına gelen "civitas"tan türetilmiştir. Aynı şekilde Arapçadaki "medeniyet" kelimesi de "medine"ye (kent) dayanan "medeni" (kentli) kelimesinden türetilmiştir. Türkçedeki "uygarlık" kelimesinin kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte, tarihte yerleşik yaşama geçmiş ilk Türk boyu olan Uygurlarla ilişkili olmalıdır (Aksoy, 1996: 117–118; Çevik, 2005: 1; Şenel, 1995: 39). Görüldüğü gibi "kent" kelimesi, uygar toplumu ifade etmektedir.

Uygarlığın ve bileşenlerinin ne olduğu, ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, kenti tanımlamakta hangi kriterlerin kullanılacağı gibi tartışmalar bu tezin kapsamı dışında olmakla birlikte[9], Braidwood (akt. Özdoğan, 2004: 49), Aktüre (1997: 33), Şenel (1995), Çevik (2005: 22) gibi araştırmacı ve uzmanların, Neolitik Dönem'deki yerleşmeleri kent olarak kabul etmediklerini belirtmek gerekir. Günümüzde birçok araştırmacı Neolitik toplumları uygar, Neolitik yerleşmeleri de kent olarak nitelendirmemelerine rağmen, bu dönemde özellikle bazı malların ve hizmetlerin üretiminde ileri düzeyde bir uzmanlaşmanın olduğu konusunda hemfikirdir (Perles, 1992; Kalogirou, 1997; Takaoğlu, 2005, Özdoğan, 2007b). Aynı şekilde, Neolitik Dönem'de de geniş çaplı bir değiş-tokuş ağının var olduğu, hiç kimse tarafından yadsınamayacak şekilde, kanıtlarıyla ortaya konmuştur.[10] Ancak sorun, bu uzmanlığın nasıl olduğu ve değiş-tokuşun nasıl gerçekleştiği konularında düğümlenmektedir. Sonuç olarak, tüm bölge ve zamanlar için geçerli olacak "formül"leri oluşturmak yerine, aynı anda farklı uzmanlaşma biçimleri ve ticaret ilişkilerinin olabileceğini düşünmek gerekir.

Zanaatla ilgili bir diğer soru(n) da, herhangi bir düzeydeki (yarı-zamanlı/tam zamanlı, bağımlı/bağımsız vb) uzmanlaşmanın arkeolojik olarak nasıl belirlenebileceğidir (Rice, 1981: 219). Perles, dört başlık altında topladığı "parametreler" yardımıyla, zanaatın belli bir düzeyde tanımlanabileceğini göstermiştir (Perles, 1992: 122, Table: 2):

a. Hammadde: Herhangi bir ürünün yapımında kullanılan hammaddenin nereden ve nasıl elde edildiği.
b. Yapım: Ürünün yapıldığı belirli, tanımlanmış bir yerin (işlik vb) olup olmadığı; ürünün belli bir ustalık derecesi ve teknik bilgi düzeyi gerektirip gerektirmediği; ürünün yapımına ne kadar zaman ve emek harcandığı; ürünün yapımında gerekli olan

[9] Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz.: Claessen ve Skalnik, 1993.
[10] Bu değiş-tokuş ağının en bilinen örneği, Güneybatı Asya'daki birçok Neolitik Dönem yerleşmesinde bulunan Orta Anadolu kökenli obsidyendir (Orta ve Doğu Anadolu obsidyenlerinin dağılımı için bkz: Balkan Atlı ve Binder, 2007: 220; Chataigner vd., 1998: 522, Figure 3 ve 531, Figure 7).

teknik becerinin düzeyi; ürünün biçimsel özellikleri; bölgeler arası çeşitlilik/farklılıklar; üretilen ürün miktarı.
c. Kullanım: Yerleşmede kullanılan ürünlerin kökeni; yerleşmede kullanılan ürünün miktarı; ürünün işlevi (sosyal, dini, vb).
d. Ürünün dağılımı/dağıtımı: Dağılımın/dağıtımın gerektirdiği ustalık derecesi ve teknik bilgi düzeyi; dolaşımdaki ürün miktarı; dolaşım ağının maksimum sınırları; dağılım örüntüsü; ürünün yerleşme içindeki ve yerleşme dışındaki dağılımı.

Takaoğlu da uzmanlığın tanımlanabilmesi için dört ayrı parametre kullanmaktadır (Takaoğlu, 2005: 45):

a. Üretimin ayrılması: Üretim artıkları, üretimin çeşitli aşamalara ve iş birimlerine ayrıldığını göstermelidir.
b. Ürün sayısı: Bitmiş ürün sayısı, onu üreten kişinin ihtiyaçlarını karşılayacak sayıda olmalıdır.
c. Standardizasyon: Ürün, biçim ve üretim tekniği açılarından çok az farklılıklar göstermelidir.
d. Teknik özen: Ürüne önemli ölçüde işgücü ve yetenek aktarılmış olmalıdır.

1.3. Türkiye Arkeolojisinde Zanaat

Türkiye arkeolojisinde zanaat ürünlerinden çanak çömlek, obsidyen, çakmaktaşı ve metal aletlerin araştırmalara daha çok sayıda konu olduğu görülmektedir. Bunların dışındaki belli başlıları öğütme taşları, figürin, mühür, kemik aletler olan zanaat ürünlerine gösterilen ilgi yetersiz düzeyde kalmıştır. Son yıllara kadar yapılan araştırmalarda zanaat ürünleri kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamından koparılarak kendi başlarına ele alınmış, ürünün ortaya çıkışını sağlayan üretim organizasyonu ve bu organizasyonun ardında yatan kültürel, ekonomik ve sosyal seçimler göz ardı edilmiştir (Perles, 2001: 200).[11] Son yıllarda yapılan araştırmalarda ise bu konulara daha çok değinme eğilimi göze çarpmaktadır. Bu çalışmalar arasında Aslı

[11] Perles bu yorumu/eleştiriyi Yunanistan arkeolojisi için yapmaktadır, ancak aynı durumun Türkiye arkeolojisi için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Özdoğan'ın Çayönü buluntularının yerleşme içindeki yatay ve dikey dağılımını inceleyerek yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem içindeki yerini araştırdığı çalışması ile Ayşe Baykal-Seeher ve Julia Obladen-Kauder'in Demircihöyük buluntularını tüm yönleriyle inceledikleri çalışmalarını zikretmek yerinde olur (Özdoğan, 1994; Baykal-Seeher ve Obladen-Kauder, 1996).

1.4. Amaç ve Yöntem

Bu tezin temel amacı, asal olarak bir Neolitik Dönem yerleşmesi olan Akarçay Tepe'de açığa çıkarılmış "küçük buluntu"lardan yola çıkarak, yerleşmenin zanaat ürünleri hakkında genel bilgilere ulaşmak şeklinde özetlenebilir. Akarçay Tepe'de sürdürülen kazılar sırasındaki ilk gözlemler, yerleşmede açığa çıkarılan zanaat ürünlerinin bazılarının belli düzeyde uzmanlaşmış zanaatçıların elinden çıktığına, bir kısmının ise yerleşmeye dışarıdan, takas vb ilişkiler sonucu getirildiğine işaret etmektedir. Ancak bu üretim sürecinin, hammaddenin elde edilişinden, kullanım ve/veya değişim aşamasına kadarki aşamaları ve üretime yol açan toplumsal, kültürel ve ekonomik faktörlerin neler olduğu sınırlı ölçüde araştırılabilmiştir. Üretim organizasyonu üzerine eğilecek derinlikli bir araştırma, eksik olan bilgilerimizi tamamlamaya yardımcı olacak, ayrıca Akarçay Tepe'yi, genel olarak Güneybatı Asya Neolitiği, özelde de Orta Fırat Bölgesi Neolitiği içerisinde daha iyi konumlandırmamıza katkı sağlayacaktır. Tez sonrasında ortaya çıkacak cevaplanmamış soruların, sürmekte olan kazılar sırasında araştırmaları yönlendirmesi tezin bir diğer önemli amaçlarındandır.

Burada, hangi buluntuların zanaat ürünü olarak ele alındığına ve tezin bu konudaki kapsamına kısaca değinmek gerekir. Tezde, arkeolojik bir bağlamda bulunmuş hangi nesnelerin zanaat ürünü olarak kabul edileceği tartışmalarına girmekten kaçınılarak, insanlar tarafından işlendiği anlaşılan tüm buluntular ele alınmıştır. Bu nedenle, "küçük buluntu" kategorisine girmeyen çanak çömlek ile çakmaktaşı ve obsidyen aletlerin de hammadde temini ve işlenme süreci tez kapsamına dâhil edilmiştir. Ne var ki bu malzemelerin her biri kendi başına bir uzmanlık alanıdır ve gerek

teknolojik gerekse de tipolojik açılardan çok çeşitli araştırmalara konu olmaktadırlar. Akarçay Tepe'de de bu malzemeler konunun uzmanları tarafından incelenmeye devam etmektedir. Tezde bu araştırmaların geçici bazı sonuçlarından da faydalanılmıştır.

Akarçay Tepe yerleşmesinde, 1999–2002 ile 2005–2007 yıllarında sürdürülen yedi kazı sezonu sonucunda, iki bine (2.000) yakın "küçük buluntu" açığa çıkarılmıştır.[12] Bu küçük buluntular kazı esnasında, günlük olarak, "Akarçay Tepe database" adı verilen veri tabanına işlenir. Veri tabanına buluntunun türü, hammaddesi, açığa çıkarıldığı açma, x-y-z koordinatları, boyutları, biliniyorsa dönemi ve tabakası, kazı envanter numarası gibi ayrıntılar girilir (bkz. Şekil 1). Tezde, bu veri tabanındaki buluntular; kazı raporları, günlük defter ve mimari çizimler yardımıyla tabakalarına göre ayrılarak, yapıldıkları hammadde ve olası işlevlerine göre sınıflandırıldı ve iki ayrı tablo halinde dökümü yapıldı.

İşlevlerine göre sınıflandırmada buluntular bilinen kullanım alanlarına göre, öğütme aletleri; ahşap işleme, avcılık, dokumacılık gibi çeşitli gündelik faaliyetlerde kullanılan aletler; takılar; heykelcikler ve tanımlanamayan buluntular olarak tasnif edilerek her bir buluntu türü bu başlıklardan birine dâhil edildi.

Yukarıda, uzmanlar tarafından yapılmış zanaat ürünlerinin arkeolojik olarak belirlenmesiyle ilgili Perles'in kullandığı parametrelere değinilmişti. Bu tezde de her bir buluntu türü bu parametreler doğrultusunda ele alınmaya çalışılacaktır. Ancak Perles'in bütün parametrelerini uygulamak, tezin kapsamı nedeniyle mümkün değildir. Bu nedenle, hammaddenin nereden ve nasıl elde edildiği; buluntunun belli bir ustalık derecesi ve bilgi düzeyi gerektirip gerektirmediği; buluntunun yapımında ne kadar zaman ve emek harcandığı; buluntunun işlevi; buluntunun sayısı ve yerleşme içindeki dağılımı gibi parametreler üzerinde öncelikli olarak durulacak ve diğerleri de mümkün olduğunca ele alınacaktır.

[12] Bu sayıya çanak çömlek kırıkları, çakmaktaşı ve obsidyen aletler dahil değildir. Buluntuların toplanma yöntemiyle ilgili daha detaylı bilgi için "Kazı ve Belgeleme Yöntemi" başlığına bakınız.

Buluntuların yapımında kullanılan hammaddelerin her biri ayrı ayrı ele alınarak tanımlandıktan ve genel özellikleri verildikten sonra, bu hammaddenin prehistorik dönemde nasıl elde edildiğine ve işlendiğine dair görüşler, etnoarkeolojik ve deneysel çalışmalar incelendi. Eğer mümkünse, hammaddenin elde edilme ve işleme sürecinde harcanan zaman ve emek miktarı da aktarıldı. Daha sonra da söz konusu hammaddenin prehistorik dönemde hangi alanlarda kullanıldığına ve dolayısıyla tarihçesine değinildi. Akarçay Tepe özelinde ise, söz konusu hammaddenin ve hammadde kullanılarak yapılmış buluntuların zaman içindeki dağılımı; en yakın hammadde kaynaklarının nerede olduğu ve hammaddenin yerleşmeye nasıl ve hangi aşamada getirilmiş olabileceği; eğer biliniyorsa işleme yöntemleri; son olarak da hammadde kullanılarak yapılmış buluntu örnekleri incelendi. Böylece hammadde seçiminde hangi faktörlerin rol oynamış olabileceği ve hammadde kullanımının zaman içindeki değişimi anlaşılmaya çalışıldı. Yerleşmede kullanılmış tüm hammaddeler üzerinde ayrıntılı arkeometrik çalışmalar yapılmadığı için, kaynak kullanımıyla ilgili sonuçların (örneğin kireçtaşı, kil, bazalt) varsayımsal olduğunu belirtmek gerekir.

İkinci aşamada, yerleşmede açığa çıkarılmış buluntular tanımlandıktan sonra -hammaddede olduğu gibi- prehistorik dönemdeki tarihçesi ve etnoarkeolojik ve deneysel örneklerin yardımıyla yapım süreci ve yapım teknikleri incelendi. Daha sonra, buluntunun yerleşmedeki sayısı, buluntular içindeki oranı, yatay ve dikey dağılımı verildi. Bilinen yapım tekniklerinin hangilerinin kullanılmış olabileceğine değinildikten sonra genel bir tipolojik ayrım yapıldı.

İKİNCİ BÖLÜM
GÜNEYBATI ASYA'DA NEOLİTİK DÖNEM

İnsanoğlu, uzun bir zaman boyunca sürdürdüğü göçebe ve avcı-toplayıcı yaşam biçiminden sonra, Holosen dönemde oluşan yeni iklim şartlarına ve çevreye uyum sağlayarak besin üretimine başlamıştır. MÖ yaklaşık olarak 11 binlerde başlayıp 5 binlerde sona eren bu dönem "insanoğlunun ekolojik baskıları aşıp, toprağa (doğaya) hâkimiyetinin dönüm noktası ve birçok açıdan da günümüz uygarlığının kökeni olmuştur." (Balkan Atlı, 1997: 8). Bu dönemde insanoğlu geçici doğal barınaklar yerine kalıcı konutlar inşa etmiş, yine geçici mevsimlik yerleşmeler yerine yerleşik köylerde yaşamaya başlamış, bitkileri kültüre almayı ve hayvanları evcilleştirmeyi öğrenerek, yalnızca derleme ve toplama yaparak beslenmek yerine besinlerini üretmeye başlamıştır (Braidwood 1995: 122). Bu dönemde teknik gelişmelere koşut olarak sosyal yaşamda ve toplumsal organizasyonda da önemli değişimler meydana gelmiştir. İşbölümü, mesleki uzmanlaşma, uzun mesafeli gelişkin ticaret gibi günümüz uygarlığında da devam eden daha nice olgunun temeli bu dönemde atılmıştır.

Ünlü prehistoryacı Gordon Childe tarafından "Neolitik Devrim" (Childe, 1982) olarak adlandırılan bu dönem kendi içerisinde de Çanak Çömlekli Neolitik ve Çanak Çömleksiz Neolitik olmak üzere ikiye ayrılır. Her iki dönem de ekonomik ve teknik farklılıklardan dolayı çeşitli alt bölümlere ayrılır. Filistin'in güneyinde yer alan Jericho'da 1950'li yıllarda kazı çalışmaları yürüten Kathleen Kenyon, yerleşmenin Neolitik Dönem tabakalaşmasını Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA: Pre-Pottery Neolithic A), Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB: Pre Pottery Neolithic B) ve Çanak Çömlekli Neolitik (Pottery/Ceramic Neolithic) olmak üzere üçe ayırır. Kenyon bu tabakalanma düzenini ve yeni terimleri yalnızca Jericho yerleşmesi için önermiş olmasına rağmen, bu dönem adlandırmaları yaygınlaşarak, zaman zaman bütün Güneybatı Asya için kullanılır hale gelmiştir (Asouti, 2006). Daha sonra çeşitli araştırmacılar tarafından her bir dönem de kimi kültürel ve teknolojik farklılıklardan yola çıkılarak, çeşitli alt evrelerine ayrılmıştır. Aşağıda bu dönemlerin ve alt

ayrımlarının genel özellikleri verilecektir. Ancak bu "genel"lik Güneybatı Asya gibi çok geniş bir bölgeyi kapsadığı için, küçük coğrafi kesimler, hatta zaman zaman yerleşmeler arasında bile görülen kimi farklılıkların göz ardı edildiği belirtilmelidir.

2.1. Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA: Pre-Pottery Neolithic A)

PPNA (MÖ 10.000–8600)[13], sürekli yerleşik yaşam, hayvan evcilleştirme, tarım, kemik ve sürtmetaş aletler de içeren yeni alet çantası gibi Neolitik Dönem ile özdeşleştirilen özelliklerin ilk defa görülmeye başlandığı dönem olarak kabul edilir. Her ne kadar Natuf Dönemi'nin[14] bir devamıysa da ondan daha ileri bir aşamayı temsil eder. PPNA döneminin en belirgin özellikleri, önceki dönemlere göre yerleşmelerin sayısının, kapladığı alanın ve dolayısıyla nüfusun artması ve yerleşmelerin sürekli hale gelmesidir (Bar-Yosef, 1980: 127; Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 369).

Bölgedeki kazısı yapılmış başlıca PPNA yerleşmeleri, Güneydoğu Anadolu'daki Hallan Çemi, Çayönü, Göbekli Tepe ve Körtik Tepe; Suriye'nin kuzeyindeki Abu Hureyra, Mureybet, Jerf el Ahmar, Dja'de; Irak'ın kuzeyindeki Qermez Dere, Nemrik, M'Lefaat; Doğu Akdeniz'deki Jericho, Netiv Hagdud, Gilgal I, Wadi Faynan 16, Hatoula, Nahal Oren ve Tell Aswad'dır (Bkz.: Harita 1) (Asouti, 2006; Kuijt ve Goring-Morris, 2002; Bischoff, 2007).

Dönemin başlarında, Hallan Çemi, Çayönü ve Jericho gibi yerleşmelerden iyi bilinen, saz ve kamışın toprakla sıvanmasıyla inşa edilmiş, kimi toprağa gömülü, yuvarlak veya oval biçimli barınaklar vardır. İlerleyen aşamada barınaklar taş bir temel kullanılarak inşa edilecektir (Özdoğan, 2002a: 68).

Jericho'da bulunan sur benzeri duvar, dönemin en ilginç yapılarından biridir. Yapıldığı dönemdeki yüksekliğinin 8,5 metre, çapınınsa 8 metre olduğu tahmin

[13] Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ilişkin tarihler şu kaynaklardan düzenlenmiştir: Cauvin, 2002; Özdoğan ve Başgelen (Yay. Haz.), 2007: iç kapakta yer alan zaman dizin tablosu; Rollefson, 1989.
[14] Natuf Dönemi için bkz: Bar-Yosef, 1998.

edilmektedir. Surun bir tarafı, muhtemelen depolama amacıyla kullanılan küçük yuvarlak yapı birimleriyle çevrilmiştir. Yapı çeşitli eklemelerle dönem boyunca kullanılmıştır. Kazıyı yapan Kathleen Kenyon duvarın savunma amacıyla inşa edildiğini iddia etse de Bar-Yosef'in duvarın sel baskınlarını önlemek amacıyla yapıldığı görüşü daha çok kabul edilmektedir. Bar-Yosef ve Kuijt, yapının pratik işlevinin yanı sıra, kültsel bir öneminin de olduğunu belirtirler. Her ne kadar yapının işlevine dair tartışmalar varsa da yapımında önemli bir emek ve zaman harcandığı kesindir. Bu da birçok açıdan böyle bir yapıyı inşa edebilecek emeğin planlamasının yapıldığı ve yönlendirildiği organize bir toplumun varlığının işareti olarak kabul edilir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 375–376).

Dönemin besin ekonomisi av hayvanlarına ve doğadan toplanan yabani bitkilere dayalıdır, ancak hayvan ve bitki evcilleştirmeye dair ilk çabalar da başlamıştır. Dönemin sonlarına doğru hemen her yerleşmede bazı tahıl ve meyveler tarıma alınmamışlarsa dahi kültür sürecine girmişlerdir (Bar-Yosef, 1980: 127; Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 378–379).

PPNA taş endüstrisinde orak-bıçaklar ve okuçları yaygındır. Sürtmetaş endüstrisinde ise çeşitli taşlar kullanılarak yapılan ve ahşap işlerinde kullanılan cilalı yassı baltalar, besin öğütme faaliyetinde kullanılan çeşitli öğütme aletleri ve kimi oldukça özenle yapılmış kaplar artmıştır (Özdoğan, 2002a: 72–76; Bar-Yosef, 1980: 127; Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 380).

Bu dönemde uzun mesafeli bir değiş-tokuş ilişkisini gösteren veriler de mevcuttur. Orta Anadolu kökenli obsidyenden yapılmış aletlere bölgenin tümünde rastlanır. Ayrıca Kızıldeniz ve Akdeniz kökenli deniz kabukları da geniş bir coğrafyaya yayılmıştır (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 381–382).

2.2. Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB: Pre-Pottery Neolithic B)

PPNB (MÖ 8.600–6.800/6.500), günümüzde Neolitik Dönem denildi mi akla ilk olarak gelen yerleşik yaşam, hayvan evcilleştirme, bitkilerin tarıma alınması, uzun mesafeli gelişkin ticaret, belli alanlarda uzmanlaşma gibi sosyo-ekonomik öğelerin kesin olarak yerleştiği dönemdir.

Bu döneme ait belli başlı yerleşmeler Güneydoğu Anadolu'daki Çayönü, Cafer Höyük, Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Göbekli Tepe, Nevali Çori, Gritille; Suriye'nin orta ve kuzey kesimindeki Halula, Sabi Abyad, Mureybet, Dja'de, Abu Hureyra; Doğu Akdeniz'deki Beidha, Nahal Hemar, Abu Gosh, Jericho, Ain Ghazal, Kfar HaHoresh'dir (Bkz.: Harita 1) (Asouti, 2006; Kuijt ve Goring-Morris, 2002; Bischoff, 2007; Rollefson, 1989).

Bu dönemdeki önemli değişimlerden ilki mimaride görülür, daha önceki dönemin yuvarlak kulübeleri yerini taştan yapılmış dörtgen evlere bırakır. Kimi yerleşmelerde yapının temeli taştan yapılarak duvarları kerpiçten inşa edilmiştir. Bu durum yapı teknolojisinde önemli bir gelişim olduğu gibi, yaşam biçiminde de köklü değişimlerin olduğunu işaret eder. Yapılar artık barınak olmaktan çıkıp gündelik yaşamın sürdürüldüğü, aynı zamanda depo işlevi de gören konutlara dönüşmüştür (Özdoğan, 2002a: 68). Mimarideki bir diğer önemli gelişme de gerek mimarisi gerekse de içerisinde ele geçen buluntularıyla özel bir işlevi olduğu belirgin olan kamu yapılarıdır (Özdoğan ve Özdoğan, 1998: 585). Mimarideki bu özel yapılarla birlikte, alçı ile sıvanmış kafatasları, uzun mesafelerden getirilen süs eşyaları gibi veriler, bu dönemde sosyal açıdan önemli değişimlerin olduğunu gösterir (Bar-Yosef, 1980: 128; Özdoğan, 2002a).

Besin stratejileri açısından da dönemin sonlarına doğru arpa, buğday ve mercimekgiller tamamen tarıma alınırken, koyun, keçi, domuz gibi bazı hayvan türleri de evcilleştirilmiştir (Bar-Yosef, 1980: 128; Özdoğan, 2002a).

Teknik açıdan bir diğer önemli yenilik ise, "naviform" olarak adlandırılan ve daha uzun ve düzgün dilgiler elde edilmesini sağlayan, çift vurma düzlemli çekirdeklerdir.

Bu çekirdeklerden çıkarılan dilgiler baskı düzelti yöntemiyle orak-bıçak ve okucu haline getirilir (Bar-Yosef, 1980: 128).

PPNB dönemi, Erken/İlk PPNB (Early PPNB) (MÖ 8.600–8.200), Orta PPNB (Middle PPNB) (MÖ 8.200–7.500), Son PPNB (Late PPNB) (MÖ 7500–7.000), Final PPNB (ya da PPNC) (Final PPNB/PPNC) (MÖ 7.000–6.800/6.500) olmak üzere dört döneme ayrılmıştır.

2.2.1. İlk PPNB (Early PPNB)

Bazı araştırmacılar tarafından PPNA'nın devamı olarak kabul edilirse de mimaride planların dörtgene yakın bir hale gelmesi, kerpicin kullanılması, taş endüstrisinde çift vurma düzlemli çekirdeklerin ve Byblos tipi okuçlarının görülmesiyle PPNA'dan ayrılır (Rollefson, 1989: 168; Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 384–385). Bu döneme ait tabakaları olan yerleşmeler Anadolu'da Çayönü, Cafer Höyük, Körtik Tepe ve Göbekli Tepe; Kuzey Suriye'de Mureybet'tir (Bkz.: Harita 1) (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 382-384; Bischoff, 2007; Rollefson, 1989: 168-169).

2.2.2. Orta PPNB (Middle PPNB)

Bu evre Rollefson (1989: 169) tarafından klasik PPNB olarak kabul edilir. Nitekim Kuijt ve Goring-Morris (2002: 388) de ölü gömme gelenekleri ve sıvalı kafatasları, gelişkin mimari, tarıma alınmış bitki ve evcil hayvanlarıyla Orta PPNB'nin, Neolitik olarak bilinen özelliklerin çoğunu yansıttığını ifade ederler.

Bu döneme ait başlıca yerleşmeler Anadolu'da Çayönü, Cafer Höyük, Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat (?), Göbekli Tepe, Nevali Çori; Suriye'de Aswad, Abu Hureyra, Mureybet; Doğu Akdeniz'de Jericho, Ain Ghazal, Nahal Hemar, Beidha, Munhatta'dır (Bkz.: Harita 1) (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 404; Rollefson, 1989; Bischoff, 2007).

Bu dönemde bazı yerleşmelerin oldukça büyüdüğü gözlemlenir. Jericho ve Ain Ghazal 4–5 hektarlık bir alanı kaplarlar (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 388). Aynı şekilde Anadolu'da Çayönü de asgari 2 hektarlık bir alanı kaplamaktadır (Erim Özdoğan, 2007: 62).

Yapılar, genelde avlu, açık alan, işlik benzeri alanların çevresinde birbirinden bağımsız bir şekilde yer alır. Yapılar çoğunlukla dörtgendir ve yapı içinde bölümlemelere de sıklıkla rastlanır. Ayrıca ocak, silo, vb iç mimari öğeler de artık yapı içlerinde yer alır. Tabanların ve duvarların sıvanması artık hemen her yapı için olağan bir işlem olmuştur (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 392–393).

Bu dönemin mekân kullanımında en belirgin özelliklerden biri, kamu yapılarıyla gündelik yaşamın sürdürüldüğü alanların birbirinden net bir şekilde ayrılmasıdır. Çayönü, Nevali Çori, Jerf el Ahmar, Beidha ve Magzalia'da kamu yapıları için yerleşme içinde özel alanlar tahsis edilmiştir (Özdoğan ve Özdoğan, 1998: 586–587). Göbekli Tepe yerleşmesi ise, şu anki bilgilere göre, tamamıyla kamu yapılarının bulunduğu bir çeşit ziyaret görünümündedir (Schmidt, 2007). Gerek Çayönü, Nevali Çori ve diğer yerleşmelerde, gerekse de Göbekli Tepe'de bulunan kamusal yapılar, planları, mimarileri ve işçiliklerindeki özenle diğer yapılardan belirgin bir şekilde ayrılırlar. Duvarlar genelde normalden kalın yapılmış, içerden de payandalarla desteklenmiştir. Tabanlar ise kimi örneklerde "terazzo" adı verilen ve önemli bir işgücü gerektiren kireç yakma yöntemiyle yapılmışlardır (Özdoğan ve Özdoğan, 1998: 585). Nevali Çori ve Göbekli Tepe'de yapıların içinde "T" biçimli, üzerlerine kazıma yöntemiyle çeşitli hayvan, bitki ve geometrik şekillerin yapıldığı dikilitaşlar bulunur (Schmidt, 2007; Hauptmann, 2007).

Bu özel işlevli yapıların yanı sıra, maskeler, sıvalı kafatasları, Natuf Dönemi'nden itibaren görülmeye başlanan, bu dönemde ise hemen her yerleşmede değişen sayılarda rastlanan çeşitli boylarda, kilden veya taştan yapılmış insan veya hayvan biçimli figürin ve heykelcikler bu dönemin inanç sisteminin oldukça karmaşık ve zengin olduğunu gösterir. Bunların çok geniş bir coğrafyada birbirine yakın

zamanlarda ortaya çıkmış olması da yoğun bir kültürel iletişim ve etkileşimin olduğunu gösterir.

Orta PPNB'de bitkilerden nohut, buğday, bezelye, mercimek tamamen tarıma alınmış, badem, incir, fıstık gibi meyvelerin de tarıma alınma süreci devam etmektedir. Bölgeler ve yerleşmeler arası farklılıklar olsa da koyun, keçi ve domuzun evcilleştirildiği kesindir. Bununla birlikte kimi yerleşmelerde av hayvanlarının beslenmedeki önemi devam etmektedir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 399–400).

Taş endüstrisinde en önemli değişim, naviform olarak adlandırılan, çift vurma düzlemli çekirdeklerin baskın çekirdek haline gelmesidir. Orak-bıçak, Jericho ve Byblos uçlar tipik alet çeşitleridir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 400). "Çayönü Aleti" olarak bilinen alet türü de Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak üçgenindeki yerleşmelerin bu dönemdeki tipik aletlerinden biridir (Erim Özdoğan, 2007: 72).

2.2.3. Son PPNB (Late PPNB)

Bu dönemde PPNB uygarlığının doruğa çıktığı ve dönem sonunda ise çöküşe geçtiğine dair görüşler mevcuttur; PPNB döneminin büyük yerleşmelerinden Jericho, Beidha, Munhatta terk edilmiştir. Bununla birlikte, daha önce yerleşimin olmadığı bölgelerde Beisamoun, Khirbeth Sheikh Ali, Wadi Shu'eib gibi yerleşmeler kurulur (Rollefson, 1989: 169). Erim Özdoğan (2007: 81) Çayönü'nde de bu dönem sonunda bir gerilemenin olduğunu kaydeder. Orta PPNB'den Son PPNB'ye geçiş aynı zamanda ekonomide, yerleşme düzeninde ve köy yaşantısında bölgesel bazda önemli değişimler içerir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 404). Ancak, söz konusu değişimin sınırları ve tüm Güneybatı Asya'yı kapsayıp kapsamadığı tartışmalıdır. Örneğin Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de bu değişimin izlerine kısmen rastlanmaktadır. Bu dönemin başlıca yerleşmeleri Anadolu'da Çayönü, Gritille, Akarçay Tepe, Cafer Höyük; Kuzey Suriye'de Abu Hureyra, Bouqras, Ras Shamra; Doğu Akdeniz'de

Ramad, Abu Gosh, Beisamoun, Ain Ghazal, Wadi Shu'eib'dir (Bkz.: Harita 1) (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 404; Rollefson, 1989; Bischoff, 2007).

2.2.4. Final PPNB (ya da PPNC) (Final PPNB/PPNC)

PPNC terimi, Ain Ghazal kazılarını yürüten Rollefson tarafından önerilmiştir. Son PPNB'de başlayan değişim sürecinden sonra ortaya çıkan küçük çaplı, basit köy yaşamını tanımlamak için kullanılmıştır. Aynı dönem için Final PPNB ismi de farklı araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 413). Bu dönemin en temel özelliklerinden biri de çanak çömleğin pratik yaşama dâhil olmasıdır.

Bu dönemin başlıca yerleşmeleri Anadolu'da Çayönü, Gritille, Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat; Kuzey Suriye'de Abu Hureyra, Bouqras, Byblos, Doğu Akdeniz'de Ain Ghazal, Wadi Shu'eib, Basta, Yiftahel'dir (Bkz.: Harita 1) (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 404; Rollefson, 1989; Bischoff, 2007).

Bu dönem mimarisinde bir değişim söz konusudur. Yapılar hem plan açısından hem de teknik açıdan daha basittir. Duvarların ve tabanların sıvanması işlemi devam etse de hem kalite hem de nicelik olarak azalır (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 414).

Geçim stratejileri önemli ölçüde değişir. Av hayvanı sayısı oldukça düşer ve besin ekonomisi evcil bitki ve hayvanlara dayanır (Kuijt ve Goring-Morris, 2002: 417).

2.3. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

Daha önce söz edildiği gibi, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem (MÖ 6.800/6.500–6.000/5.500) de kendi içerisinde çeşitli alt ayrımları olan, uzun bir zaman dilimine sahiptir. Ancak tezin kapsamı açısından, dönem'in yalnızca erken aşamalarına değinilecektir.

Her ne kadar çanak çömlek yapımı insanlığın kültürel evrim sürecinde çok önemli bir aşama olarak görülmüş ve bir döneme ismini vermişse de son yıllarda yapılan araştırmalar bu yaklaşımın doğru olmadığını ortaya koymuştur. Çanak çömlek, oturmuş bir çiftçi köy yaşantısına sonradan girmiş ve ortaya çıktığı andan itibaren de fazla bir değişime yol açmamıştır. Çanak çömleğin insan yaşamına girmesi çeşitli değişimlere yol açan bir sebep olmaktan daha çok, bir sonuç olarak görülmelidir. Yukarıda PPNB Dönemi'nin sonlarında gelişkin kültürün bir tür değişime uğradığı ve ardından daha basit, çiftçi-köy yaşamı olarak nitelendirilebilecek yerleşmelerin ortaya çıktığından söz edilmişti. Çanak çömlek de bu yaşam biçimi devam ederken alet çantasının içerisine girmiştir. Örneğin Akarçay Tepe yerleşmesinde Final PPNB gelenekleri, mimarisi ve küçük buluntularıyla devam ederken çanak çömlek yerleşmeye dışarıdan ithal olarak az sayıda gelmiştir (Özbaşaran ve Molist, 2006: 248–249). Bununla birlikte, özellikle Güneydoğu Anadolu'da çanak çömleğin ilk defa görüldüğü yerleşme sayısı az olduğundan, bu süreç henüz tam olarak anlaşılamamıştır.

Bu dönemin başlıca yerleşmeleri Güneydoğu Anadolu'da Çayönü, Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Salat Cami Yanı; Kuzey Suriye'de Sabi Abyad, Tell Aswad, Dja'de, Halula; Doğu Akdeniz'de Ain Ghazal, Ras Shamra, Tell Ramad; Irak'ta Umm Dabaghiyah, Hassuna, Jarmo'dur (bkz. Harita 1) (Özdoğan 2002b; Aytek, 2008).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AKARÇAY TEPE HAKKINDA GENEL BİLGİ VE YERLEŞMENİN TABAKA DÜZENİ

3.1. Bölgenin Coğrafi Durumu ve Yerleşmenin Konumu

Akarçay Tepe yerleşmesi, Şanlıurfa iline bağlı Birecik ilçesinin 25 km kadar güneyinde, günümüz Akarçay Köyü sınırları içerisinde ve kısmen köyün altında yer alır (bkz. Harita 1), (Arimura vd., 2001: 181).

Yerleşme bu konumu itibariyle Orta Fırat Havzası olarak adlandırılan bölgededir. Orta Fırat Havzası'nın sınırlarını tanımlayabilmek için, öncelikle Fırat Nehri'nin kaynağından, "kardeşi" Dicle ile buluşup Basra Körfezi'ne döküldüğü Şattül Arap'a kadar izlediği güzergâhı kabaca çizmek gerekir. Fırat Nehri Türkiye'nin doğusundaki, en büyükleri Murat ve Karasu olan birkaç nehrin ve su kaynağının Elazığ ili sınırları içinde birleşmesinden meydana gelir. Buradan güneye doğru akan Fırat, derin vadiler oluşturarak, yüksekliği 2.000–3.000 metre arasında değişen Güneydoğu Torosları aşar. Nehrin bu kesimi, Yukarı Fırat Havzası olarak adlandırılır. Güneydoğu Torosları aştıktan sonra güney/güneybatıya doğru akmaya devam eden nehir, Şanlıurfa'nın Halfeti ve Akarçay Tepe'nin de yer aldığı Birecik ilçelerinden geçtikten sonra Karkamış/Cerablus'tan Suriye topraklarına girer. Suriye'nin Rakka bölgesinde Balih Nehri'nin sularını da bünyesine aldıktan sonra, Suriye Çölü'ne girmeden istikamet değiştirerek güneydoğuya doğru akar. Güneydoğu Torosları aştığı kesimden Rakka Bölgesi'ne kadar olan bu bölüm, Orta Fırat Havzası'dır. Güneydoğu istikametinde akmaya devam eden Fırat'a Deyr Ez Zor Bölgesi'nde Habur Nehri katılır. Buradan sonra Irak topraklarına giren Fırat, Dicle ile birleşmeden önce birçok kola ayrılarak bataklıklar oluşturur. Basra Körfezi'nin kuzeyinde Dicle Nehri ile birleşerek Şattül Arap olarak bilinen nehri meydana getirirler ve oradan da Basra Körfezi'ne dökülürler.

Fırat Nehri'nin Güneydoğu Torosların güney eteklerinden Suriye'deki Rakka bölgesine kadar olan kesimdeki irili ufaklı birçok derenin suyunu topladığı havzaya

Orta Fırat Havzası denmektedir. Havzanın kuzey sınırlarını, Anadolu ile güneydeki Mezopotamya arasında kavisli bir şekilde uzanan ve bu iki bölge arasında doğal bir sınır oluşturan Güneydoğu Toroslar oluşturur. Kahramanmaraş-Gaziantep-Halep arasına çekilecek bir çizgi, havzanın batı sınırını oluşturur. Bu sınır aynı zamanda Doğu Akdeniz kıyısı boyunca uzanan dağ sıralarının doğu eteğidir. Karacadağ'dan güneydeki Rakka'ya çekilecek bir diğer çizgi de doğudaki sınırı oluşturur. Güney sınırını ise coğrafi ve kültürel açıdan farklı olan Suriye Çölü belirler. Havza bu konumuyla, "Bereketli Hilal"[15] olarak bilinen kavsin, "(…)birbirinden çöller ile ayrılmış iki uzak ucunun birleştiği, kuzeye doğru en çok sokulduğu ve en büyük genişliğe eriştiği orta kesim"inin (Erinç, 1980: 66) batı tarafını oluşturur.

3.1.1. Yerşekilleri

Orta Fırat Havzası'nın hâkim yer şeklini, Fırat ve kolları tarafından yarılmış olan, hafif eğimli ve çoğunlukla kireçtaşı (kalker) tabakalarından oluşan platolar oluşturmaktadır. Şanlıurfa ve Gaziantep çevresinde yer yer bazalt kayalıklarına da rastlanır. Kuzeydeki Toroslardan başlayarak güneye doğru eğimi azalan bu platonun üzerinde küçük karstik çukurlar (dolin veya koyak) ile Harran, Ceylanpınar, Birecik ovaları gibi alüvyal toprakla kaplı geniş karstik ovalar (polye) bulunur (Atalay ve Mortan, 1997: 289–290; Erinç, 1980: 67–68). Havzanın Suriye kesiminde bulunan geniş kumul alanları da güneydeki çölün etkisi sayılabilir. Deniz seviyesinden yükseklik Güneydoğu Torosların güney eteklerinde 1000 metreye yakınken, güneye doğru eğimli bir şekilde azalır ve Suriye Çölü'ne yakın kesimlerde 350–500 metre arasında değişir (Erinç, 1980: 67; Gönenç, 1999: 160).

[15] "Bereketli Hilal" bölgesini ilk kez James Breasted tanımlamıştır (Breasted, 1916: 43): "…bu bereketli hilal, açık yüzü güneye bakacak şekilde bir yarı-çember şeklindedir; batı kanadı Akdeniz'in güneydoğu köşesinde, ortası Arabistan'ın kuzeyinde ve doğu kanadı da Basra Körfezi'nin kuzeyinde sona erer. Bir kanadı Akdeniz'in doğu kıyılarında olan, diğer kanadı Basra Körfezi'ne uzanan ve ortası da sırtını kuzeydeki dağlara vermiş bir ordu görünümündedir. Batı kanadının sona erdiği yer Filistin'dir, ortadaki büyük bir kesimde Asur ülkesi bulunur, doğuda ise Babil ülkesi yer alır… Bu yarı-çemberi tanımlayan bir ad yoktur, bu yüzden biz ona "Bereketli Hilal" ismini uygun gördük… Bu bölge çeşitli yüksekliklerdeki kireçtaşı platolardan oluşur ve yer yer bu platoyu keserek vadiler oluşturan Fırat ve Dicle tarafından sulanır."

Havzada su kaynakları bakımından bir darlık bulunmaktadır. Bu kıtlık nüfusun Fırat Nehri ve kollarının çevresinde birikmesine yol açmıştır. Aynı durum teknik açıdan günümüzden daha kıt olanaklara sahip tarihöncesi toplumlar için daha fazla geçerli olmalıdır. Bu açıdan Fırat Nehri, geçmişten günümüze kadar hem bölge için hem de güneydeki daha kurak bölgeler için adeta bir "yaşam kaynağı" olmuştur. Nehrin debisinde mevsimler arasında büyük farklılıklar görülür. Yağmur ve eriyen karlar nedeniyle suların kabardığı ilkbaharda 5.000 m³ saniyeye çıkabilen debi, kurak geçen yaz ve sonbahar mevsimlerinin ardından eylül, ekim aylarında 250–300 m³ saniyeye kadar düşer (Karaaslan, 1995: 29).

3.1.2. İklim

Orta Fırat Havzası'nda iklim şartları kıtasal bir bozkır/step ikliminin özelliklerini yansıtır. En düşük sıcaklık derecelerinin ve yağışların kış mevsiminde toplanması, buna karşın -yağış konusunda bazı yerel farklılaşmalara rağmen- yaz mevsiminin çok sıcak ve kurak geçmesi, havzada ana çizgileriyle Akdeniz tipi bir yağış rejiminin varlığını ortaya koyar (Erinç, 1980: 68; Zohary, 1973: 27). Yaz aylarında güneydeki çölün etkisiyle çok fazla ısınan bölgede, kış mevsimi bir hayli soğuk geçer ve yıllık sıcaklık farkı 25 ile 27,5 °C arasında değişir (Zohary, 1973: 27). Orta Fırat Havzası'nda yıllık yağış miktarı, genellikle, Güneydoğu Toroslardan Suriye Çölü'ne doğru azalır. Güneydoğu Toroslar yayı üzerinde 800–1250 mm (Tunçdilek, 1971: 116) arasında değişen yıllık yağış, Şanlıurfa'da 450–500 mm (Hartavi ve Akçar, 2002: 36), havzanın güney kesimindeki Halep'teyse 350–400 mm (Zohary, 1973: 27, Tablo:4) arasındadır. Yıllık yağışın en büyük payı kış mevsimine isabet eder. Kış mevsiminden sonra yıllık yağışın en fazla ilkbahar aylarında toplandığı görülür. Yaz mevsiminde ise güneydeki çöl koşulları bölgede egemen olmaya başlar ve kuraklık en üst düzeye çıkar. Sıcaklık bu mevsimde yüksek derecelere ulaştığı için şiddetli bir kuraklık hüküm sürer (Erinç, 1980: 68).

Akarçay Tepe Neolitik Dönem yerleşmesinin kurulduğu MÖ kalibre tarihlerle 8. binyılın başlarında (olasılıkla 9. binyılın sonlarında) (Özbaşaran v.d., 2004: 304),

bölgenin iklimi günümüzdekinden biraz farklıdır. Van Gölü'nden ve Suriye'deki Ghab Vadisi'nden elde edilmiş polenlerin analizinden ulaşılan sonuçlara göre, Son Buzul Dönemi'nin sonlarına doğru, GÖ 14.000–10.000 arasında, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, bölgede de sıcaklıkta dikkat çekici bir artış yaşanır. GÖ 12.000–11.000 arasında bölgede temmuz ayı sıcaklık ortalaması, günümüzden 2–3 derece daha düşüktür. Isıdaki bu yükselme iklimin diğer öğelerine de etki etmiş, hem buharlaşma hem de yıllık yağış miktarında artış meydana gelmiştir (Van Zeist ve Bottema, 1982: 291). Buna göre, söz konusu dönemde sıcaklığın bugünkünden biraz daha düşük, ancak iklimin daha nemli olduğunu söyleyebiliriz. Buzul Dönemi'nin sona erip Holosen Dönem ikliminin tamamen hâkim olduğu GÖ 8.000'lerden itibaren bölgede günümüz iklim koşulları yaşanmaya başlamıştır (Van Zeist ve Bottema, 1982: 289).

3.1.3. Bitki Örtüsü

Havzada hâkim olan karasal Akdeniz iklimine bağlı olarak, genelde bozkır/step bitki örtüsü görülür (Erinç, 1980: 70; Zohary, 1973: 69). Suriye Çölü'ne doğru ise sıcaklığın artması ve yıllık yağış tutarının azalmasıyla çöl tipi bozkır/step bitki örtüsü hâkim olur (Zohary, 1973: 69–70). Bölge genel itibariyle orman varlığı bakımından fakirdir. Orta ve güney kısımdaki ovalarla, platolar üzerinde orman ve ağaç topluluklarına rastlanmamaktadır. Ormanlık alanlar, bu stepler içerisindeki ve çevresindeki dağlarda, 850 metreden sonra, yağışın artışı ve sıcaklığın düşmesine bağlı olarak, meşe ve çam toplulukları halinde görülür (Tunçdilek, 1971: 210; Zohary, 1973: 70). Ayrıca akarsu boylarında yer yer kavak, söğüt gibi ağaç topluluklarına rastlanır (Hartavi ve Akçar, 2002: 37). 700–800 metrenin altında kalan alanlar step oluşumları ve kırmızımsı kahverengi step toprakları ile örtülüdür. Sulandığında yüksek verim sağlarlar ve özellikle tahıl üretimi için elverişlidirler (Erinç, 1980: 70).

Havza, bitki coğrafyası açısından bakıldığında, Güneybatı Asya'nın coğrafyasıyla ilgili belki de en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Zohary tarafından Batı İrano-

Turanian bölgesi'nin Mezopotamya alt sektörü içinde değerlendirilmektedir. Mezopotamya alt sektörü de biri Diyarbakır çukurluğu, diğeri Urfa-Mardin alçak platosu ile Suriye Çölü'nün kuzey kesiminin devamı olmak üzere ikiye ayrılır (Zohary, 1973: 90, 181). Bölgedeki bitki türleri doğal ve tarımı yapılanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Doğal bitki türlerinin en yaygın olanları yavşan otu (*Artemisia herba-alba*), *Phlomis bruguieri Desf.*, kapari (*Capparis ovata*), mayasıl otu (*Teucrium polium*), sığırkuyruğugiller (*Scrophulariaceae sp.*), *Phlomis kurdica*, emzik otu (*Onosma sp.*), geven/keven (*Astragalus sp.*), *Centaurea macrocephala* (…) alıç ağacı (*Crataegus sp.*), badem (*Amygdalus sp.*), armut (*Pyrus sp.*) vbdir (Zohary, 1973: 181, 269).

Tarihöncesi dönemlerde havzanın bitkisel örüntüsü -iklim koşullarında olduğu gibi- günümüzdekinden biraz farklıdır. Yapılan araştırmalar, genel olarak yine bozkır/step bitki örtüsü hâkim olmasına rağmen, yağışın daha bol, sıcaklığın 2–3 derece daha düşük ve nem oranının daha fazla olmasına bağlı olarak, ormanlık alanların daha yaygın olduğunu ortaya koymuştur (Van Zeist ve Bottema, 1982: 289, Figure: 14.11). Sirkengiller (*Chenopodiaceae*), denizüzümügiller (*Ephedraceae*) ve artemisia bitkileri yaygındır bu dönemde. (Van Zeist ve Bottema, 1982: 279).

3.1.4. Yerleşmenin Konumu ve Genel Özellikleri

Akarçay Tepe, Şanlıurfa iline bağlı Birecik ilçesinin 25 km kadar güneyinde, Fırat Nehri'nin doğusunda, Akarçay Deresi ya da Su Deresi olarak bilinen derenin hemen güneybatısında, alüvyal bir ovada yer alır (bkz. Harita 1). Doğu-batı yönünde 350, kuzey-güney yönünde 150 metre boyutlarında, yayvan bir höyüktür (bkz. Levha 1). Üzerinde yer aldığı Kuvartener Dönem'e ait bir terasla birlikte yüksekliği 6 metreyi bulur (Arimura vd., 2001: 181). Arkeolojik dolgu kalınlığı ise 3 metreye yakındır. Höyüğün dereye bakan kuzey kesiminde hafif bir eğim bulunur. Höyük, biri batıda, diğeri doğuda olmak üzere iki alçak koniye sahiptir. Batıdaki koni şu anki bilgilere göre asal olarak Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e aitken, doğu konisinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş sürecine ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Höyüğün

doğu konisinin doğusunda ve kısmen üzerinde, günümüz yerleşmesi olan Akarçay köyü bulunur. Doğu konisinin zirvesi de köy ilköğretim okulunun altında kalmaktadır. Bu okulun yapımı sırasında da yerleşmenin bir kısmının tahrip olduğu tahmin edilmektedir. Höyüğün kuzey/kuzeybatısından toprak köy yolu, güney/güneydoğusundan ise köylülerce kullanılan tarla yolu geçmektedir. Kazı çalışmaları başlamadan evvel tepenin üzeri tarla olarak kullanılmış ve tarımsal faaliyetlerden ötürü höyük kısmen aşınmıştır (Balkan Atlı vd., 1999: 64).

Akarçay Tepe'nin coğrafi konumu, burada yerleşen insan topluluğuna sunduğu olanaklar açısından oldukça elverişlidir. Arkeobotanik çalışmalar, tarihöncesi dönemlerde bölgenin ikliminin daha nemli, dolayısıyla bitki örtüsünün ve ağaçlık alanların bugünkünden daha zengin olduğuna işaret eder (Balkan Atlı vd., 2002: 299). Yerleşme kendi özgün konumu açısından değerlendirildiğinde de tarıma uygun ve bir kısmı sulanabilir irili ufaklı alüvyal düzlüklerin/tarlaların bulunduğu bir çevrede yer alır. Kazılarda bulunan hayvan kemiklerinin çeşitliliği yakın çevrenin av hayvanları bakımından da zengin olduğunun göstergesidir (Balkan Atlı vd., 2002: 297). Yerleşmenin kuzeyinde, Fırat'ın bir kolu olan Su Deresi bulunur. Dere bugün büyük oranda kurumuş ve yalnızca bahar aylarında akıyorsa da aktığı dönemlerde yerleşmenin yanından geçerek yaklaşık 2 km batıda bulunan Fırat'a karışıyor olmalıydı. Fırat Nehri ve bu küçük dere, hem suya hem de suda yaşayan balık türü canlılara ulaşma bakımından kolaylık sağlamış olmalıdır. Yerleşmenin Fırat Nehri'nin yakınında, yani Mezopotamya ile Anadolu arasındaki geçiş güzergâhlarından birinin üzerinde yer alması, kültürel açıdan her iki bölgeyle de ilişkili olmasını sağlamıştır. Nitekim ilk kazı sonuçları da bu ilişkinin varlığını destekler niteliktedir. Yerleşmenin yakın çevresinde ayrıca, alet yapımında kullanılan çakmaktaşı ve gerek mimaride gerekse alet yapımında kullanılan kireçtaşı kaynakları ile bazalt kaynakları bulunmaktadır.

3.2. Araştırma Tarihçesi

Akarçay Tepe, Birecik ve Kargamış baraj gölü altında kalacak olan kesimde, G. Algaze başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülen yüzey araştırması sırasında,

1992 yılında tespit edilmiştir. Bu ilk ziyaret sırasında toplanan yüzey malzemesinin incelenmesi sonucunda, höyükte, ağırlıklı olarak Çanak Çömleksiz Neolitik olmak üzere beş farklı dönemin (Çanak Çömleksiz Neolitik, Çanak Çömlekli Neolitik, Son Obeyd, Son Kalkolitik ve Demir Çağı) temsil edildiği saptanmıştır (Algaze vd., 1994: 56).

Orta Doğu Teknik Üniversitesi-Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (ODTÜ-TAÇDAM) koordinatörlüğünde sürdürülen *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi* kapsamında, 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan bir ekip tarafından höyükte yeniden yüzey toplaması yapılmıştır (Balkan Atlı vd., 1999). 1999 yılında, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, Barselona Otonom Üniversitesi, Katalonya Arkeoloji Müzesi (İspanya) ile Tokyo Kaseigakuin ve Tsukuba Üniversitesi (Japonya) öğretim üye ve öğrencilerinden oluşan karma bir ekip tarafından höyükte kurtarma kazısı başlatılmıştır. Başlangıçta üç kazı sezonu olarak planlanan çalışmalar, Kargamış Barajı göl alanının sınırlarının değişmesi ve höyüğün su altında kalmayacağının anlaşılması üzerine 2002 yılına kadar kesintisiz sürdürülmüştür. Ekonomik nedenlerle verilen iki yıllık aradan sonra, 2005 yılında tekrar başlayan kazı ve araştırmalar, 2006 ve 2007 yıllarında da sürdürülmüştür.

3.3. Kazı ve Belgeleme Yöntemi

Akarçay Tepe'de kazılar "plankare sistemi", "grid sistemi" ya da "açma sistemi" adı verilen yöntemle sürdürülür. Bu yöntemde kazılacak alan, arada 0,50 cm paylar bırakmak koşulu ile 10x10 metrelik karelere (açmalara) ayrılır ve kazı bu alanlarda sürdürülür. X (doğu-batı) ve y (kuzey-güney) doğrultuları esas alınarak her bir açmaya bir numara ve bir harften oluşan bir isim verilir (20 T, 19 F gibi).

Kazılacak alan bu şekilde belirlendikten sonra, kazılan her arkeolojik birime "feature" numarası verilir. "Feature", homojen bir dolgu olabileceği gibi, herhangi bir taş, taş veya kerpiçten bir duvar kalıntısı, çöp çukuru, silo… da olabilir. Böylece

birbiriyle ilişkili "feature"lar bir araya gelerek, belli bir açmanın kendi içerisindeki bir "tabaka"sını oluştururlar. Akarçay Tepe'de tanımlanabilir yapılara ve açık alanlara da büyük Latin harfleri kullanılarak bir isim verilir (K binası, BC açık alanı gibi). Bu yapılar ve açık alanlar da kendi içlerinde "feature"lara ayrılırlar. Yapıların tanımlanabilir her bir odası da yapıyı temsil eden harfle birlikte bir rakamla gösterilir (K1, K2 gibi). Yapılar veya açık alanlar bir yenileme evresine sahip oldukları takdirde, bu defa Roma rakamıyla olmak üzere numaralandırılırlar (C I, C II gibi).

Bu sistem, sağladığı birçok avantajın yanı sıra, açığa çıkarılan kalıntıların durumunun saptanmasında ve belgelenmesinde de kolaylık sağlar. Her bir arkeolojik buluntu, açmanın güneybatı köşesi 0 (sıfır) noktası kabul edilerek, doğu-batı (x), kuzey-güney (y) doğrultusunda bulunduğu nokta ve açığa çıkarıldığı derinlik (z) itibarıyla belgelenir. Açığa çıkarılan her bir buluntu, bulunduğu "feature"a göre bir buluntu ("feature") numarası alır (F 29.1, F 48.13 gibi). Böylece, analiz aşamasında herhangi bir buluntunun hangi açmanın hangi "feature"ından, o "feature"ın tam olarak hangi noktasından, dolayısıyla hangi açık alandan, yapıdan veya tabakadan geldiğinin saptanması kolaylaşır.

Kazıda açığa çıkarılan buluntular, çakmaktaşı, obsidyen, çanak çömlek ve küçük buluntu olmak üzere başlıca dört ana grupta toplanır. Çakmaktaşı, obsidyen ve çanak çömlek çok sayıda olduğundan, ayrı bir buluntu numarası almaz, yalnızca bulunduğu "feature"ın numarası ile toplanır (örneğin Feature 32-çakmaktaşı, Feature 32-obsidyen, Feature 32-çanak çömlek gibi). Küçük buluntular ise az sayıda bulunduğundan, her biri, bulunduğu "feature" ile ilişkilendirilerek numaralandırılır ve eğer biliniyorsa buluntunun türü de yazılır (örneğin Feature 32.1-bız, Feature 32.2-boncuk, Feature 32.3-figürin). Kazıda açığa çıkarılan buluntular daha sonra günlük olarak "Akarçay Tepe database" adı verilen veri tabanına işlenir. Veri tabanına buluntunun türü, hammaddesi, açığa çıkarıldığı açma, x-y-z koordinatları, boyutları, biliniyorsa dönemi ve tabakası, kazı envanter numarası gibi ayrıntılar girilir (bkz. Levha 2).

3.4. Tabakalanma ve Mimari

Akarçay Tepe'de kazılar 2007 yılına kadar, Batı Alanı (West Sector), Doğu Alanı (East Sector) ve 20 Açmaları (Trench 20) olmak üzere belli başlı üç sektörde sürdürülmüştür. Kazılar neticesinde üç ana yerleşim aşaması ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPN) ile Çanak Çömleksiz Dönemden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş aşamasına genel olarak Doğu Alanı'nda; Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ile yine Çanak Çömleksiz Dönemden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş aşamasına da Batı Alanı'nda rastlanmıştır. Bu iki alanın arasındaki bir kesimde bulunan ve yerleşmenin tabakalaşma düzenini anlamak üzere açılan 20 Açmaları'nda ise her üç döneme ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır (bkz. Levha 1). Kazı çalışmalarının ilk yıllarında, arkeolojik verilerden ve C14 sonuçlarından (bkz: Tablo 1) hareket edilerek bu üç dönem, altı ana evreye bölünmüş ve aşağıdan yukarıya doğru şu şekilde sıralanmıştır (Özbaşaran vd., 2004: 303):

VI. Evre: Orta PPNB
V. Evre: Son PPNB
IV. Evre: Final PPNB
III. Evre: Geçiş Evresi
II-I. Evre: Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

İlerleyen aşamalarda, kazının bir kurtarma kazısı olmaktan çıkıp bir araştırma kazısına dönüşmesiyle değişen bilimsel yöntem, amaç ve objektifler doğrultusunda evre sıradüzeninin kullanılmasından vazgeçilmiş, bunun yerine her sektörün kendi içerisindeki tabakalaşması esas alınmıştır. Kazı çalışmalarının neticesinde ortaya çıkan geçici tabakalanma düzeni, karşılaştırma amacıyla eski evre bazlı düzen de dâhil edilerek Tablo 2'de verilmiştir. Bu tablonun geçici bir tabakalanma düzenini yansıttığı ve bu tezde kullanılmak üzere hazırlandığı belirtilmelidir.

EVRE	AÇMA	GÖ	MÖ (cal.)	Lab. no	ÖRNEK TÜRÜ
I	19 K	7280±50	6225–6015/6080	Beta 138585	charcoal (AMS)
II	20 M	7470±80	6455–6200/6375	Beta 138582	charcoal
III	20 N	7970±120	7185–6515/7020	Beta 138586	charcoal
IV	20 P	8390±110	7595–7145/7750	Beta 138583	charcoal
V	27 U	8750±40	7940–7610/7750	Beta 138584	charcoal (AMS)
VI					

Tablo 1: Akarçay Tepe evre bazlı tabakalaşma düzeninin C14 sonuçları (Balkan Atlı vd., 2002: 289, Tablo: 2).

EVRE	DÖNEM	DOĞU ALANI	20 AÇMALARI	BATI ALANI
	Yüzey	1	1	1
	Kalkolitik Dönem Çukurları	-	-	2
I-II	Çanak Çömlekli Neolitik	2	2–6	3–5
III	Geçiş Dönemi	3–5?	7–10	6–7
IV	Final PPNB	6	11–23	-
V	Son PPNB	7–8		-
VI	Orta PPNB	9–12		-

Tablo 2: Akarçay Tepe tabakalaşma düzeni.

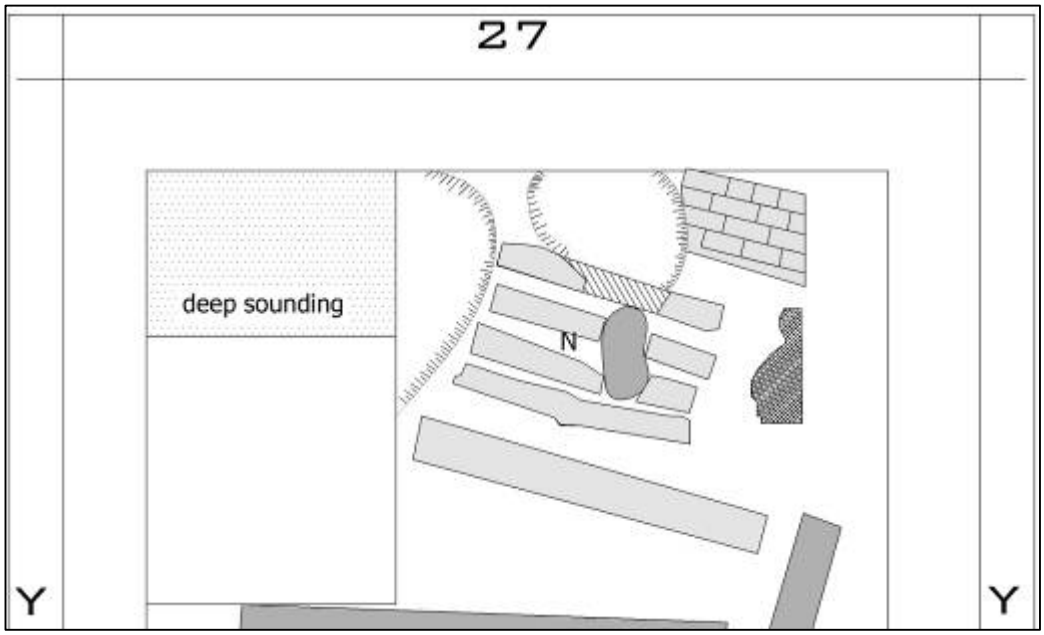
Aşağıda Akarçay Tepe'nin tabakalaşma düzeni, her tabakayı temsil eden belli başlı yapılardan hareketle tanıtılacaktır.

3.4.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

Höyükteki ilk yerleşim, Doğu Alanı'nda, 27 Y olarak adlandırılan açmada açığa çıkarılmıştır[16]. Dar bir alanda çalışılan açmada birbirine paralel şekilde, 25–30 cm aralıklarla dizilen dört adet kireçtaşı duvar kalıntısı açığa çıkarılmıştır (bkz. Çizim 1

[16] 27 Y açmasının güneybatısında 3×5 metrelik bir alanda yüzeyden yaklaşık olarak 2.5 metre derine inilerek takip edilen dolgu, kırmızımsı renkte, steril ve ana toprak karakterinde olmakla birlikte, çok seyrek olarak çakmaktaşı buluntu içermektedir. Dolayısıyla Orta PPNB yapılarının, en azından bu alanda doğrudan boş bir dolgu üzerine oturduğu anlaşılmıştır (bkz. Çizim 2) (Akman vd., baskıda).

ve 2). Izgara plana benzeyen bu N yapısının işlevi tam olarak anlaşılamamış olmakla birlikte, bir tür depo yahut silo olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir (Balkan Atlı vd., 2004: 228). Bu yapı kalıntısının hemen kuzeyinde de kerpiç bir platform bulunur. Bu platformun inşasında blok kerpiç kullanılmıştır.

Çizim 2: Izgara planlı N yapısı (Akarçay Tepe kazı arşivi).

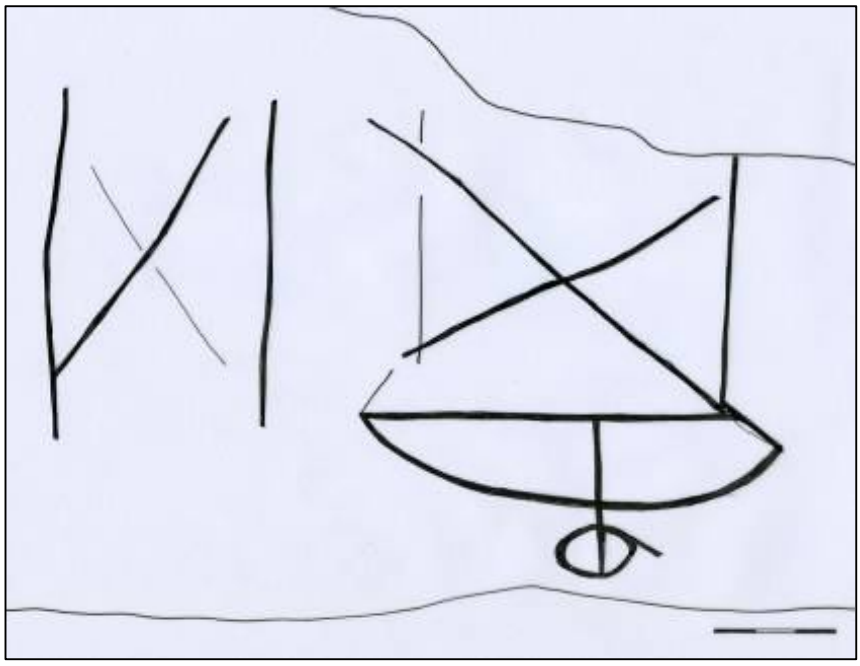
Bu yapı kalıntılarının güneyinde ve seviye olarak hemen üzerinde, Doğu Alanı'nın 10. tabakasında yer alan, açılabildiği kadarıyla dikdörtgen plana benzeyen, taş temel üzerine kerpiçten inşa edilmiş AB yapısı ve onunla ilişkili olan irili ufaklı BN, BP, BT yapıları bulunur (bkz. Çizim 1). AB yapısı, kendi içerisinde birkaç yenileme evresi içerir. Bu yenilemeler sırasında ekleme ve çıkarmalar yapılarak yapının planı her defasında değiştirilmiştir. Yapı ayrıca daha sonraki yerleşim faaliyetleri esnasında büyük oranda tahrip olduğundan, nasıl bir plana sahip olduğu henüz tam olarak bilinememektedir. Yapının tabanı, bir yenileme evresinde büyük boy kireçtaşı bloklarla döşenmiştir (bkz. Resim 1). Daha sonraki evrede ise bu blokların üzeri, kerpiç bir duvar inşa edilerek kapatılmıştır. Yapının kuzeydoğu köşesindeki temel taşının dışa bakan yüzünde ise kazıma yöntemiyle yapılmış, neyi temsil ettiği anlaşılmayan şekiller vardır (bkz. Resim 2 ve Çizim 3).

Resim 1: AB yapısının kireçtaşı döşemeli tabanı (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Resim 2: AB yapısının kuzeydoğu köşesindeki bezemeli temel taşı (Akarçay Tepe kazı arşivi).

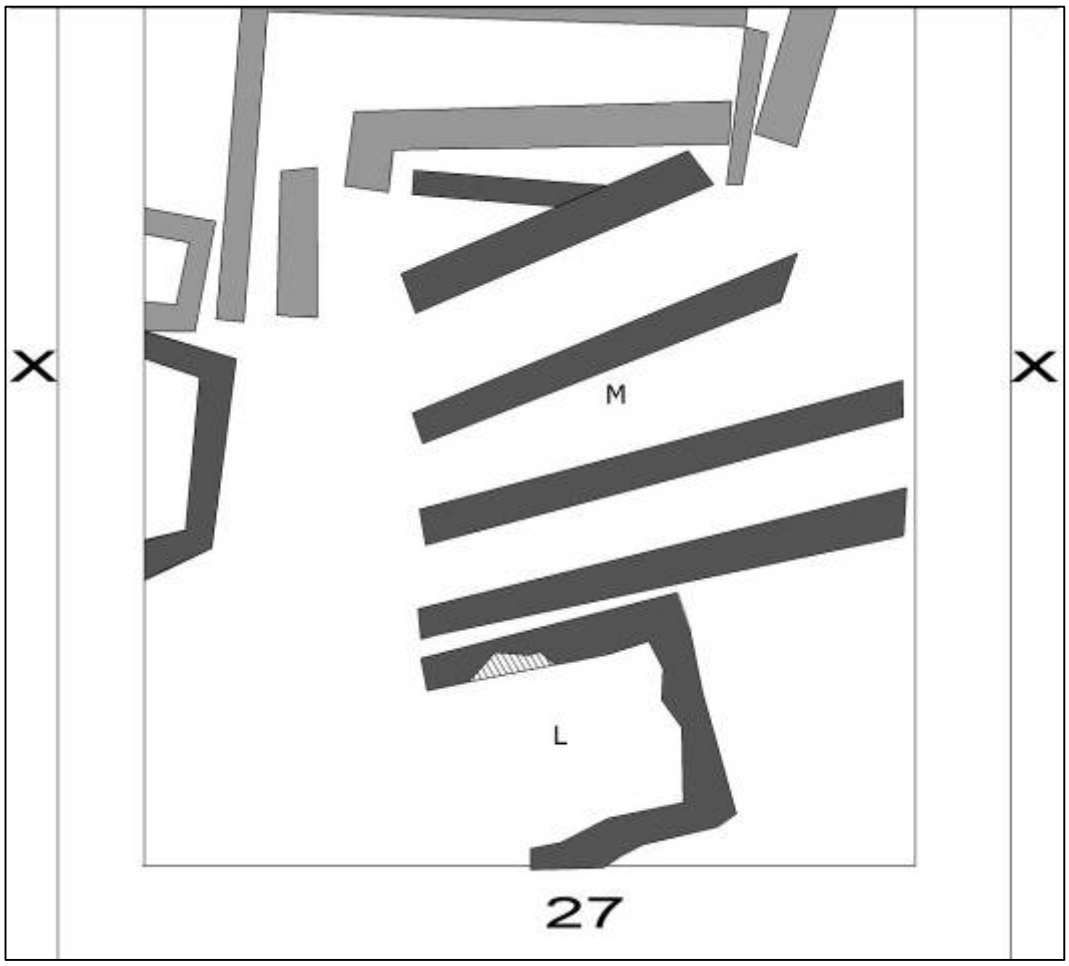
Çizim 3: AB yapısının kuzeydoğu köşesindeki bezemeli temel taşının çizimi (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Bir üstteki tabakada ise AB yapısı ve onunla ilişkili olan yapıların üzerinde, "işlik" veya "açık alan" olarak tanımlanan bir tabaka bulunur. Stratigrafik durumu henüz netlik kazanmayan bu tabakada taş işleme alanı, ocak vb birimler bulunurken herhangi bir yapı kalıntısı bulunamamıştır (bkz. Resim 3).

Resim 3: 27 X açması. "İşlik" veya "açık alan" (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Kronolojik olarak bir önceki tabakaya ait kalıntılar da yine 27 X açmasında gün ışığına çıkarılmıştır (bkz. Çizim 4, Resim 4). Açmanın en güneyinde, kısmen güney profilinin altında yer alan L yapısı, plan olarak kareye yakındır. Akarçay Tepe'deki birçok başka yapıda olduğu gibi en altta büyük boy çaytaşları ve onların üzerine de kireçtaşı örülmesi suretiyle taş temel inşa edilmiş, yapının duvarları da kerpiçten yapılmıştır. Ancak L yapısının kerpiç duvarları çok az korunagelmiştir (Balkan Atlı vd., 2004: 228). L yapısının hemen kuzeyinde, 11. tabakada bulunan N yapısı gibi ızgara oluşturacak şekilde yapılmış M yapısı bulunur (bkz. Çizim 4, Resim 4). Boyut olarak N yapısından büyük olduğu gibi, yapı malzemesi de kerpiçtir. Bu yapının korunagelen dört duvarının her biri arasında 80–90 cm kadar boşluk mevcuttur (Balkan Atlı vd., 2004: 228). Söz konusu iki yapının da işlevi netlik kazanmamıştır. Aynı tip yapılar, Kuzey Suriye'de Mureybit'in Orta PPNB, Dja'de'nin ise Erken PPNB evrelerinde bulunmuştur (Balkan Atlı vd., 2004: 228).

Çizim 4: 27 X açması. M ve L yapıları (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Resim 4: 27 X açması. M ve L yapıları (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Akarçay Tepe Doğu Alanı 12–9 tabakalarında açığa çıkarılan yapı kalıntıları ve onlarla ilişkili olarak ortaya çıkarılan diğer arkeolojik veriler, bu tabakaların, Orta PPNB'nin (Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in B evresi) orta ve sonlarına tarihlenebileceğini göstermektedir (Özbaşaran ve Molist, 2007: 180).

Akarçay Tepe'de, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait kalıntılar çoğunlukla Doğu Alanı'nın 8 ve 7. tabakalarında (26 T, 26 U, 26 V, 27 T, 27 U, 27 V, 28 S, 28 U açmalarında) açığa çıkarılmıştır (bkz. Çizim 1).

8. tabakaya ait yapılardan T binası (bkz. Çizim 1, Resim 5), yan yana iki sıra kireçtaşından örülmüş bir temelin üzerine kerpiçten inşa edilmiştir. Batı tarafı kısmen tahrip olmuş yapının tam olarak tanımlanabilen 9 odası mevcuttur. Plan olarak hücre planlı bir yapıdır; ortada merkezi bir hücre/oda ve onu dört yönden çevreleyen daha küçük hücrelerden oluşur. Ortadaki en büyük hücre 3,5 x 1,5 m. ebadındayken, kuzey kanattaki en küçük hücre kareye yakındır ve 1 m²'den küçüktür (Özbaşaran ve Molist, 2006). Toplamda 5,5 x 9,0 m ebadındadır. Binanın kuzey duvarına bitişik ve kısmen altında inşa edilmiş doğu-batı doğrultulu kireçtaşı bir duvarın işlevi tam olarak anlaşılamamakla birlikte, yapıyı destekleyen bir duvar olduğu düşünülmektedir. Benzer konumdaki duvarlara Akarçay Tepe'deki diğer hücre planlı yapılarda da rastlanır.

T yapısının yaklaşık 3 m güneyinde, T yapısı gibi hücre planlı ancak kireçtaşıyla inşa edilmiş R binası bulunur (bkz. Çizim 1). Plan olarak T'ye benzemekle birlikte küçük farklılıklar gösterir. Ortada uzun, merkezi bir hücre vardır ve daha küçük olan diğer hücreler onun kuzey ve güneyinde yer alır. Merkezi hücreyle birlikte 7 hücresi korunagelmiştir. Açığa çıkarıldığı kadarıyla 5,5 x 4,1 m ebadındadır. Yine bu yapının da kuzey duvarı boyunca kireçtaşından bir duvar uzanmaktadır (Özbaşaran vd., 2004: 305).

T ile R yapılarının doğusunda, plan itibarıyle tamamen farklı, tek odalı olan C yapısı bulunur (bkz. Çizim 1, Resim 5). C yapısı en sağlam kalabilmiş yapılardan biridir. 5.5 x 2.6 m ebadındaki yapının 1.6 m yüksekliğinde korunagelmiş taş duvarları 0.5 m kalınlığındadır (bkz. Resim 6). Kazılar neticesinde C yapısının iki evreli olduğu saptanmıştır. Eski evrede, batıdaki kısa duvarda 0.85 m genişliğinde bir kapı açıklığı bulunur. Daha sonraki evrede bu açıklık orta ve büyük boy birkaç taşla kapatılmıştır. Binanın içinde herhangi bir mimari öğenin ve başka buluntunun olmaması ilginçtir (Özbaşaran vd., 2004: 304-305; Akman vd., baskıda).

Resim 5: C ve G yapıları. Doğudan (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Resim 6: C yapısının kireçtaşı duvarları (Akarçay Tepe kazı arşivi).

C yapısının doğusunda, ona hemen hemen bitişik bir vaziyette inşa edilmiş, hücre planlı, kerpiç G yapısı yer alır (bkz. Çizim 1, Resim 5). Bu bina da kazıldığı kadarıyla en az iki evrelidir. Binanın eski evresine G, yeni evresine de AD adı verilmiştir. G binası 27 U, AD yapısı ise 28 U açmasının sınırları içerisindedir. Yapının ortasından baulk (araba yolu) geçtiği için durumu tam olarak anlaşılamamış olmakla birlikte, aynı yapının iki farklı evresi olarak değerlendirilmişlerdir. Hücre plan özelliği gösteren binanın (aynı zamanda 27 U açması içerisinde kalan) eski evresinde (G), batıdaki dikdörtgen hücre, batı duvarına bitişik iki adet payandayla üçe bölünmüştür. Binanın kerpiçleri de yerleşmedeki diğer kerpiç örnekleriyle karşılaştırıldığında, renk ve içerik bakımından farklıdır; açık sarı/devetüyü renkte, kaba saman katkılı bir kerpiçtir. Bir sonraki evre olan AD binasının çok az bir kısmı korunageldiği için, nasıl bir plana sahip olduğu anlaşılamamıştır. G ve AD yapıları birlikte ele alındığında 6 x 4 m ebadındadır.

Binaların yoğunlaştığı bu yaklaşık 20x20 metrelik alanın yaklaşık 20 m kadar güneydoğusundaki 28 S açmasında, Doğu Alanı 8. tabakada yer alan bir başka hücre planlı bina, Y binası ortaya çıkarılmıştır (bkz. Çizim 1, Resim 7). Binanın kuzey yarısı üstteki yerleşim faaliyetleri sırasında tahrip olmuştur ancak, korunagelen güney yarısı, plan hakkında bazı fikirler vermektedir. Bina plan olarak hem aynı tabakada hem de daha sonraki tabakalarda çeşitlemelerini gördüğümüz hücre plan

yapı tipine girer; ortada merkezi bir hücre ve onun dört yanına dizilmiş daha küçük boyutlu hücreler. Günümüze kalan beş odası açığa çıkarılmış olmasına rağmen, diğer hücre planlı yapılar gibi simetrik olduğu varsayılırsa, toplam on bir odasının olduğu kabul edilebilir. Bu binada da diğer hücre planlı yapılarda olduğu gibi dış tarafta bir destek duvarı inşa edilmiştir (Akman vd., baskıda).

Doğu Alanı'nın 7. tabakasında C ve G binalarının yenileme evrelerinin olduğundan daha önce söz edilmişti. Bu tabakada ayrıca, 8. tabakaya ait R binasının kısmen üzerine, yine hücre planlı ve kireçtaşıyla örülmüş S binası inşa edilmiştir. Bu tabakadaki bir diğer yeni bina da J binasıdır. C binası gibi tek odalı bir yapı olan J binası başka açılardan da C binasına benzemektedir. Duvarları kireçtaşından örülmüştür.

Resim 7: Hücre planlı Y yapısı. Güneyden (Akarçay Tepe kazı arşivi).

8 ve 7. tabakalarda, Doğu Alanı'nda açığa çıkarılan mimari kalıntılar, kullanılan hammadde (tümüyle taş, tümüyle kerpiç ve taş temel üstü kerpiç) ve plan (tek odalı ve hücre planlı) bakımından bir çeşitliliğin olduğunu göz önüne sermektedir. Bu çeşitli yapı tipleri, her biri farklı boyutlardaki, başlıcaları AH, AK, AM, AY, BC olan küçük avlu ve açık alanların etrafına dizilmişlerdir. Bu avlu ve açık alanlarda açığa çıkarılan ateş yerleri ve kül çukurlarının yanı sıra çeşitli buluntular, bu avluların günlük işlerde kullanıldığını ortaya koymuştur (Özbaşaran ve Molist, 2007: 181). Bu açık alanlardan, C, R ve J binaları arasında kalan BC açık alanında ortaya çıkarılan

(evcil koyun ve keçi, gazel, yabani domuz gibi çeşitli hayvanlara ait) kemikler üzerinde yapılan incelemeler, bu alanda toplu bir et tüketimi faaliyetinin gerçekleştiğini ortaya koymuştur. C yapısının kuzeyindeki AM alanında ise kül çukuru, ocak, ateş çukuru gibi mimari öğelerin yanı sıra, çok miktarda küçük buluntu ortaya çıkarılmıştır.

Akarçay Tepe'nin Doğu Alanı'nın 8–7. tabakaları, çakmaktaşı endüstrisi, mimari ve küçük buluntularının sergilediği özellikler ve karbon 14 verilerinin değerlendirilmesiyle Son PPNB'ye tarihlendirilmektedir (Akman vd., baskıda).

Doğu Alanı'nın 6. tabakasında, mimari gelenekler fazla değişikliğe uğramadan devam eder. 28 T ve 28 U açmalarında açığa çıkarılan K binası, 8 ve 7. tabakalardaki hücre planlı T ve R binalarıyla benzerlik gösterir (bkz. Çizim 1, Resim 8, 10). Temel seviyesinde açığa çıkarılan binanın duvarları kireçtaşındandır. 10 x 5 m. ebadındaki hücre planlı bina, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu üç akstan oluşur. Her bir aks üzerinde üç hücre olmak üzere toplam dokuz hücresi vardır. Bu dokuz hücreden orta aksta yer alan üç tanesi nispeten daha büyüktür. Binanın batı duvarıyla paralel giden ancak daha düşük seviyede bir taş duvar sırasının da binanın duvarını desteklediği düşünülmektedir. Bina, üç tarafında yer alan açık alanların ortasına oturtulmuştur. Kuzeyinde ise, muhtemelen bu binayla ilişkili olan ancak henüz tam olarak açığa çıkarılamayan AG ve AE binalarının duvarları bulunur.

Resim 8: Hücre planlı K yapısı. Güneybatıdan (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Yapının taş temellerinin kalınlığı ve sağlamlığı ile iç bölümlemeleri, yaşam alanı olarak kullanılan ikinci bir katın varlığına işaret eder. Yapının hücrelerinde çeşitli buluntuların ortaya çıkarılmış olması da alt katın depo vb bir yer olarak kullanıldığını gösterir (Özbaşaran ve Molist, 2007: 182).

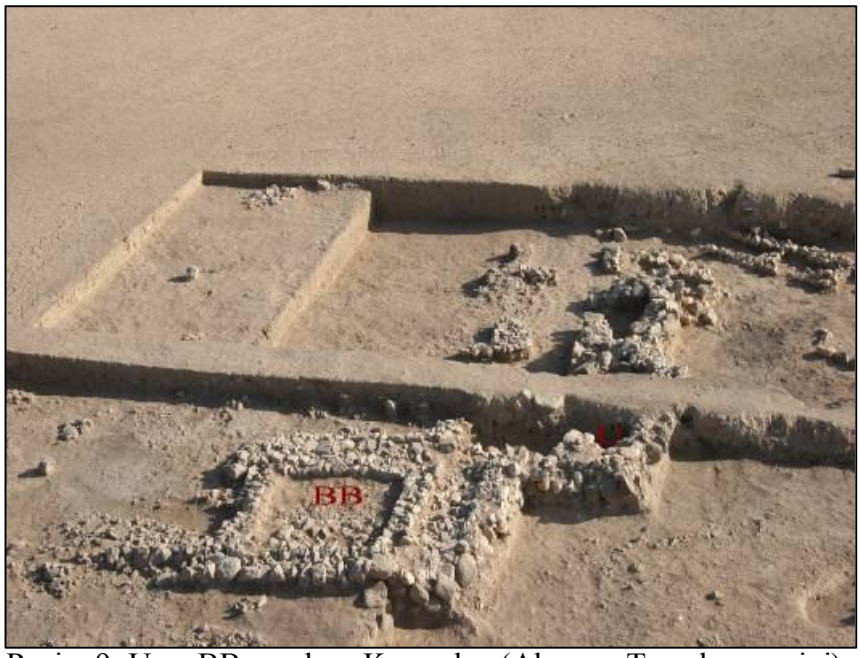
Yerleşmenin 26/27-S/T açmalarında bulunan B, H ve E yapıları da 8–7. tabakalardaki mimari öğelerle ilişkili olmalarına rağmen (bkz. Çizim 1), daha sonraki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimcileri tarafından açılan çukurlarla tahrip edildiğinden, stratigrafik durumu tam olarak belirlenememiş yapılardır. Bu yapılarda ve çevrelerindeki dolgularda açığa çıkarılmış buluntular da bazı istatistik verilere ulaşmak amacıyla tezin kapsamı içine alınmışsa da stratigrafik belirsizliklerinden dolayı burada tanıtılmayacaklardır.

Yerleşmenin 20 Açmaları olarak adlandırılan kesimindeki tespit edilebilen 23 tabakadan 11–23 arasındaki tabakalar Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e aittir (bkz. Tablo 2). Ancak bu açmalarda dikkat çekici bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır.

28 S ve 28 T açmalarındaki U yapısı, yerleşmenin tabaka düzeninde Doğu Alanı'nın 5. tabakasında değerlendirilmektedir. Binanın büyük bir kısmı kazılmamış alanda yer aldığından ve kazılan kısmı da büyük oranda tahrip olduğundan, planı ve boyutları anlaşılamamıştır (bkz. Çizim 1, Resim 9, 10). Bina, inşa tekniği olarak yerleşmedeki diğer taş binalarla benzerlik gösterir; alt seviyede büyük boyutlu çaytaşları, onların üzerindeyse daha küçük boyutlu kireçtaşları kullanılmıştır.

4. tabakada, U binasının üzerinde, 28 T ile 29 T açmalarının sınırları içerisinde, BB adı verilen bina açığa çıkarılmıştır (bkz. Çizim 1). Bina, kısmen U binasının temellerinin üzerine inşa edilmiştir (bkz. Resim 9, 10). Plan olarak, büyük oranda tahrip olmasına rağmen, hücre planlı olduğu anlaşılmaktadır, ancak hücrelerden yalnızca biri günümüze kalabilmiştir. İnşa tekniği açısından, daha önceki tabakalarda açığa çıkarılan hücre planlı binalar gibi, altta büyük boyutlu çaytaşları ve onların

üzerine kireçtaşı örülerek yapılmıştır. Binanın özellikle kuzey duvarı daha sonraki dönemlerde başka amaçlarla kullanılmıştır.

Resim 9: U ve BB yapıları. Kuzeyden (Akarçay Tepe kazı arşivi).

3.4.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş (Transition) Aşaması

Yerleşmede Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'den Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e Geçiş aşamasını veren kalıntılar her üç kesimde de açığa çıkarılmıştır. Doğu Alanı'nın 3, 20 Açmaları'nın 7–10 ve Batı Alanı'nın 6–7 tabakaları bu döneme tarihlendirilmektedir.

Doğu Alanı'nda bu tabaka, 29 U açmasındaki BA yapısıyla temsil edilir (bkz. Çizim 1, Resim 10). 8 m uzunluğunda, 4 m genişliğindeki hücre planlı yapının batı yarısı büyük oranda tahrip olmuştur. Yapının net olarak ayırt edilebilen üç hücresi günümüze kalabilmiştir, ancak simetrisi dikkate alındığında, toplam dokuz hücresinin olduğu düşünülebilir. BA da diğer hücre planlı taş binalar gibi, en alt seviyede büyük boy çaytaşları ve onların üzerinde de kireçtaşları kullanılarak inşa

edilmiştir. Bina dört yönden de açık olan bir alanda yer almaktadır. Bu açık alanda, çöp çukuru, dikme deliği, taban gibi birimlerle birlikte, çok sayıda buluntu açığa çıkarılmıştır. Binanın özellikle batısında günlük faaliyetlerin yürütüldüğü söylenebilir. BA yapısının önemi, çevresindeki binayla ilişkili arkeolojik dolgu ile özellikle binanın güneydoğudaki hücresinde, ilk çanak çömlek olarak bilinen "black series"[17] parçaları bulunmuş olmasıdır. Yapı hem plan hem de inşa teknikleri açısından, kendisinden önceki yapılarla birçok benzer öğe taşımaktadır (bkz. Çizim 1 ve özellikle Resim 10). Bunun yanı sıra, yapıyla ilişkili bir bağlamda ortaya çıkarılan çakmaktaşı ve kemik buluntular da tipolojik ve teknik olarak bunu desteklemektedirler. Bu verilere göre, Akarçay Tepe'de Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem kültürü devam ederken, çanak çömleğin yerleşmeye dışarıdan ve az sayıda olmak üzere getirildiği söylenebilir (Özbaşaran ve Molist, 2007: 182–183).

Resim 10: BA, BB, U ve K yapıları. Kuzey-Kuzeydoğudan (Akarçay Tepe kazı arşivi).

[17] "Black series" olarak bilinen çanak çömleğin genel özellikleri ve Akarçay Tepe'deki örneklerinin ayrıntılı tarifi için bkz.: Arimura vd., 2000: 239, 243 ve Fig. 12.

“Geçiş” evresine tarihlenen iki yapı kalıntısı da 29 V açmasında ortaya çıkarılmıştır (bkz. Çizim 1). BG ve BH adı verilen yapılar yine taş temelli kerpiç yapılardır ancak yüzeye yakın olduklarından günümüze yalnızca temel seviyesinin bir kısmı kalmıştır. Yapılardan BG, seviye olarak BH’den daha aşağıdadır ve muhtemelen BH binasının bir kısmı da BG’nin üzerine inşa edilmişti. Her iki yapının da çevrelerinde belli bir açık alan bulunur ve buralarda ocak, ateş çukuru, çöplük gibi bulgulara rastlanmıştır.

Resim 11: BG (sağdaki) ve BH yapıları. Kuzeydoğudan (Akarçay Tepe kazı arşivi).

20 Açmalarında geçiş aşamasına tarihlenen 7–10. tabakalara ait kalıntılar 20 N, 20 O, 21 O açmalarında açığa çıkarılmıştır (bkz. Levha 1, Çizim 5). Söz konusu açmalarda da yine ocak, çukur, duvar gibi arkeolojik kalıntılarla birlikte bulunan “*black series*” türü çanak çömlek, bu tabakaları tarihlendirmeye yardımcı olmuştur.

Batı Alanı’nda 7. tabaka, alanın tabakalaşmasını anlayabilmek amacıyla açılan çok dar bir kesimde (5 x 2,5 m) tespit edilmiştir (bkz. Çizim 6, Resim 12, 13). 18 F açmasının sınırları içindeki bu alanda mekân veya yapı olarak kabul edilebilecek bir yapı kalıntısına rastlanmamış; tabakanın varlığı ocak, platform, kül çukuru ve kerpiç

blokları ile bu kalıntılarla birlikte bulunan "*black series*" parçalarından tespit edilmiştir.

Resim 12: Batı açmaları. Güneyden (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Resim 13: Batı alanı-7. tabaka. 18 F açması. Güneyden (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Batı açmalarında 18 G ve 19 F açmalarında da erken/ilk çanak çömlekle belirlenen, dolayısıyla geçiş aşamasına tarihlenen kalıntılar açığa çıkarılmıştır (bkz. Çizim 6, Resim 12). 19 F açmasında bu tabaka, birkaç yenileme evresine sahip, özenle sıvanmış tabanı olan, büyük bir ocak tabanı ile tabanın çevresinde yer alan kül çukurları, platform benzeri işlik alanlarıyla temsil edilir (bkz. Resim 13, 14) (Akman vd, baskıda).

Resim 14: 19 F açması. Doğudan (Akarçay Tepe kazı arşivi).

18 G açmasında bulunan AA yapısı ise plan olarak kendisinden hem önceki hem de sonraki yapılardan farklıdır (bkz. Çizim 6, Resim 12). Yapının günümüze kalan, muhtemelen dörtte birden daha az olan kısmından anlaşıldığı kadarıyla, oval olacak şekilde inşa edilmiştir. Yuvarlatılmış köşelerine yakın da iki adet payandası vardır. Ayrıca yapı içinde de dikme deliği olması muhtemel delikler saptanmıştır (Akman vd, baskıda).

3.4.3. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

Doğu alanında bu döneme ait herhangi bir mimari kalıntısına rastlanmamıştır; ancak bu alanda, içinde çanak çömlek bulunan çukurlar tespit edildiğinden, alanın 2. tabakası Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenmiştir (bkz. Tablo 2).

20 Açmalarında Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenen 4 tabaka (2–6. tabakalar), 20 L/M/N/O açmalarında tespit edilmiştir (bkz. Tablo 2). Söz konusu açmalarda bir yapıya ait olabilecek taş duvarlara rastlanmış olmakla birlikte, kayda değer bir yapı kalıntısı ortaya çıkmamıştır. Bu tabakanın ve dönemin varlığı, karakteristik çanak çömleğin[18] yanı sıra, ocak, tandır, dikme delikleri, taban parçaları ve çukur gibi öğelerle belirlenmiştir.

Resim 15: 20 Açmaları Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakaları (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Batı alanında bu döneme ait kalıntılar 18/19 G, 19/20 K ve 19 F açmalarında açığa çıkarılmıştır. 19 G açmasında yer alan F yapısı, taş temel üzeri kerpiçle inşa edilmiştir (bkz. Çizim 6, Resim 16). Temelde kullanılan taşlar, önceki dönemlerin aksine kireçtaşı değil, orta ve büyük boyutlarda, işlenmemiş çaytaşlarındandır. Yapı plan olarak da öncekilerden farklıdır. Tabanlar özenli bir şekilde sıvanmıştır.

[18] Akarçay Tepe çanak çömleğinin kronolojik değişimi ve bu dönem çanak çömleğinin özellikleri için bkz. Arimura vd., 2000: 237-243.

Resim 16: 19 G açması, F yapısı. Kuzeyden (Akarçay Tepe kazı arşivi).

20 K açmasında ise temel seviyesinde üç yapı açığa çıkarılmıştır (bkz. Resim 17). Birbiriyle ilişkisi henüz anlaşılamayan bu yapılardan açmanın kuzeybatısında olanı dıştan çaytaşları ile desteklenmiş, iç tarafı ise kireçtaşlarıyla doldurulmuştur. Yapılardan ortada olanının da inşa özellikleri aynı iken daha çok bir platforma benzer. Açmanın kuzeyindeki yapı ise büyük oranda açma sınırları dışında kaldığından durumu tam olarak belirlenememiştir. İnşa tekniği açısından diğer iki yapıyla benzerlik gösterir.

Resim 17: 20 K açması yapı kalıntıları. Kuzeyden (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Akarçay Tepe'de varlığı çanak çömlek vb buluntu içeren çukurlardan bilinen, ancak herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmayan ve yerleşmede Batı Alanı'nın 2. tabakasını oluşturan son dönem ise Kalkolitik Dönem'dir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AKARÇAY TEPE'DE BULUNMUŞ ZANAAT ÜRÜNLERİ

4.1. Hammadde Kullanımı

Akarçay Tepe'de buluntuların yapımında hammadde olarak kireçtaşı, çakmaktaşı, obsidyen, mermer, bazalt gibi kayaçlar, kil, hayvan kemiği ve deniz ve/ya tatlı su kabuğu kullanılmıştır. Bu hammaddelerin genel özellikleri, prehistorik dönemlerdeki kullanımı; deneysel çalışmalar ve çeşitli dönem ve bölgelere ait etnoarkeolojik araştırmalar yardımıyla nasıl elde edildiği ve işlendiği incelenecektir. Daha sonra da Akarçay Tepe'de bu hammaddelerin nasıl ve ne sıklıkta kullanıldığı, yerleşme süreci boyunca nasıl bir dağılım gösterdiği, hammaddenin nasıl elde edildiği ve işlendiği aktarılacaktır.

4.1.1. Kayaçlar

4.1.1.1. Kireçtaşı

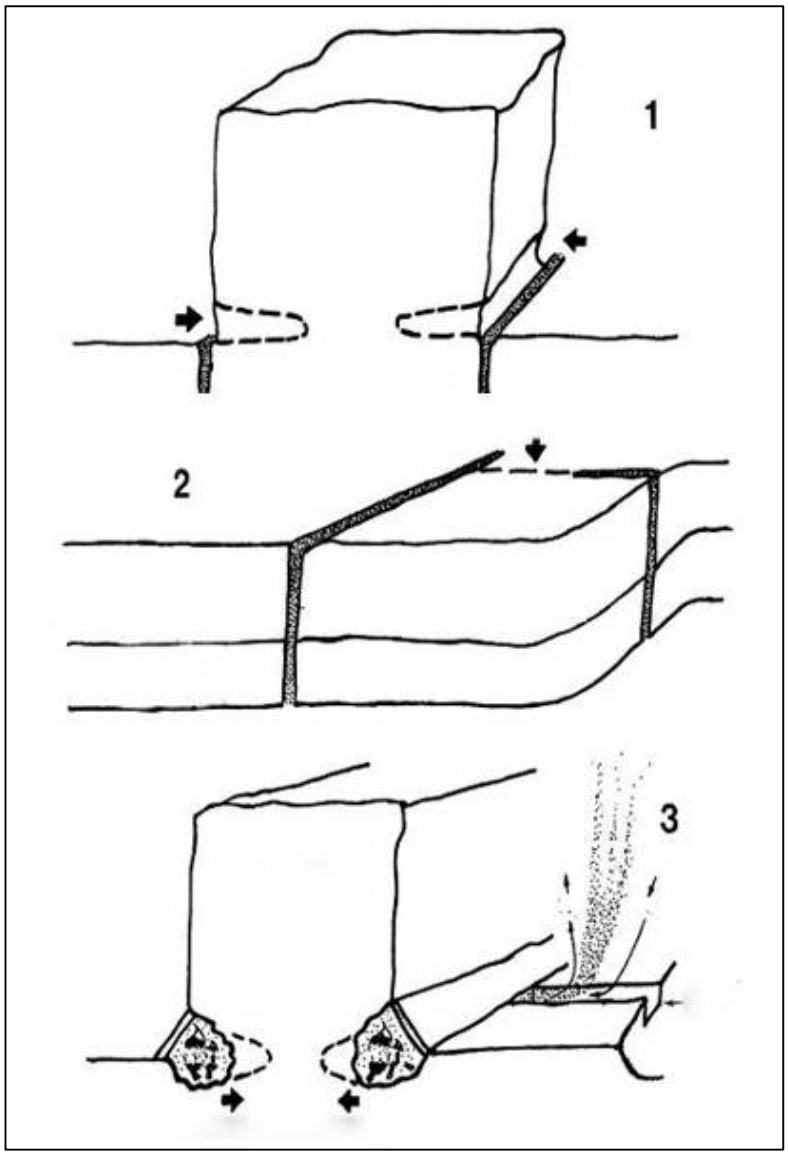
Kireçtaşı, temel bileşeni kalsiyum karbonat ($CaCO_3$) olan, sertlik derecesi düşük olduğundan (mohs=3) işlenmesi kolay, tortul bir kayaç türüdür. İnce (birkaç cm) ya da kalın (15–20 m) banklar halinde ya da som (masif) durumda bulunmalarına; kırılmaya karşı dirençlerine; oluşum şekillerine; sertliklerine ve fiziksel görünümlerine göre farklılık gösterir. Aynı kireçtaşı ocağında farklı görünüm ve nitelikte kireçtaşı bulunabilir. Kireçtaşı yeryüzünde en çok bulunan kayaç türlerinden biridir (Erinç, 2000: 78–80).

İspanya'nın doğusunda ve Akdeniz'deki Balear adalarında yer alan prehistorik yerleşmelerde yapılan araştırmalarda kireçtaşının, henüz madenden yapılmış aletler kullanmayan toplumlar tarafından nasıl çıkarıldığına dair bazı veriler elde edilmiştir (Kooper ve Rossello-Bordoy, 1974). Bu araştırmanın sonuçlarına göre, büyük boyutlardaki kireçtaşı bloklar üç farklı yöntem kullanılarak çıkarılmaktadır.

1. Yöntem: Anakayaya tek yönden birleşik kireçtaşı bloğun, anakayayla birleştiği yere bir yiv açılır ve blok ayrılana kadar bu yiv derinleştirilir (bkz. Levha 3'te çizim 1). Bu yöntem zaman alıcı ve yorucudur.

2. Yöntem: Bu yöntemde, tabakalar halindeki kireçtaşı bloklar, yine kesme yöntemiyle çıkarılır. İlk yöntemden farkı, burada bloğun anakayadan ayrı olmaması ve kesilecek taşın biçim ve boyutlarına karar verilebilmesidir. Bu yöntemle istenilen incelik ve büyüklükte parçalar kesmek mümkündür (bkz. Levha 3'te çizim 2). Bu yöntem de ilki kadar zaman alıcı ve yorucudur.

3. Yöntem: Üçüncü yöntem yakarak çıkarmadır. Ham kireçtaşı ($CaCO_3$), 850° C'lik bir ısıya maruz kalınca yanar. Yanarken bünyesinden atmosfere karbondioksit (CO_2) verir ve geride, yanmamış kireç (CaO) kalır. Yakma işleminde her bir birim kireçtaşının yüzde 56'sı kirece dönüşür. Bu şekilde ayırmak için, yine kısmen anakayadan ayrı olan bloğa dik açıyla iki tane, bloğun anakayaya bitiştiği kenarları boyunca da iki tane olmak üzere, 10 cm'ye kadar genişlikte oluklar açılır. Daha sonra bu oluklardan yanal olanlar yakacak maddesiyle doldurulup üzeri çamur, taş vb ile kapatılır. Ateş yakılınca, yakacak maddesinin çeşidine göre (örneğin çam ağacı), 960° C'lik bir ısı elde etmek mümkündür. Böylece kireçtaşının anakayaya birleşme yerleri, ısının etkisiyle eriyerek dağılır ve blok ayrılır (bkz. Levha 3'te çizim 3).

Levha 3: Kireçtaşı çıkarma yöntemleri (Kooper ve Rossello-Bordoy, 1974: 162, Figure 1'den değiştirilerek).

Kireçtaşından tarih boyunca çok çeşitli alanlarda faydalanılmıştır. Kaynaklarının bolluğu ve kolay şekil verilebilir olması, bunun en önemli nedeni olmalıdır. Kireçtaşı en çok mimaride, daha sonra öğütme taşı yapımında, ayrıca nispeten az sayıda da olsa kap-kacak, boncuk, figürin, fallus gibi aletlerin/nesnelerin yapımında kullanılmıştır.

Mimaride kireçtaşının başlıca iki kullanım alanı vardır, biri taş duvar örme, diğeri ise kireçtaşını yakarak kirece dönüştürdükten sonra elde edilen kireçle duvar veya taban

sıvamadır. Özellikle PPN döneminde bu tip kirecin kullanıldığı birçok örnek mevcuttur (Garfinkel, 1987). Tez konusuyla doğrudan ilgili olduğu için kireçtaşının kirece dönüştürülmesi işlemini, ayrıntılarıyla aktarmak uygun düşecektir.

Kireçtaşının kirece dönüşebilmesi için başlıca üç aşamadan geçmesi gerekir (Boynton, 1966: 132–164; Stowell, 1963: 19-28'den aktaran Garfinkel, 1987).

1. Aşama: Ham kireçtaşı (CaCO3), 850 derece civarında yanar. Yanarken bünyesinden atmosfere karbondioksit (CO2) verir ve geride, yanmamış kireç (CaO) kalır. Yakma işleminde her bir birim kireçtaşının yüzde 56'sı kirece dönüşür.

$$\underset{100}{CaCO_3} \xrightarrow{850^\circ C} \underset{56}{CaO} + \underset{44}{CO_2}\uparrow$$

2. Aşama: Elde edilen yanmamış kirece (CaO), 1/3'ü oranında su (H_2O) ilave edilerek kireç söndürülür ve sönmüş kireç elde edilir [$Ca(OH)_2$]. Bu işlem esnasında, her 56 kilo sönmemiş kirece, üçte biri oranında (56 kilo için 18 birim) su katılımıyla 74 birim sönmüş kireç elde edilir.

$$\underset{56}{CaO} + \underset{18}{H_2O} \quad \underset{74}{Ca(OH)_2}$$

3. Aşama: Sönmüş kireç, başka yapı malzemeleriyle, değişen oranlarda karıştırılınca, duvar ve taban sıvamada kullanılan kireç elde edilir. Bu aşamada, atmosferden karbondioksit (CO_2) absorbe edilir ve bünyedeki su bırakılır. Her 740 kg sönmüş kireçten, bir ton saf kireç elde edilir.

$$\underset{74}{Ca(OH)_2} + \underset{44}{CO_2} \longrightarrow \underset{100}{CaCO_3} + \underset{18}{H_2O}$$

Teorik olarak, her bir ton kireçtaşından, bir ton kireç elde edilir. Pratikte ise her aşamada, hammaddenin bir kısmı kaybolur. Ancak yapıda kullanıldığında içine başka maddeler katıldığından, miktarı artar.

Yapılan deneylerde (Friermann, 1971), düşük miktarlarda kireç üretmek için, açık bir fırında kireçtaşını sekiz saat yakmak yeterli olmaktadır. Ancak büyük boyutlu, yüzlerce tonluk üretim için, büyük fırınlara ihtiyaç vardır. Güneybatı Asya'daki Çatalhöyük, Tell Ramad, Ganj Dareh, Abu Gosh, Ain Ghazal gibi değişik bölge ve dönemlere ait yerleşmelerde böyle büyük fırınlara rastlanmıştır. Ancak bu fırınların kireç üretmede kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Akarçay Tepe'de de benzer fırınlara rastlanmıştır. Bu fırının kil ve kireçle sıvanmış iç yüzeyi yüksek derecede ısıya maruz kaldığından koyu turuncu bir renk almıştır. Bu fırından alınacak toprak örneklerinin incelenmesiyle, fırının kireç yakma işinde kullanılıp kullanılmadığı açıklığa kavuşacaktır.

Etnografik verilere göre, kireç üretilirken, büyük çaplı işgücü gerekir. Garfinkel (1987: 71) bu işgücü aşamalarını beşe ayırır:

1) Kireçtaşının içinde yakılacağı ocağın yapılması. Ocak için büyük bir çukur kazılır ve iç kısmı sıvanır.

2) Hammaddenin elde edilmesi: Üretilecek miktara ve ocağın büyüklüğüne göre birkaç tona bile çıkabilecek oranda kireçtaşı elde edilmesi gereklidir.

3) Yakıt elde etme: Kireçtaşı kirece dönüştürülürken, büyük oranda yakıta ihtiyaç vardır. Bunun için de önemli oranda işgücü harcanır.

4) Yakma süreci: Üç-altı gün arası sürer. Ateşin sürekli aynı derecede kalması için, ocağın yakıtının tüm gün devamlı verilmesi gerekir.

5) Bitmiş ürün: Sönmemiş kireç hazır olduktan sonra ocak birkaç gün için soğumaya bırakılır. Sönmemiş kireç bir-iki aylık bir zaman diliminde kullanılmalıdır.

Garfinkel (1987: a.y.), tüm bu işlemlerin gerçekleşmesi için toplu bir işgücünün gerektiğini vurgular. Etnografik verilere göre, kireç ihtiyacı olan birkaç kişi, bu işlemleri ortak gerçekleştirir ve kireç elde edildikten sonra da ihtiyacı kadarını kullanır. Tarihöncesi dönemlerde bu işin nasıl yapıldığına dair ancak tahminde bulunulabilir.

Coğrafya-Akarçay Tepe'nin konumu kısmında değinilmişti; yerleşme Kuvartener Dönem'de oluşmuş kireçtaşı bir teras üzerine kuruludur (Arimura vd, 2001: 181). Yine yerleşmenin doğusundaki yamaçlarda ve yakın çevresinde çeşitli kireçtaşı mostraları bulunur. Kısacası yerleşmenin bulunduğu çevre, kireçtaşı kaynakları açısından oldukça zengindir (Gürpınar vd, 2005: 160). Bununla birlikte, yerleşmede kullanılan kireçtaşlarının kimyasal/morfolojik analizleri yapılmadığından, hangi kaynakların kullanıldığı ve kireçtaşının hangi yöntemlerle çıkarıldığı tespit edilememiştir. Birecik ilçesinde inşaat malzemesi olarak kullanılan çeşitli kireçtaşları üzerinde yapılan incelemede, kireçtaşlarının farklı kaynaklardan getirildiği ve her kaynağa ait kireçtaşlarının farklı özelliklere sahip olduğu belirlenmiştir (Gürpınar vd, 2005).

Yerleşmede bol miktarda bulunan kireçtaşı, Akarçay Tepe yerleşimcilerinin kireçtaşı işlemeyi iyi bildiklerini ve mimariden, çeşitli aletlerin yapımına, kireçtaşını kullandıklarını gösterir.

Bir diğer önemli husus ise, kireç elde etmek için kireçtaşını eritmedir. Akarçay Tepe'de, PPNB dönemine ait bazı yerleşmelerde açığa çıkarılmış ve kirecin büyük oranlarda kullanıldığı taban veya duvar sıvaları henüz ortaya çıkmamışsa da kirecin duvar sıvalarında kullanıldığına dair veriler vardır. Bazı yapıların duvarlarında, kireçten yapılmış olması muhtemel beyaz sıva izleri açığa çıkarılmıştır (örneğin T yapısı). Bu da Akarçay Tepe'de kireçtaşından kireç elde edildiğini ve bu kirecin sıva yapımında da kullanıldığını gösterir. Daha önce değinildiği gibi, kireçtaşının kirece dönüştürülmesi işlemi, önemli oranda bir işgücü ve teknik bilgi gerektirir. Akarçay

Tepe'de kireç elde etme işinin nasıl organize edildiği ve bu işin nerede (yerleşme içi/yerleşme dışı) yapıldığı ise daha detaylı araştırmalar gerektirmektedir.

Akarçay Tepe'de kireçtaşı kullanılarak yapılmış buluntu sayısı (kırık, parça vs de dâhil olmak üzere) 691'dir ve bu sayı toplam 1891 buluntunun % 36,54'ünü oluşturur. Bu oranıyla kireçtaşı, en çok kullanılan hammadde durumundadır, ancak bu durumu ortaya çıkaran çeşitli nedenler vardır. İlk olarak, kireçtaşı kırılgan bir yapıda olduğundan, çok fazla parçaya bölünmektedir ve kazıda bulunan her bir parça ayrı buluntu numarası alır. 691 nesne arasında tanımlanamamış, kırık, parça halinde olan nesne sayısı 204'tür ki bu da toplam kireçtaşı nesnelerin üçte birine yakını demektir. Bir diğer neden, Akarçay Tepe'de çok sayıda bulunan (295 adet), işlevi henüz belirlenememiş kazı/çizi bezekli kireçtaşlarıdır. Bu iki grup birlikte, toplam kireçtaşı buluntuların yüzde yetmişten fazlasını oluştururlar.

Tabakalara göre dağılıma bakıldığında (Tablo 3), PPNB'nin erken (12–9) tabakalarından itibaren kireçtaşından yapılmış buluntular açığa çıkarılmıştır. Son PPNB evresinde ise kireçtaşından yapılmış buluntular ani bir artış gösterir. Kireçtaşından yapılmış toplam 691 buluntunun yarısı (344 adet) bu evrede bulunmuştur. Bu artıştaki en önemli faktör, tüm yerleşmedeki 295 adet kazı/çizi bezekli kireçtaşının neredeyse tümünün (232 adet) bu evreye ait olmasıdır. Kazı/Çizi bezekli kireçtaşları çıkarıldığı takdirde geriye 112 buluntu kalmaktadır ki bu da Geçiş dönemine ait kireçtaşı buluntu sayısıyla hemen hemen aynıdır. Ancak gerek Orta PPNB, gerekse de Son PPNB tabakalarında açığa çıkarılan kireçtaşı buluntular arasında çoğunluğu top biçimli nesneler ile kaplar oluştururken, Geçiş evresinde çok az sayıda top biçimli nesne ve kap açığa çıkarılmıştır. Geçiş dönemi kireçtaşı buluntuları arasında işlevi ve/ya biçimi tanımlanamamış nesne sayısı daha fazladır. Ayrıca bu evrede bir diğer baskın grubu halka biçimli nesneler oluşturur. Çanak Çömlekli Neolitik evrede ise kireçtaşı nesne sayısı azalır (35 adet).

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	40	4	5	49
KALKOLİTİK ÇUKUR		10		10
26–27 S-T (?)	25			25
2. TAB (PN)		32	3	35
3–5. TAB (GEÇİŞ)	79	29	18	126
28 X (?)	27			27
6. TAB (FİNAL PPNB)	7			7
7–8. TAB (SON PPNB)	343		1	344
9–12. TAB (ORTA PPNB)	63		5	68
TOPLAM	584	75	32	691

Tablo 3: Kireçtaşı buluntuların tabakalara dağılımı.

Akarçay Tepe'de kireçtaşından yapılmış, tanımlanabilen nesneler arasında çoğunluğu kazı/çizi bezekli kireçtaşları oluşturur (295 adet). Çeşitli boy ve biçimlerdeki taş kaplar, daha sonra gelen gruptur (77 adet). Sayıca nispeten çok olan bir diğer buluntu ise top biçimli nesnelerdir (71 adet). Kireçtaşından ayrıca havan, alt öğütme taşı, çetele pulu/token, ağırlık, söve taşı, boncuk, figürin, fallus, ağırşak ve mühür gibi çeşitli işlev ve biçimdeki aletlerin yapımında faydalanılmıştır.

Kireçtaşı ayrıca mimaride de yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Orta PPNB evresinin ilk tabakalarından itibaren her evrede taş duvarların ve temellerin yapımında kireçtaşı, değişik oranlarda kullanılmıştır. Duvarlarda ayrıca ikincil kullanım kireçtaşı buluntulara da çok fazla rastlanır. Özellikle kireçtaşı kaplar ve kazı/çizi bezekli kireçtaşları, birçok yapının duvarında ikincil kullanım olmak üzere kullanılmıştır.

4.1.1.2. Çakmaktaşı

Çakmaktaşı, tortul bir kayaç türüdür. Doğada yumrular halinde veya kireçtaşı ve tebeşir türü oluşumlar içerisinde, yatay veya dikey damarlar halinde bulunur. Renk

olarak gri, koyu gri, beyaz, krem, kahverengi, kımızı ve pembemsi olur (SARC, 2008)[19].

Sert bir taş olan çakmaktaşı, keskin ağız verilecek şekilde yontulabilmesi özelliğiyle, insanoğlunun çeşitli aletleri yapmada en çok kullandığı hammaddelerden biri olmuştur; günümüzde de dünyanın çeşitli bölgelerinde avcı-toplayıcı yaşam biçimini sürdüren toplumlarda yaygın bir biçimde, kazıyıcı, ok ve mızrak ucu, delici, bıçak vb aletleri yapmakta kullanılır. Anadolu'da da tahılların sap ve tanelerini birbirinden ayırmak için yakın zamanlara kadar kullanılan düvende (döven), çakmaktaşından yapılmış bıçaklar kullanılmıştır.

Gerek çakmaktaşından alet yapmaya ve kullanmaya devam eden toplumlar arasında sürdürülen etnografik/etnoarkeolojik çalışmalardan, gerek çakmaktaşı aletlerin tarihöncesi dönemlerde nasıl yapıldığını anlamaya yönelik deneysel çalışmalardan, gerekse de çakmaktaşı aletlerin hangi işlerde kullanıldığını anlamak üzere yapılan iz analizlerinden elde edilen bilgiler sayesinde, çakmaktaşının hammaddeden alet haline geliş süreci ve aletlerin işlevi birçok yönüyle bilinmektedir.

Çakmaktaşı doğada iki farklı durumda bulunur; kireçtaşı veya tebeşir yatakları içerisinde yatay veya dikey damarlar halinde yahut değişik boyutlarda yumrular halinde dağınık olarak. Neolitik dönemde yataklardan çakmaktaşı çıkarıldığına dair kesin veriler varsa da (Quintero, 1997; Verri vd, 2004: 7882) nasıl çıkarıldığına dair detaylı bilgi yoktur. Muhtemelen, 'Ain Ghazal örneğinde olduğu gibi (Quintero, 1997: Plate 1 ve 2), damarların olduğu kesimlerde çukur kazılarak gerekli çakmaktaşı çıkarılmaktaydı.

Hammadde elde edildikten sonra, birincil yongalama adı verilen işleme tabi tutulur. Bu işlemde amaç hem çakmaktaşının kalitesini anlamak hem de eğer alet yapımı kaynaktan uzak bir yerde gerçekleştirilecekse yumruyu taşınabilir boyutlara

[19] SARC (Stone Age Reference Collection), Norveç-Oslo Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü tarafından hazırlanan bir internet sayfasıdır. Tezde SARC'a yapılan bütün atıflar bu sayfanın çeşitli alt bölümlerinden alınmıştır. Kaynakçada ise yalnızca anasayfa adresi verilmiştir.

indirgemek ve yumruya gerekli ön formu vermektir. Bu işlem için, taş, ahşap, kemik veya boynuzdan yapılmış örs (*anvil*) veya çekiç (*hammerstone*) gibi aletler kullanılır (SARC, 2008).

İkinci aşamada, ön formu verilmiş çakmaktaşı yumru, çekirdek haline getirilir. Çekirdek oluşturulurken, yonga veya dilgi çıkarılırken kullanılacak tekniğe ve yapılmak istenen alete göre tek vurma düzlemli, çok vurma düzlemli yahut düzensiz çekirdekler oluşturulur. İstenen çekirdek oluşturulduktan sonra, doğrudan vurma, dolaylı vurma, baskı tekniği gibi çeşitli yöntemlerle çekirdekten yonga ve dilgiler çıkarılır. Son aşamada ise, yonga veya dilgiler, üzerinden küçük yongalar çıkarılarak, istenen alet haline getirilir (SARC, 2008).

Çakmaktaşı aletlerin kullanım yüzeylerinde, aşınmadan dolayı, mikroskobik düzeyde bir takım izler oluşur. Bu izlerden yola çıkılarak, aletlerin ne tür işlerde kullanıldığı, aşağı yukarı anlaşılabilmektedir. İz analizi denilen bu yöntemde, deneysel çalışmalarla yapılmış aletler, çeşitli hammaddeler üzerinde kullanıldıktan sonra oluşan izler, tarihöncesi aletler üzerindeki izlerle karşılaştırılarak sonuçlara varılır. Buna göre, çakmaktaşından yapılmış aletler, yumuşak (et, bitki, ağaç, kabuk vb), orta-sert (sert veya kuru ağaç, balık, ıslak boynuz, kurumuş deri, yumuşak taş türleri vb) ve sert (kuru boynuz, kemik, deniz kabuğu, taş vb) maddeleri işlemekte kullanılmıştır. Yapılan işlemler ise şu başlıklar altında toplanabilir: kesme, bıçkılama (*sawing*), oluk/yiv açma, kazıma, yontma, doğrama, keserleme (*adzing*), delme (Grace, 1989).

Akarçay Tepe kazılarında açığa çıkarılan toplam çakmaktaşı alet, artık parça, çekirdek vb sayısı, veriler kesin olmamakla beraber, 15 binin üzerindedir. Çoğunluğu gri, açık gri, krem renkli çakmaktaşları oluştururken, "*chocolate flint*" olarak bilinen, kahverenkli, kaliteli bir çakmaktaşı türü de mevcuttur.

Yerleşmede açığa çıkarılan çakmaktaşlarının renk, boyut, form, içerik vb özelliklerine göre yapılan ayrımda, çoğu yakın çevrede bulunan, birincil ve ikincil olmak üzere, 8 farklı çakmaktaşı kaynağının kullanıldığı saptanmıştır. (Borrell, 2005:

4, Table: 1). Yerleşmenin hemen birkaç on metre kuzey-kuzeybatısındaki Su Deresi'nin yatağında ve yine yerleşmeye yakın mesafedeki Karadağ'ın eteklerinde (yerleşmeye 500 metre mesafede) bulunan kaynaklar en yakın olanlarıdır. Yerleşmeye 500 m ile 2 km arasında değişen mesafelerde de çakmaktaşı kaynakları mevcuttur. Bu kaynaklarda yumru, blok ve plakalar halinde çeşitli renk ve dokuda çakmaktaşı bulunur. Söz konusu kaynaklarda, çakmaktaşı işleme faaliyetine dair herhangi bir veri, işlik alanı vb saptanamamıştır; ancak Karadağ'ın eteğindeki kaynakta bulunan bir adet çift vurma düzlemli çekirdek parçası (Arimura vd, 2000: 243), bu kaynağın kullanıldığına veya en azından bilindiğine işaret eder. Kullanılan çakmaktaşları arasında bir diğer grubu, Fırat Nehri tarafından sürüklenmiş olan, çeşitli nitelikteki çakmaktaşları oluşturur. Akarçay Tepe'de özellikle ok uçlarının yapılmasında kullanılan *chocolate flint*'in kaynağı ise, yerleşmenin yaklaşık 25 km kuzeyinde, günümüz Halfeti ilçesinin yakınlarında bulunur. Fırat Nehri'nin teraslarında da, nehir tarafından sürüklenmiş *chocolate flint* yumrularına rastlanır. Borrell, bu tür çakmaktaşından yapılmış aletlerin bir kısmında düzgün/pürüzsüz korteksin bulunduğunu, dolayısıyla Akarçay Tepe yerleşimcileri tarafından kullanılan bu çakmaktaşının bir kısmının Fırat Nehri tarafından sürüklenenler olabileceğini söyler (Borrell, 2005: 5). Sonuç olarak, yerleşmede kullanılan çakmaktaşının % 90'dan fazlasının kaynağı, yerleşmeye 4–25 km arasında değişen uzaklıktaki mesafelerde yer alır (Borrell, 2005: 3).

Yerleşmede kullanılan çakmaktaşı, muhtemelen kalitesini anlamak amacıyla kaynağında kısmen yongalandıktan sonra yerleşmeye getirilmiş ve üretimin önemli bir kısmı yerleşmede gerçekleştirilmiştir. Yerleşmede açığa çıkarılan çakmaktaşları arasında, bu varsayımı destekleyen, üretim zincirinin çeşitli aşamalarını gösterir ham çakmaktaşı, çekirdek, yonga, dilgi, artık parça ve diğer yan ürünler bulunur. Diğer yandan, *chocolate flint*'e ait, üretim aşamalarını gösterir herhangi bir parçanın olmaması, bu tür çakmaktaşının ithal olduğunu veya yerleşme dışında işlendiğini, dolayısıyla yerleşmeye bitmiş alet halinde geldiğini göstermektedir (Arimura vd, 2000: 243).

Yerleşmede açığa çıkarılmış aletler arasından seçilmiş 63 tanesi üzerinde yapılan kullanım izi analizlerinin verilerine göre, çakmaktaşı aletler çeşitli amaçlarla kullanılmışlardır. Orak-bıçaklar tarımsal faaliyetlerde kullanılmışken, uçlu dilgiler (*pointed blade*) kesme ve ağaç, deri, kemik gibi çeşitli maddeleri kazımada kullanılmışlardır. Dolayısıyla, herhangi bir aletin birden çok amaçla kullanıldığı söylenebilir. Uçlu dilgiler üzerindeki izler genelde orta ve uç kısımlarda yoğunlaşmıştır. Bu da aletlerin bir sapa takılarak kullanıldıklarını gösterir. Son kazıyıcılar (*end-scraper*) ise çoğunlukla deri kazımada kullanılmıştır. Orta ve Son PPNB tabakalarında son kazıyıcılar oldukça fazla iken, Final PPNB tabakalarından itibaren sayıca hızla düşüşe geçer. Üst evrelerde/tabakalarda kazıyıcıların azalması, deri işlemede farklı yöntem ve aletlerin (kemik, çaytaşı vs) kullanılmış olabileceğini gösterir. Çentikli ve dişli yongalar (*notched, denticulated flakes*) üzerinde ise taş kazıma ve/veya kesme işinde kullanıldıklarını gösterir izler vardır. Muhtemelen çeşitli taş aletleri şekillendirmede kullanılmışlardır.

Yerleşmenin tabakaları boyunca, çakmaktaşı alet endüstrisinde, eskiden yeniye doğru bir takım değişimler vardır. Erken evrelerde/tabakalarda dilgi üretimi ve iki vurma düzlemli (*bipolar*) dilgiler yaygınken, zamanla dilgi üretiminin yerini yonga üretimi alır ve yonga sayısı dilgi sayısını geçer. Aynı süreçte dilgi üretiminde de tek vurma düzlemliler (*unipolar*) yaygınlaşır. Bu arada orak-bıçaklar tipik alet türü olur. Aynı duruma, Güneybatı Asya'daki, özellikle Fırat'ın orta kesimindeki bazı yerleşmelerde de rastlanır. Bu durum çeşitli araştırmacılar tarafından avcılığın (dolayısıyla ok ve mızrak ucu gibi av aletlerinin yapımında kullanılan dilgilerin) önemini yitirmesi ve tarımsal faaliyetin daha önemli hale gelmesi şeklinde yorumlanmaktadır.[20]

Yerleşmede çakmaktaşından yapılmış buluntu sayısı 37'dir.[21] Bu sayı da toplam buluntuların % 1,95'ine tekabül eder. Tabakalara göre dağılıma bakıldığında (Tablo 4), çakmaktaşından yapılmış aletler yerleşmenin erken (9–12.) tabakalarından

[20] Tartışmaların özeti için bkz: Borrell, 2007: 35–36.
[21] Bu sayıya okucu, kazıyıcı, dilgi, yonga gibi aletler dahil değildir. Havaneli/tokmak, top, kurs gibi az sayıda bulunan ve envanter numarası alan buluntular kastedilmektedir.

itibaren mevcuttur. Bu 9 buluntunun 6 tanesi ise, muhtemelen besin öğütme işinde yahut benzeri vurma, ufalama işlerinde kullanılmış, çeşitli biçimlerdeki havaneli / tokmaklardır. En çok sayıda çakmaktaşı buluntu, diğer hammaddelerde olduğu gibi, geçiş sürecine ait (3–5.) tabakalarda bulunmuştur (11 adet). Bu 11 buluntunun da 7 tanesi, yongalanmış kurs yahut disk olarak tabir edilen alettir. Çanak Çömlekli Neolitik döneme tarihlenen tabakalarda ise çakmaktaşı buluntu yoktur.

	DOĞU	BATI	20 T	TOP
YÜZEY	1			1
26–27 S-T (?)	1			1
3–5. TAB (GEÇİŞ)	7	3	1	11
28 X (?)	7			7
7–8. TAB (SON PPNB)	8			8
9–12. TAB (ORTA PPNB)	9			9
TOPLAM	33	3	1	37

Tablo 4: Çakmaktaşı buluntuların tabakalara dağılımı.

Çakmaktaşı buluntular arasında çoğunluğu 15 adetle havaneli/tokmaklar oluşturur. 10 adet yongalanmış kurs, 9 adet top biçimli nesne, 2 adet taş kap parçası ve 1 adet yassı balta da çakmaktaşından yapılmıştır. Anadolu'da yassı baltaların yapımında daha çok başkalaşım (metamorfik) ya da volkanik kayaçlar, çok az da tortul (sedimanter) kayaçlar kullanılmaktadır. Buna karşın Doğu'da Suriye, Doğu Akdeniz, Mezopotamya; Batı'da Orta Avrupa ve Kuzey Avrupa'da yassı baltaların yapımında çoğunlukla çakmaktaşı kullanılır (Özbek, 2008: 266). Akarçay Tepe'de de çakmaktaşından yapılmış yassı balta sayısı şu an için 1 tanedir. Bu örnek de tabakalanma durumu henüz netliğe kavuşmayan 26–27 S-T açmalarında bulunmuştur.

4.1.1.3. Obsidyen

Obsidyen, ergimiş halde bulunan, genellikle asitik özellik taşıyan ve bol su içeren magmanın aniden soğuması ile oluşan, dışpüskürük bir kayaçtır. Camsı özellikler

taşıdığı için volkanik cam olarak da bilinir. Genelde siyah, bazen de gri, kahverengi, yeşil renklerde olur. Kırılma yüzeyi midye kabuğu şeklindedir ve kırıldığında keskin yüzeyler oluşturur. Bozuşmaya uğramamış, tipik özellikler taşıyan obsidyenler genellikle genç oluşumlardır ve genç yanardağların çevrelerinde yer alır (Ercan vd., 1990: 19, Balkan Atlı ve Binder, 2007: 217). Obsidyen nadir bulunabilen bir kayaç çeşididir. Dünyada belli başlı obsidyen kaynakları mevcuttur (Balkan Atlı, 2008).

Anadolu'da Tersiyer ve Kuvaterner yaşlı volkanizmanın pek çok yerde etkin olması nedeniyle zengin obsidyen yatakları mevcuttur. Doğu Anadolu'da Süphan, Nemrut, Ağrı ve Tendürek dağları; Orta Anadolu'da ise Hasan Dağı ve Erciyes Dağı gibi genç büyük yanardağların çevrelerinde, büyük lav akıntıları şeklinde ya da aglomeralar ve tüller içinde değişik iriliklerde parçalar halinde obsidyen yatakları bulunur. Ayrıca Rize, Erzincan, Erzurum ve Bingöl dolaylarında, Bolu-Ankara arasında da obsidyen yatakları bulunmaktadır (Chataigner vd., 1998: 518–520 ve Figure 1; Ercan vd., 1990: 19–21 ve Şekil 1).

Dünyanın çeşitli bölgelerinde ve özellikle Güneybatı Asya'da, Üst Paleolitik Çağ'dan, taş aletlerin yerini madenden yapılmış aletlerin aldığı maden devirlerine kadar, çeşitli aletlerin yapımında obsidyen bol miktarda kullanılmıştır (Doğan, 2006: 133–135). Günümüzde de dünyanın bazı bölgelerindeki ilkel kabileler arasında obsidyen çeşitli aletlerin yapımında kullanılmaktadır (Gallagher, 1977). Obsidyenin alet yapımında kullanılmasının başlıca üç nedeni vardır (Chataigner vd., 1998: 517–518):

1. Doğru bir şekilde kırıldığı takdirde, keskin kenarlar oluşturabilir. Bu nedenle keskin kenar gerektiren orak-bıçak, dilgi, kazıyıcı gibi aletler için son derece uygundur.

2. Kolay yongalanabilmesi ve şekil verilebilmesi nedeniyle, uç, boncuk, çeşitli takılar, ayna, kap gibi çeşitli aletlerin yapımında kullanılabilir.

3. Parlak siyah renginin kazandırdığı cazip bir görünümü vardır. Bu özelliğiyle prestij nesnelerinin yapımında kullanılabilir. Ayrıca, bu özelliğiyle ilişkili olarak, Asur dönemine ait bazı yazılı kaynaklarda obsidyenin büyüyle ilgili bazı işlerde kullanıldığı ima edilmektedir.

Bu özellikleri nedeniyle obsidyen hem gündelik faaliyetlerde kullanılan aletlerin yapımında hem de lüks/prestij nesnelerinin yapımında sıklıkla kullanılan ve aranan bir hammadde olmuştur. Obsidyen kaynakları her yerde bulunmadığından, tarihöncesi dönemde geniş çaplı bir değiş-tokuş (ticaret) ilişkisinin nesnesi haline gelmiştir. Güneybatı Asya'da Filistin, İsrail, İran, Ege Adaları ve Anadolu'daki çeşitli dönemlere ait tarihöncesi yerleşmelerde, obsidyenden yapılmış birçok alet gün ışığına çıkarılmıştır. Bu aletler üzerinde yapılan incelemelerde, büyük bir kısmının kaynağının Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'daki obsidyen kaynakları olduğu saptanmıştır (Chataigner vd., 1998: 518; Ercan vd., 1990: 30, Balkan Atlı, Binder, 2007). Bu durum, prehistorik dönemdeki toplumların ilişkileri ve bu ilişkinin boyutlarıyla ilgili önemli veriler sağlamış, aynı zamanda yeni bir takım soruların da sorulmasına yol açmıştır. Örneğin Kaletepe obsidyen işliğinde kullanılan gelişmiş ve standartlaşmış teknoloji, muhtemelen sosyal açıdan örgütlenmiş toplumların bireyleri olan ve ileri derecede uzmanlaşmış ustalara işaret etmektedir. Kaletepe ürünlerinin, Orta Anadolu'daki yakın mesafelerde bulunan yerleşmelerde yokken, uzak mesafelerdeki Filistin, Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu'daki yerleşmelerin çoğunda az veya çok bulunuyor olması, bir diğer çarpıcı durumdur. Bu da Kaletepe işliğinde çalışan ustaların, uzak mesafelerden mi geldiği sorusunu akla getirmektedir. Ayrıca, dağıtım mekanizmasının nasıl olduğu ve bu mekanizmada rol alan aktörlerin kimler olduğu (ustalar, "tüccar"lar, "çerçi"ler vb), ortaya çıkmış diğer sorulardır (Balkan Atlı, Binder, 2007: 220).

Yukarıda değinildiği gibi, obsidyenden yapılmış çok çeşitli aletler vardır. Obsidyen kırıldığı zaman keskin bir yüzey kazandığından, özellikle kesme, yontma ve delme gibi işlerde kullanılan bıçak, orak-bıçak, keski, kazıyıcı, dilgi, ok ucu, mızrak ucu vb yapımında kullanılmıştır. Göz alıcı rengi nedeniyle obsidyen boncuk, kolye, bilezik

gibi süs eşyalarının yapımında, ayrıca az sayıda örnekte de kap ve ayna yapımında kullanılmıştır.

Güneybatı Asya'daki diğer birçok yerleşmede olduğu gibi, Akarçay Tepe'de de alet yapımında obsidyen bol miktarda kullanılmıştır. Toplam yedi kazı sezonunun sonunda, toplanan obsidyen alet, sayısı tam olarak belli değilse de 7–8 binin üzerindedir.

Obsidyenler yeşil, kahve, siyah ve gri renklerdedir. Çoğunluğu ise, yeşil ve kahve renkli Bingöl ve Van obsidyeni oluşturur. Az sayıda transparan gri renkli Orta Anadolu obsidyeni de mevcuttur (Arimura vd., 2000: 249). 1999 yılındaki kazılarda açığa çıkarılmış 18 adet obsidyen alet üzerinde yapılan incelemeler de obsidyenin çoğunlukla Doğu Anadolu (Bingöl) kökenli olduğunu ortaya koymuştur (Delerue vd., baskıda).

Obsidyenin yerleşmeye hangi aşamada getirildiği kesin olarak belirlenememiştir. Az sayıda bulunan çekirdekler, obsidyenin yerleşmede işlenmiş olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Nitekim 27 X açmasının Orta PPNB'ye tarihlenen tabakalarında, işlik veya açık alan olduğu düşünülen bir kesimde çok sayıda obsidyen artığının bulunmuş olması da bu görüşü destekler (bkz. Resim 19). Bu alanda açığa çıkarılan toplam 1222 parçanın 897 adedi yongalardan, geri kalan 325 adedi ise 2 cm altındaki yonga/yonga artıklarından oluşur. Olasılıkla tek bir çekirdeğin yongalanması sırasında ortaya çıkmış artıklardır.

Resim 19: Obsidyen işleme/artık alanı (Akarçay Tepe kazı arşivi).

Yerleşmede çoğunluğu dilgi ve dilgicikler oluştursa da üretimin çeşitli aşamalarını gösteren aletler ve alet artıkları da ortaya çıkarılmıştır. Buna göre, obsidyen hem bitmiş bir ürün halinde yerleşmeye getirilmekteydi hem de işlenmeye hazır çekirdek halinde getirildikten sonra yerleşmede işlenerek alet elde ediliyordu. Akarçay Tepe'den elde edilen veriler, yerleşmenin Güneybatı Asya'daki obsidyen "ticareti" ağının içinde yer aldığını göstermektedir. Bu ticaretin nasıl gerçekleştiği ise cevaplanamamış bir sorudur.

Obsidyen Akarçay Tepe'de de genellikle delici, kesici aletlerin yapımında kullanılmıştır. Aletler arasında çoğunluğu, baskı tekniğiyle çıkarılmış dilgiler oluşturur. Orak-bıçak, kazıyıcı, ok ucu, çeşitli yongalar, birkaç adet "Çayönü Aleti" olarak bilinen dilgi diğer aletlerdir.

Akarçay Tepe'de obsidyenden yapılmış, "özel" olarak tanımlanabilecek nesne yalnızca iki adet boncuktur. Biri doğu höyükteki 27 S açmasında yer alan B binasıyla ilişkili olarak, diğeri de 20 Açmaları alanındaki 20 P açmasının PPNB'ye ait olan 19. tabakasında bulunmuştur. Her ikisi de yeşil renkli Doğu Anadolu obsidyeninden yapılmışlardır.

4.1.1.4. Mermer

Kalsit veya dolomit içeren karbonatlı tortul tabakaların başkalaşım geçirmesiyle oluşan mermerin, pek çok çeşidi ve mineral katkısına göre çok farklı renkte olanları vardır (Erinç, 2000: 93).

Akarçay Tepe yerleşimcilerinin az sayıda da olsa buluntu yapımında kullandıkları mermeri hangi kaynaklardan elde ettiklerine dair veri yoktur. Yerleşmede mermer işlendiğine dair bir bulguya da rastlanmamıştır.

Mermerden yapılmış toplam 24 adet buluntu mevcuttur ve toplam 1891 buluntunun % 1,26'sını oluşturur. Bunların çoğunluğunu ise 19 adetle çeşitli biçimlerdeki kaplar

oluşturur. Mermerden yapılmış kaplar çoğunlukla minyatür boyutlarda ve özenli mallardır. Kapların dışında mermerden birer örnek olmak üzere yassı balta, boncuk, palet ve halka yapılmıştır.

Dağılım açısından bakıldığında (Tablo 5), mermerden yapılmış aletler daha çok geçiş dönemine tarihlenen tabakalarda ortaya çıkarılmıştır (10 adet). Bunların da çoğunluğunu (8 adet) kaplar oluşturur. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait, 4'ü kap, 1'i boncuk olmak üzere 5 adet mermer buluntu vardır. Daha eski tabakalarda ise yalnızca 5 adet mermer buluntu vardır.

	DOĞU	BATI	20 T	TOP
YÜZEY	4	1		5
2. TAB (PN)		4	1	5
3–5. TAB (GEÇİŞ)	1	7	2	10
6. TAB (FİNAL PPNB)	1			1
7–8. TAB (SON PPNB)	2			2
9–12. TAB (ORTA PPNB)	1			1
TOPLAM	9	12	3	24

Tablo 5: Mermer buluntuların tabakalara dağılımı.

4.1.1.5. Bazalt

Magmanın çeşitli tektonik olaylar sonucu yeryüzüne çıkarak farklı hızlarda soğumasıyla, yapısı ve biçimi itibariyle farklı kayaç türleri meydana gelir. Bu kayaç türlerinden biri olan bazalt, ince taneli, yoğun, sert, dayanıklı ve koyu gri/siyah renkli bir volkanik kayaçtır (Erinç, 2000: 35–37). Sertliği ve heterojen yapısı nedeniyle zor işlenebilen bir hammadde olan bazaltı yongalamak, kırmak için, kendisinden daha sert bir materyale ihtiyaç vardır. Bu özellikleri sayesinde oldukça dayanıklıdır ve uzun süreli kullanım için uygundur (Wright, 1992: 54). İçerdiği minerallerin oranına göre çeşitli bazalt türleri mevcuttur. Bazalt kaynaklarına yeryüzünde birçok yerde rastlanır (Erinç, 2000: 36). Türkiye'nin hemen hemen tüm bölgelerinde ve daha yoğun olarak da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde irili ufaklı bazalt kaynakları mevcuttur (Ketin, 1961: 12).

Bazalt, dayanıklılığı ve kaynaklarının ulaşılabilir olması nedeniyle, tarihin en erken devirlerinden itibaren çeşitli aletlerin yapımında kullanılagelen bir hammadde olmuştur (Wright, 1991: 35–39). Kabarcıklı yapısı nedeniyle özellikle besinleri ufalama, öğütme gibi işlemlerde oldukça yoğun olarak kullanılmıştır.

İçerdiği minerallerin oranına göre çeşitli türleri olan bazalttan boncuk, kap, yassı balta gibi farklı türdeki aletlerin yapımında ve özellikle mimaride faydalanılmıştır.

Bazalt, sürtmetaş olarak adlandırılan yöntemle şekillendirilir. Bu yöntemde öncelikle yapılacak alet için uygun büyüklükte bir parça bulunur ya da anakayadan kırma/ayırma yoluyla elde edilir. Daha sonra yongalama ve çekiçleme suretiyle bloğa istenilen form verilir. Ardından sürtme yöntemiyle alete son şekli kazandırılır. Son olarak da eğer gerekliyse perdah/cila işlemi yapılır.

Birecik-Suruç arasındaki kesimde bazalt geniş bir alan kaplar (Gürpınar vd, 2005: 160). Akarçay Köyü'nün kuş uçumu 5 km kadar güneydoğusundaki Karadağ'da (576 m.) geniş bazalt ve andezit yatakları bulunur (bkz. Resim 18).[22] 1960-70'lere kadar bu dağlık kesim Akarçay köylüleri tarafından yaz aylarında gidilen bir çeşit yayla mekânı olarak kullanılmıştır. Bazalt kütlelerinin arasında, terk edilmiş evlerin kalıntılarına halen rastlanmaktadır. Yine yerleşim yeri olarak kullanıldığı dönemlerde çevredeki nispeten düzlük alanlarda tarımsal faaliyet de sürdürülmüştür. Köylüler, burası yerleşim yeri işlevini yitirdikten sonra da sürülerini otlatmak amacıyla bu kesime gidip gelmektedirler. Ayrıca on yıl öncesine kadar köyde kullanılan havan, havaneli, ezgi taşı gibi bazı geleneksel aletleri yapmak için de burada bulunan bazalttan faydalanmışlardır. Akarçay köyünden buraya ulaşım yaya yahut eşek, katır gibi hayvanlarla yapılabilmektedir. Yakın zamanda, Kargamış Barajı'nın inşası sırasında, baraj alanında kullanılmak üzere taş ve toprak ihtiyacını karşılamak amacıyla bu dağlık kesime ulaşan bir karayolu inşa edilmiştir.

[22] Bazalt kaynaklarının olduğu kesime, 17. 09. 2007 tarihinde, köyün sakinlerinden Müslüm Kılıç rehberliğinde, tespit amaçlı bir gezi düzenlenmiş ve kaynaklar fotoğrafla belgelenip, bazı kayaç örnekleri toplanmıştır. Bu kesimde ayrıca bazı çakmaktaşı alet örnekleri de toplanmıştır.

Akarçay Tepe yerleşmesinde hammadde olarak kullanılan bazaltın bu kaynaklardan getirilip getirilmediği ancak bir kimyasal analizden sonra kesin olarak anlaşılabilecekse de çıplak gözle bakıldığında, prehistorik yerleşmede kullanılmış bazalt ile sözü edilen kaynaklardaki bazalt arasında fiziksel benzerlikler fark edilmektedir. Aşağıda da görüleceği gibi, bazalt, Akarçay Tepe sakinleri tarafından mimaride ve alet yapımında yoğun olarak kullanılmıştır. Yine bazalt kaynaklarının olduğu dağlık kesime yaptığımız tespit amaçlı gezide çakmaktaşından yapılmış çeşitli aletlere rastlamamız, bu kaynakların kullanılmamışsa dahi bilindiklerine işaret etmektedir.

Resim 18: Akarçay Tepe Köyü yakınlarındaki bazalt kaynağından bir görünüm.

Bazaltın yerleşmeye hangi aşamada getirildiği de belirlenememiştir. Muhtemelen hammadde, kaynakların bulunduğu yerde fazlalıklarından yongalama işlemiyle arındırılarak taşınabilir bir boyuta getirildikten sonra yerleşmeye getirilmiş ve burada da türüne göre son şekli verilmiştir.

Akarçay Tepe'de bulunmuş toplam bazalt buluntu sayısı, tüm, kırık, tanımlanamamış dâhil olmak üzere 64'tür ve toplam 1891 buluntunun % 3,38'ini oluşturmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu (51 adet) ise öğütme işlerinde kullanılan alt öğütme taşlarıdır. Yine öğütme işlerinde kullanılan havanelleri de 8 adettir. Bazalt buluntular arasında 3 yassı balta, 1 değirmen taşı, 1 adet de kap mevcuttur.

Bazaltın yoğun olarak kullanıldığı bir diğer alan ise mimaridir. Özellikle bina temellerinde bazaltik orta boy kütleler, bazen küçük şekillendirmelerle, bazen de doğal haliyle kullanılmıştır. Bazalt ayrıca ocak yapımında kullanılmıştır. Biri 10. tabaka (Orta PPNB), diğeri de 7–8. tabakada (Son PPNB) olmak üzere bu türden kullanıma iki örnek mevcuttur. Ocak veya pişirme alanı olarak tanımlanabilecek bir alanın arka tarafı, tüm durumdaki alt öğütme taşının dik konulması suretiyle kapatılmıştır.

Tabakalara göre dağılıma bakıldığında (Tablo 6), bazalttan yapılmış buluntular en çok PPNB döneminin ilk (9–12) tabakalarında bulunmuştur. Bu tabakalarda bulunmuş 22 adet buluntu, toplam 64 adet buluntunun üçte biridir. Bu 22 adet buluntunun tamamına yakını ise 21 adetle alt öğütme taşıdır. Diğer tabakalarda da çoğunluğu ikincil kullanım olmak üzere, değişen sayılarda bazalt buluntu mevcuttur. Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait 2. tabakada da 10 adet bazalt buluntu açığa çıkarılmıştır. Bunlardan öğütme taşı olan 5 tanesi, 19-G açmasında bulunan F yapısının iç bölmeleri içerisinde bulunmuştur.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	7		2	9
KALKOLİTİK ÇUKUR		2		2
2. TAB (PN)		9	1	10
3–5. TAB (GEÇİŞ)	4		6	10
28 X (?)	2			2
7–8. TAB (SON PPNB)	9			9
9–12. TAB (ORTA PPNB)	18		4	22
TOPLAM	40	11	13	64

Tablo 6: Bazalt buluntuların tabakalara dağılımı.

4.1.1.6. Türü Belirlenememiş Taş

Yerleşmede açığa çıkarılan taş buluntuların türü, cinsi biliniyorsa türüne göre sınıflandırılmıştır. Taşın türü ve cinsinin bilinmediği durumlarda ise taş başlığı altına alınmıştır.

Akarçay Tepe'de türü belirlememiş taşlardan yapılmış küçük buluntu sayısı 575 adettir. Bu sayıyla kireçtaşından sonraki en büyük grubu oluşturur. Oran olarak toplam buluntu sayısının % 30,40'ına tekabül eder.

Taştan yapılmış buluntuların üçte bire yakınını, 171 adetle yassı baltalar oluşturur. Hemen her tabakada yassı baltalar çoğunluktadır. Yassı baltaların yarıya yakını ise (76 adet) 3–5. tabakalarda bulunmuştur. Buna karşın, genel olarak buluntu tür ve oranının çok olduğu 7–8. tabakalarda ise yalnızca 10 adet yassı balta bulunur. Yassı baltalara ilişkin dağılıma kendi başlığı altında değinilecektir. Yassı baltaların dışında çeşitli boy ve biçimlerdeki boncuklar (87 adet), yine çeşitli boyutlardaki kaplar (75 adet), top biçimli nesneler (60 adet), yongalanmış kurslar (52 adet) ve havanelleri (24 adet) türü belirlenememiş taşların yoğun olarak kullanıldığı buluntulardır.

Buluntuların tabakalar içerisindeki dağılımına bakıldığında (Tablo 7), yerleşmenin en eski tabakalarından itibaren taştan yapılmış buluntular mevcuttur. Her tabakada, kazılan alanın büyüklüğüne göre değişen oranlarda buluntu mevcuttur. En çok buluntu, 213 adetle 3–5. tabakalarda bulunmuştur. Bu durum diğer hammaddelerde de gözlemlenir.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	70	9	11	90
KALKOLİTİK ÇUKUR		5		5
26–27 S-T (?)	10			10
2. TAB (PN)		30	12	42
3–5. TAB (GEÇİŞ)	113	47	53	213
28 X (?)	21			21
6. TAB (FİNAL PPNB)	15			15
7–8. TAB (SON PPNB)	86		18	104
9–12. TAB (ORTA PPNB)	67		8	75
TOPLAM	382	91	102	575

Tablo 7: Türü belirlenememiş taşların tabakalara dağılımı

Türü belirlenememiş taşlar arasında, çok az sayıda olmak üzere, kumtaşı, kuvartz, diyorit, akik gibi yarı-değerli taşlardan yapılmış buluntular mevcuttur. Bu hammaddelerin türüne dair bilgi kişisel gözlemlere dayandığı için, bu başlık altında kısaca değinilecektir.

Kumtaşı: Kumtaşı, kum tanelerinin doğal bir çimento maddesi yardımıyla yapışması sonucu oluşan fiziksel tortul bir taştır. İçinde bol miktarda fosil bulunduran bu taşlar, kolay şekil alması, hava koşullarına karşı direnci ve hava kirliliğini tutması sebebiyle özellikle eski kale yapımlarında kullanılmışlardır.

Akarçay Tepe'de kumtaşından yapılmış, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait, 1 adet biley taşı mevcuttur.

Kuvartz: Kuvartz, doğada en yaygın rastlanan minerallerden biridir. Genelde kuvars kumu tanelerinin, silisten meydana gelmiş bir çimento ile birbirlerine çok sağlam şekilde bağlanmalarıyla oluşmuş bir kayaçtır. Tortul ve başkalaşım olmak üzere 2 çeşidi mevcuttur. Kuvarsit direnci çok, sağlam ve aşındırıcı bir kayaçtır. Camsı bir parlaklığa sahip olan kuvartzın, doğada beyaz, pembe, mor ve füme renkli örnekleri bulunur. Akarçay Tepe'de kuvartz'tan yapılmış 1 adet yassı balta dışında buluntu

yoktur. Bu yassı balta da yerleşmenin 7–8. tabakasındaki Y yapısında ortaya çıkarılmıştır.

Akik: Akik, kalsedon veya kalkedon olarak bilinen kuvars mineralinin birçok farklı alt türünden biridir. Akarçay Tepe'de yalnızca yüzeyde bulunmuş 1 adet kırmızı renkte akik boncuk mevcuttur.

Diyorit: Akarçay Tepe'de diyorit'ten yapılmış 2 adet yassı balta vardır. İkisi de batı alanında bulunan bu yassı baltalardan biri Kalkolitik Dönem çukurları tarafından tahrip edilmiş bir alanda, diğeri de 3–5. tabakalarda (Geçiş Süreci) bulunmuştur. Her ikisi de oldukça özenli yapılmış bu yassı baltaların biri siyah, biri de yeşil renktedir.

Granit: Magmatik kökenli bir kayaç türü olan granit, başlıca kuvars ve feldspattan oluşur. İçeriğinde az miktarda mika ve rastlantısal olarak diğer mineraller de olabilir. Yerkabuğunda en sık rastlanan kayaç türlerinden biridir. İçeriğindeki feldspara göre beyaz, pembe, yeşil ve gri renkte olur. Akarçay Tepe'de granit kullanılarak şekillendirilmiş 6 adet buluntu vardır. Bunların dördü ince bir işçiliğe sahip yassı balta, bir tanesi biley taşı, biri de kırık olduğu için işlevi anlaşılamamış ancak büyük olasılıkla yassı balta olan bir nesnedir. Bu nesne ve aletlerin tümü geçiş sürecine tarihlenen 3–5. tabakalarda açığa çıkarılmıştır.

4.1.2. Kil

Kil, doğada kolay bulunabilen; ıslakken kolay şekillendirilebilir olması ve şekillendirme için bir alete ihtiyaç duyulmaması; kuruduğu veya pişirildiği zamansa aldığı şekli uzun süre muhafaza edebilmesi nedeniyle, çeşitli aletler yapmak için oldukça uygun bir hammaddedir (Schmandt-Besserat, 1974: 11).

Akarçay Tepe'de kullanılan kilin nereden ve hangi yöntemlerle elde edildiği belirlenememiştir. Kaynağın belirlenebilmesi için detaylı kimyasal analizler gerekir. Ancak gerek yerleşmeye bir-iki kilometre uzaklıktaki Fırat'ın yatağında, gerekse de yerleşmenin kenarında bulunan mevsimlik Su Deresi'nin yatağında kil yatakları ve

birikintileri bulunur. Bu yatak ve birikintiler günümüzde de Akarçay'da ve yakın çevredeki köylerde, başta kerpiç yapımı gelmek üzere, çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Bu yataklardaki kil, olasılıkla içeriğindeki kireç nedeniyle beyazımsı bir görünüme sahiptir.

Akarçay Tepe'de kil, mimariden alet yapımına, çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Kilden yapılmış toplam 225 adet alet, alet parçası ve tanımlanamamış nesne açığa çıkarılmıştır.[23] Bu sayı, toplam buluntuların % 11,90'ını oluşturur. Kil buluntuların yarısından fazlası, 127 adetle insan ve hayvan figürinleri ile figürinlere ait kırık parçalardır. Bu 127 adet figürin ve figürin parçasının yarısı ise (67 adet) 3–5. tabakalarda ortaya çıkarılmıştır. Kilden yapılmış diğer buluntular ise top/sapan taşı (44 adet), çetele pulu (26 adet) ve daha az sayılarda olmak üzere ağırşak, mühür, boncuktur.

Tabakalara göre dağılıma baktığımızda (Tablo 8), yerleşmenin hâlihazırdaki en eski tabakaları olan 12. ve 11. tabakalarda kilden yapılmış herhangi bir buluntu yoktur. Kilden yapılmış en eski buluntu, 10. tabakada bulunmuş 1 adet hayvan figürini ile top biçimli 1 adet nesnedir. Orta PPNB'ye ait diğer tabakalarda (10, 10–9, 9) da fazla sayıda kil buluntu mevcut değildir. Toplam kil buluntu sayısı 9'dur.

7–8. tabakalarda ise, çeşitlilik bakımından olmasa da sayıca kil buluntular artar. Toplam 43 adet buluntunun 27 adedi hayvan veya insan figürini veya figürine ait tanımlanamamış parçadır. 6. tabakada ise yalnızca 3 adet kil buluntu mevcuttur. Geçiş sürecine ait olan 3–5. tabakalarda ise kil buluntu sayısı aniden artar. Toplam kil buluntuların yarıya yakını (100 adet) bu döneme ait tabakalarda bulunmuştur. Çanak Çömlekli Neolitik dönem tabakalarında ise yalnızca 16 adet kil buluntu vardır.

[23] Bu sayıya çanak çömlek kırıkları dâhil değildir.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	11	1	2	14
KALKOLİTİK ÇUKUR		36		36
26–27 S-T (?)	1			1
2. TAB (PN)		11	5	16
3–5. TAB (GEÇİŞ)	78	7	15	100
28 X (?)	3			3
6. TAB (FİNAL PPNB)	3			3
7–8. TAB (SON PPNB)	42		1	43
9–12. TAB (ORTA PPNB)	9			9
TOPLAM	147	55	23	225

Tablo 8: Kil buluntuların tabakalara dağılımı.

4.1.3. Kemik

Kemik, belki de insanoğlunun alet olarak kullandığı ilk nesnelerden bir tanesidir. Hayvanlara ait boynuz, bacak kemiği gibi çeşitli kemikler, şekillendirmeye ihtiyaç duyulmadan, bir çekiç, kazma veya silah olarak kullanılabilir. Bu türden bir kullanım için spekülatif tahminlerde bulunulabilirse de çeşitli hayvanlara ait kemiklerin tarihin en erken devirlerinden itibaren insanoğlu tarafından şekillendirildiğine ve alet olarak kullanıldığına dair veriler mevcuttur.[24] Avcı-toplayıcı bir yaşam biçiminin sürdüğü Paleolitik dönem boyunca yapılmış kemik aletlere dünyanın birçok bölgesinde rastlanmıştır (Henshilwood vd., 2001: 632; Kaya, 2002: 49). Bu dönemde, eti ve muhtemelen derisi için avlanan hayvanların, ayrıca kemiklerinden de alet yapımı için faydalanılır. Günümüzde de avcı-toplayıcı yaşamı sürdüren insan toplulukları kemikten yapılmış bazı aletleri kullanmaya devam etmektedirler (Günümüz avcı-toplayıcıların deri işlemekte kullandıkları aletlere bir örnek için bkz: Steinbring, 1966).

Bazı hayvan türlerinin evcilleşme sürecine girdiği bilinen –yaygın adıyla- Mezolitik ve daha sonraki Neolitik Dönem'de artık avlanan hayvanların kemiklerinden

[24] Güney Afrika sahilinde yer alan ve GÖ yaklaşık olarak 70–80 bin arasına tarihlenen Blombos Mağarası'nda, bilinen en eski kemik alet gruplarından biri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Henshilwood et. al., 2001.

yapılmış aletlerle birlikte, evcilleşme sürecine girmiş ya da evcilleşmiş hayvanların kemiklerinden yapılmış aletlere rastlanır (bkz. Garfinkel, Kolska Horwitz, 1988). Günümüze doğru gelindikçe, evcil hayvanlara ait kemiklerden yapılmış alet sayısı artar ve av hayvanı kemiklerinden yapılmış alet sayısı azalır.

Kemik, şekillendirilmesi nispeten kolay bir maddedir. Kemik bir aletin yapımı dört aşamada ele alınabilir (Semenov, 1964: 145-160; Efe, 1998: 290–291; Newcomer, 1974: 148–150; Steinbring, 1966: 579–580, Kaya, 2002: 47–59).

1. İlk aşama, yapılmak istenen alet için uygun bir parça elde etmektir. Yukarıda değinildiği gibi, avcı-toplayıcı dönemde, bölgelere göre değişse de Güneybatı Asya'da genelde ceylan, gazel, domuz, yabani koyun, keçi ve sığır gibi av hayvanlarının kemikleri kullanılmıştır. Hayvanların evcilleştirildiği dönemlerden itibaren özellikle koyun, keçi ve sığırlara ait kemikler kullanılmıştır. Kemik seçiminde de yapılması amaçlanan alet belirleyici olmuştur. Buna göre, spatula, kaşık gibi uzun ve geniş aletler için iri hayvanlara ait kaburga ve bacak kemikleri; bız, iğne gibi küçük aletler için genelde küçük hayvanlara ait el ve ayak tarak kemikleri ya da kuşlara ait kemikler; sap yapmak için de boynuz seçilmiştir. Uygun parça elde edildikten sonra, kabaca kırma, başka bir aletle yongalama veya kesme yöntemlerinin biri veya birkaçı uygulanarak, istenmeyen kısımlar çıkarılır.

2. İkinci aşamada, yongalama veya dilme yöntemiyle, alet için kullanılacak yonga veya dilgiler elde edilir. Yongalama daha çok kaba ve büyük aletlerin yapımında kullanılırken, dilme yönteminde kemik üzerine yivler açıldıktan sonra, bu yivler dilinerek dikey yongalar elde edilir. Her iki yöntem için de taş veya kemik keski kullanılmış olmalıdır.

3. Elde edilen yonga veya dilgiler kazıma, sürtme ve yontma işlemleriyle şekillendirilir. Kazımada, çakmaktaşı bir dilgi kemik yüzeyine dik bir açı ile tutularak ileri geri hareket ettirilir ve yüzeyden tabakalar kaldırılır. Yontma ise, dilginin çok daha dar bir açı ile kemiğin yüzeyine tutulmasıyla, daha kalın tabakaların çıkarılmasıdır. Kemik suda bekletildiğinde yontulması kolaylaşmaktadır.

Sürtmede ise kemik, bazalt gibi sert ve pürüzlü taşlara sürtülerek aşındırılır ve şekil verilir.

4. Dördüncü ve son aşama olan açkılamada, kemiğin pütürlü yüzeyleri başka bir nesneye sürtülerek açkılanır. Güneybatı Asya'da PPN yerleşmelerinde yivli taşlar ortaya çıkarılmıştır. Bu taşların, kemik ve ahşap aletlerin açkılanmasında ve düzeltilmesinde kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Kemikten, genellikle delici (bız, iğne, çuvaldız vd), kazıyıcı, kaşık, spatula, açkı aleti ve nadiren de figürin gibi nesneleri yapmakta faydalanılmıştır. Bu aletlerden her biri çeşitli amaçlarla kullanılmışlardır, ancak kemik aletlerin, özellikle sivri veya sivriye yakın uçlu olanların ve kazıyıcıların, genelde deri işleme faaliyetinde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Nitekim deneysel ve etnografik veriler de bu iddiayı destekler (Christidou ve Legrand, 2005; Steinbring, 1966).

Akarçay Tepe'de kemikten yapılmış toplam 265 adet nesne bulunmuştur. Bunlar arasında tüm aletler olduğu gibi, belirli bir aletin belirli bir bölümüne (uç, gövde, dip vs) ait parçalar ve ayrıca tanımlanamayan parçalar da bulunur. Bu sayı toplam 1891 adet buluntunun %14'ünü oluşturmaktadır.

Kemik aletleri yapmada çeşitli hayvanlara ait farklı kemiklerin kullanıldığına yukarıda değinilmişti. Akarçay Tepe'de bulunmuş kemik aletler arasında tanımlanabilen kemikler genelde orta veya büyük boy memeliler ile küçükbaş hayvanlardan evcil koyun veya keçiye ait kemiklerdir. Yabani türlerden ise bir adet ceylan türüne ait ön bacak kemiği tanımlanabilmiştir. Yerleşmede bulunmuş "alet olmayan" kemikler arasında çeşitli kuş türlerine ait kemikler olmasına rağmen, kuş kemiğinden yapılmış bir alete rastlanmamıştır. Aynı durum balık kemikleri için de geçerlidir. Kemik çeşitleri ise, alete göre kaburga kemiği, ön ve arka bacak kemikleri (özellikle kaval/incik kemiği), el/ayak tarak kemiği, kaburga kemiği olarak tanımlanmıştır. Tanımlanabilen kemiklerin çoğu ise genç hayvanlara aittir. Bu seçimde genç hayvanların kemiklerinin, daha hafif, daha küçük oluşu ve işlenebilirlik açısından yaşlı hayvanlarınki kadar sert olmayışı rol oynamış olabilir.

Akarçay Tepe kemik aletlerinin nasıl yapıldığına dair ayrıntılı bir inceleme yapılmamışsa da, kemiklerin yukarıda sözü edilen yöntemler kullanılarak alete dönüştürüldüğü söylenebilir. Zira kemikler üzerinde yongalama, kazıma, yiv açma, sürtme, açkılama gibi yukarıda bahsedilen işlemlerinden kalan izler belirgindir.

Kemik aletlerin tabakalara dağılımına baktığımızda (Tablo 9), yerleşmenin en eski tabakalarından itibaren kemik aletlerin kullanıldığı görülür. Nicel açıdan farklılıklar olsa da hemen her tabakada kemik alet bulunmuştur. Bu nicel farklılık, alet çeşitliliğinde de görülür; yerleşmedeki en eski tabakalar olan 9–12. tabakalarda yalnızca bız ve iğne gibi delici aletlere rastlanırken, 7–8 ile 3–5. tabakalarda hem sayı hem de alet çeşidi artar. En çok sayıda kemik alete ise 3–5. tabakalarda rastlanır. Çanak Çömlekli Neolitik dönemde ise, diğer hammaddelere oranla kemik buluntu sayısı artmıştır.

Kemikten yapılan aletler arasında çoğunluğu, 176 adetle bız ve deliciler oluşturur. İğne (11 adet) yassı alet/spatula (10 adet) kanca biçimli aletler (9 adet) boncuk (6 adet) kemikten yapılmış diğer buluntulardır.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	8	3	10	21
KALKOLİTİK ÇUKUR		9		9
26–27 S-T (?)	10			10
2. TAB (PN)		19	20	39
3–5. TAB (GEÇİŞ)	31	24	39	94
28 X (?)	2			2
6. TAB (FİNAL PPNB)	2			2
7–8. TAB (SON PPNB)	59		3	62
9–12. TAB (ORTA PPNB)	21		5	26
TOPLAM	133	55	77	265

Tablo 9: Kemik buluntuların tabakalara dağılımı.

4.1.4. Kabuk

Kabukların ve özellikle deniz kabuklarının prehistorik dönemlerde nasıl kullanıldığına ve işlendiğine dair daha detaylı bilgi "Kabuk Boncuk" başlığında verilecektir.

Akarçay Tepe'de açığa çıkarılmış kabuk buluntu sayısı 35'tir. Bunların dışında, envantere küçük buluntu olarak kaydedilmeyen bazı deniz kabukları da bulunur. Deniz kabukları, diğer prehistorik yerleşmelerde olduğu gibi çoğunlukla boncuk yapımında kullanılmıştır.

4.2. Öğütme / Ezme Aletleri

Öğütme aletleri, başta tahıl gelmek üzere, çeşitli besinleri ve/ya boyaları öğütmekte ve ezmekte kullanılan havan, havaneli / tokmak, el taşı, değirmen taşı, alt öğütme taşı gibi aletlerdir.

Öğütme aletlerinin en eski örnekleri ilk olarak Üst Paleolitik Dönem'de ortaya çıkmıştır. Bu döneme ait aletlerin boyaları ezmede, ayrıca kök ve yumruları yenilebilir hale getirmede kullanıldıkları tahmin edilmektedir (Wright, 1994: 249). Daha sonraki Mezolitik Dönem'de öğütme aletleri artış gösterir. Bu dönemde bitkiler henüz tarıma alınmamıştır ancak bazı yabani tahıl türlerinin hasadının yapıldığı ve çeşitli yabani bitkilerin de toplandığı bilinmektedir. Bu döneme ait öğütme aletleri de bu tür bitkilerin öğütülmesi işinde kullanılmıştır. Öğütme aletlerindeki asıl artış ise, tahıl tarımının yapılmaya başlandığı Neolitik Dönem'e tekabül eder. Başlarda doğadaki yabani türleri toplanan arpa, buğday gibi tahıllar, zamanla, henüz bilinemeyen bir yol ve nedenle tarıma alınmıştır. Tahıllar, meyve, kök ve kabuklu yemişlerle karşılaştırıldığında, toplanması, işlenmesi ve tüketilmesi daha zor ve zaman alıcı olan bitkilerdir (Wright, 1991: 35). Ancak tahılların en önemli özelliği, diyet paketine alınmalarında rol oynayıp oynamadığı hakkında yalnızca spekülasyon yapılabilirse de, depolanabilmeleridir. Tahılların ilk defa toplanmaya başlandığı ve daha sonra bizzat tarımının yapıldığı dönemin, kısa ve uzun vadeli iklimsel

değişimlerin sık yaşandığı bir dönem olduğu dikkate alınırsa, tahıl bir kez toplandıktan sonra, belirsiz bir gelecek ve doğal çevre ortamı için güvenli bir besin kaynağı, bir tür "yatırım" haline gelir. Ancak tahıllar depolanabilme gibi bir artıya sahip olmakla birlikte, deneysel ve etnografik çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, yenilebilir besin haline getirilme süreci, meyve, kök, yemişlerle karşılaştırıldığında, daha çok zaman ve emek ister. Tahılın besin olarak tüketilebilir hale gelmesi için, ekme, bakım (sulama, gübreleme vd), toplama, öğütme, işleme gibi süreçlerden geçmesi gerekir. Tahılın ve yanı sıra diğer bitkilerin öğütülmesi aşamasında, havan, havan eli, değirmen gibi aletler kullanılır.

Besin öğütme aletleri, sürtmetaş yöntemiyle yapılır. Bu yöntemde öncelikle yapılacak alet için uygun büyüklükte bir parça bulunur ya da anakayadan kırma/ayırma yoluyla elde edilir. Daha sonra yongalama ve çekiçleme suretiyle bloğa istenilen ilk form verilir. Ardından ikincil yongalamayla bloğa alet şekli kazandırılır. Son olarak da sürtme yöntemiyle alete son şekli verilir. Eğer gerekliyse perdah/cila işlemi yapılır.

Öğütme aletlerinin kullanılışında başlıca dört amaç vardır (Wright, 1994: 242):
a. Besinleri kabuklarından veya liflerinden ayırmak.
b. Besinleri küçük parçalara ayırmak, ufalamak.
c. Zehirli besinleri zehrinden arındırmak.
d. Besinlerin, besin değerini arttırmak.

Akarçay Tepe'de sürdürülen kazılarda, hem yerleşmede yaşayanların besin ekonomilerini gösteren hem de dönemin çevre ve iklim koşullarını ortaya koyan bitki kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Buna göre, yerleşmenin en eski tabakalarından itibaren hem tarıma alınmış [einkorn (*Triticum monococcum*) buğdayı, emmer buğdayı (*Triticum dicoccum*), kavuzsuz buğday (*Triticum aestivum/durum*) ve tarıma alınmış iki sıralı kabuklu arpa (*Hordeum distichum*)] hem de yabani tahıl türleri [yabani buğday (*cf. Triticum boeoticum*) ve yabani arpa (*Hordeum spontaneum*)] mevcuttur. Tahılların yanı sıra, baklagillerden acı bakla (Vicia *ervilia*), bezelye

(*Pisum sativum*) ve nohut (*Lathyrus cicera/sativus*) kültüre alınmıştır. Tanımlanabilmiş bir diğer tür ketendir (*Linum*).

Gerek tahılların gerekse de diğer bitkilerin öğütülmesinde kullanılan öğütme taşları da yerleşmenin en eski tabakalarından itibaren açığa çıkarılmıştır. Akarçay Tepe'deki öğütme taşı örnekleri bazalt, kireçtaşı ve diğer tür taşlar kullanılarak yapılmıştır.

Yerleşmede bulunan öğütme aletleri genel bir ayrıma tabi tutulduğunda, 4 alet türü vardır: Alt öğütme aleti, havan, havaneli / tokmak ve el taşı ile değirmen taşı.[25] Buluntu tipleri arasında havaneli / tokmaklar çok sayıda (47 adet) olmakla birlikte havan sayısı nispeten azdır (32 adet). Havanların azlığı iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, yerleşmede çok sayıda bulunan, kireç taşından ve diğer taşlardan yapılmış büyük kap biçimli nesneler muhtemelen havan işlevi görmekteydi. İkincisi ise, etnografik ve deneysel çalışmalardan edinilen verilere göre, havan-havaneli ikilisinden biri ahşap olduğu zaman, tahılları kabuklarından ayırmada/öğütmede çok daha uygun bir şekilde kullanılmaktadır (Wright, 1991: 38). Bir varsayım olarak, Akarçay Tepe'de de havan olarak ahşap kullanılmış olabilir. Davis (1982: 79–80) de Çayönü'nde bulunmuş havanellerinin ahşap havanlarda kullanılmış olabileceklerini yahut öğütme faaliyetlerinin yerleşme dışında gerçekleştirildiğini ifade eder.

Yerleşmede havan, havaneli / tokmak, alt öğütme aleti ve değirmen taşı olmak üzere, toplam 149 adet öğütme aleti ortaya çıkarılmıştır. Öğütme aletleri bu sayıyla tüm buluntular içinde % 7,87'lik bir orana sahiptir. Tabakalara göre dağılıma bakıldığında (Tablo 10), en çok sayı ve oranda öğütme aletinin PPNB'nin orta evresine tarihlenen 12–9. tabakalara ait olduğu görülür. Bu tabakalarda bulunmuş 43 adet öğütme aleti, yine bu tabakalarda bulunmuş 212 buluntu arasında % 20,28 gibi yüksek bir orana sahiptir. Diğer tabakalarda oran % 4–5 civarındayken, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait 2. tabakada nispeten artarak % 8,10 olur.

[25] Taş kapların bazıları öğütme faaliyetinde kullanılmış olmakla birlikte, öğütme aletlerine dahil edilmemiştir.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	13	1	3	17
KALKOLİTİK ÇUKUR		3		3
26–27 S-T (?)	2			2
2. TAB (PN)		12		12
3–5. TAB (GEÇİŞ)	17	7	10	34
28 X (?)	10			10
6. TAB (FİNAL PPNB)	1			1
7–8. TAB (SON PPNB)	27			27
9–12. TAB (ORTA PPNB)	35		8	43
TOPLAM	105	23	21	149

Tablo 10: Öğütme aletlerinin tabakalara dağılımı.

4.2.1. Alt Öğütme Taşı

Öğütme işlemi sırasında, altta sabit duran parçadır. Değişik boyutlarda olabilir. Kullanım yüzeyi boşluksuz/aralıksız, geniş, uzun ve düzgündür. Kullanım yüzeyinde yivler olabilir. Kesitten bakıldığında düz veya içbükeydir. (Wright, 1992: 63–65). Wright bu tür aletleri 14 alt tipe ayırmıştır (Wright, 1992: 63–65).

Akarçay Tepe'de alt öğütme taşları genellikle kırık veya parça halinde bulunmuşlardır. Kırılıp işlevini yitirmiş bazı parçalar ise, yapı duvarlarında ikincil olarak kullanılmıştır. Davis, Çayönü'nde bulunmuş alt öğütme taşlarının (*grinding slab*) da yalnızca birkaç tanesinin tüm olduğunu; ayrıca bazı büyük alt öğütme taşlarının bina temellerinde ya da eşik taşı olarak kullanıldığını belirtir (1982: 96–98). Yine Sabi Abyad II (Verhoeven, 2000: 93) ve Abu Hureyra (Moore, 2000: 166) yerleşmelerinde bulunmuş alt öğütme taşlarının da tüme yakını kırıktır. Moore, kırık parçaların da öğütme işlerinde kullanılmış olabileceğini ifade eder (2000: 166). Abu Hureyra'da bulunmuş çoğu parçanın üzerindeki boya (okr) izleri, bu taşların, besinlerin yanı sıra, boya öğütmede de kullanıldığına işaret eder (Moore, 2000: 166). Akarçay Tepe örnekleri üzerinde henüz herhangi bir boya kalıntısına rastlanmamıştır.

Kuzey Amerika ve Avustralya'daki bazı yerli toplumlar, benzer aletleri, tahıl tanelerini kavurma işinde kullanmaktadırlar ve bu iş esnasında alet ısıtılmaktadır (akt. Moore, 2000: 166–167). Akarçay Tepe örnekleri de benzeri işlerde kullanılmış olmalıdır.

Yerleşmedeki öğütme taşlarının üçte birinden fazlası (56 adet) alt öğütme taşıdır. Tüm buluntulara oranı ise % 2,96'dır. Alt öğütme aletlerinin tabakalara dağılımında genel olarak besin öğütme aletlerinin dağılımıyla benzerlik söz konusudur. Orta PPNB'ye tarihlenen 12–9. tabakalarda 21 adet alt öğütme taşı bulunmuştur. Son PPNB'ye tarihlenen 8–7. tabakalarda 10; Geçiş Süreci'ne tarihlenen 5–3. tabakalarda 10 ve Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda 7 adet alt öğütme taşı veya parçası mevcuttur.

Alt öğütme taşları genellikle bir arada bulunmuşlardır. Örneğin 27 Y açmasının, yerleşmenin 11. tabakasına ait dolgularında 6 adet; 20 P açmasının Orta PPNB'ye tarihlenen tabakasında 3 adet; 27 X açmasının, yerleşmenin 9. tabakasına tarihlenen L ve M yapılarında –sırasıyla- 3 ve 4 adet; 27 V açmasının, yerleşmenin 8. tabakasına ait dolgusunda 6 adet ve son olarak, 19 G açmasındaki, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenen F yapısının iç bölmelerinde 5 adet alt öğütme taşı bir arada bulunmuştur.

Akarçay Tepe'de alt öğütme taşlarının yapımında çoğunlukla bazalt (Resim 20, 21 ve 22) ve az sayıda taş (Resim 23) ve kireçtaşı kullanılmıştır.

4.2.2. Değirmen Taşı

Daire veya daireye yakın biçimli, genellikle büyük boyutlu, ortasında deliği bulunan, kullanım yüzeyi düz veya delik çevresi hafif içbükey olan öğütme aletidir (Resim 24). Wright, bu tip aletleri oyuk(lu) havan (*hollowed mortar*) olarak değerlendirir (1992: 66, Fig. 5.19).

Yerleşmede 14 adet değirmen taşı bulunmuştur. Öğütme taşlarına oranı % 9,39 iken tüm buluntulara oranı % 0,74'tür. Değirmen taşlarının 6 tanesi geçiş dönemine ait 3–5. tabakalarda bulunmuştur.

Akarçay Tepe'de bu tip aletlerin yapımında genelde kireçtaşı kullanılmıştır. Bazalttan yapılmış yalnızca 1 örnek vardır.

4.2.3. Havan

Çeşitli bitkilerle boyaları ezme ve ufalamanın yanı sıra kabuklu yemişlerin kabuklarını kırmada bir havaneli veya tokmakla birlikte kullanılan öğütme aletidir. Öğütme işleminde altta, sabit duran parçadır. Biçimsel olarak çeşitlidir ve genelde düzensiz bir gövde ile "U" biçimli derin veya sığ bir kullanım yüzeyine sahiptir. Wright (1992: 65–67) havanları 9 alt tipe ayırmıştır.

Akarçay Tepe'de çoğunlukla kireçtaşından yapılmış, 32 adet havan bulunmuştur (Resim 25–27). Genelde kaba görünümlü, yalnız kullanım yüzeyi düzgün olan, kullanımdan dolayı aşınmış örneklerdir. Yuvarlak, ortasında sığ bir çukurluğu bulunan tip (Resim 25), dörtgen, ortası gövdeyle paralel aşınmış tip (Resim 26) ile derin bir çukurluğu bulunan tip (Resim 27) yerleşmede en yaygın olan tiplerdir.

Havanların öğütme aletleri içindeki oranı % 21,47'dir. Tüm buluntular içindeki oranı ise %1,69'dur. Orta PPNB'ye tarihlenen 12–9. tabakalarda 9; Son PPNB'ye tarihlenen 8–7. tabakalarda 9; Geçiş Süreci'ne tarihlenen 5–3. tabakalarda 13 ve Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda 2 adet alt öğütme taşı veya parçası bulunmuştur.

Havanlar da alt öğütme taşları gibi kırılıp işlevlerini yitirdikten sonra atıldıklarından yahut yapı duvarlarında kullanıldıklarından, ya çöplük dolgularında ya da yapı duvarlarında ikincil kullanım olarak daha çok bulunmuştur. Tüm ve/ya *in situ* şekilde bulunan havan sayısı azdır.

4.2.4. Havaneli / Tokmak ve El Taşı

Üst öğütme grubu aletlerdir. Çeşitli bitkileri vurarak/döndürerek ezme/öğütme gibi işlemlerin yanı sıra kemik, ahşap, taş gibi maddelerin şekillendirilmesinde de kullanılmış olmalıdır. Değişik boyut ve biçimlerde olabilir. Kullanım yüzeyi yarım daire veya ovaldir. Kesitten dışbükey veya düz görünür. Tek, çift veya çok yüzeyli oluşlarına göre birçok alt gruba ayrılır (Wright, 1992: 69–70).

Akarçay Tepe'de bulunmuş bu tür aletler genel bir tipolojiye tabi tutulduğunda, iki tip alt grup ön plana çıkar:

1. Boyu eninden daha büyük olan havaneli / tokmaklar (Resim 28, 29). Çeşitli boyutlarda olan bu tip, büyük ihtimalle tahıl vb besinleri ezme ve ufalama işlerinde, derin çukurluğu olan havanlarla birlikte kullanılmıştır. Aşınma izlerine göre tek veya çift kullanım yüzeyleri vardır. Bu tip aletlerin yapımında genellikle bazalt kullanılmışsa (bkz. Resim 28) da farklı taş türlerinden yapılmış az sayıda örnek vardır. Bu aletlerin bazıları kullanımdan dolayı kırılmış olabilirler (bkz Resim 29).

2. Boyu ve eni birbirine yakın, küresel, küresele yakın veya oval biçimli aletlerdir (Resim 30, 31). Çeşitli yayınlarda bu tip aletler el taşı (*handstone*) olarak adlandırılmıştır (Davis, 1982: 87 vd; Güldoğan, 2002: 37; Wright, 1992: 67 vd). El taşları, alt öğütme taşları ve sığ havanlarla birlikte besin öğütme işinde havan olarak kullanılmış olabilecekleri gibi, çeşitli aletleri şekillendirmede de kullanılmış olabilirler. Akarçay Tepe'de bu aletlerin yapımında genellikle çakmaktaşı kullanılmıştır (Resim 31). Bu aletlerin üzerinde de yine kullanımdan kaynaklanmış olabilecek kırıklar, aşınmalar mevcuttur (Resim 30).

Verhoeven, Sabi Abyad yerleşmesinde bulunmuş bu tür aletlerin Akarçay Tepe'de olduğu gibi çoğunlukla çakmaktaşından yapıldığını ve muhtemelen çakmaktaşı yontma işinde kullanıldıklarını belirtir. (Verhoeven, 2000: 94). Kullanım yüzeyinde

boya (okr) izleri bulunan bir örnek ise boya ezmede kullanılmıştır. En az bir kullanım yüzeyi bulunan aletler, Akarçay Tepe örnekleri gibi çeşitli boy ve biçimlerdedir (Verhoeven, 2000: Fig. 4.2).

Yerleşmede her iki alet grubundan toplam 47 adet bulunmuştur. Bu grubun öğütme aletleri içindeki oranı % 31,54, tüm buluntular içindeki oranı da % 2,48'dir. Orta PPNB'ye tarihlenen 12–9. tabakalarda 13 adet; Son PPNB'ye tarihlenen 8–7. tabakalarda 9 adet; Geçiş Süreci'ne tarihlenen 5–3. tabakalarda 3 adet; Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda ise 2 adet bulunmuştur. Stratigrafik konumu henüz kesinleşmeyen 28 X açmasında da çoğu ikinci gruptaki el taşları olmak üzere 9 adet bu tip aletten bulunmuştur. 12–9. tabakalarda bulunan aletlerden ikinci gruba giren 3 tanesi, M yapısında, 4 adet alt öğütme taşıyla aynı dolguda bulunmuştur.

4.3. Gündelik Faaliyetlerde Kullanılan Çeşitli Aletler

4.3.1. Açkı Aleti ve Biley Taşı

Açkı aletleri, ahşap, kemik ve taştan yapılmış çeşitli aletleri cilalamada, açkılamada, aletlerin pürüzlerini düzeltmede kullanılan, değişik boyutlarda nesnelerdir. Büyük boyda olanları muhtemelen yapı tabanlarını düzeltmede kullanılmıştır. Bu tür aletler için genelde, su tarafından aşındırılarak pürüzsüz bir yüzey kazandırılmış taşlar tercih edilir (Wright, 1992: 70).

Biley taşları da yine benzer şekilde, kemik ve ahşaptan yapılmış bız, iğne, ok ve mızrak ucu gibi sivri uçlu aletleri düzeltmede ve aletlerin uçlarını sivriltmede kullanılır. Güneybatı Asya'da ilk defa, Neolitik'ten hemen önce ortaya çıkmış ve hızla yaygınlaşmışlardır. Biley taşlarının üzerinde aletin sivri ucunun yerleştirildiği yivler bulunur. Etnografik örneklerde, biley taşı ısıtıldıktan sonra, ahşap uçlar bu yivlerin içinde ileri geri hareket ettirilerek sivriltilir. (Solecki ve Solecki, 1970: 831, 836; Cosner, 1951: 147–148).

Akarçay Tepe'de bulunan 13 adet açkı aleti ile 5 adet biley taşının tüm buluntulara oranı % 0,95'tir. Açkı aletlerinin tek başlarına tüm aletlere oranı % 0,68, biley taşlarının ise % 0,26'dır. Her iki alet de sayıca az bulunduğundan, anlamlı bir dağılımdan söz etmek mümkün değildir; ancak hemen her döneme ait tabakalarda bu iki alete de rastlanır. Geçiş Süreci'ne ait 5–3. tabakalarda bu aletlerin yarısı (9 adet) bulunmuştur.

Yerleşmede hem açkı aleti hem de biley taşı yapımında çeşitli taşlar (Resim 32, 33) ve kemik kullanılmıştır. Biley taşlarında form açısından belirgin bir özellikten söz edilemez. Aletin üzerinde, çeşitli uçları sivriltmek amacıyla sığ veya derin yivler bulunur (Resim 32). Biley taşları da genelde parlak yüzeyli, düzgün taşlardır (Resim 33). Söz konusu parlaklığın kullanımdan kaynaklanmış olabileceği de gözardı edilmemelidir.

4.3.2. Taş Top ve Küresel Sapan Taşı

Taş top, değişik boyutlardaki yuvarlak, oval, yumurta biçimli nesnelere verilen isimdir. Küçük bir misket boyutunda olabileceği gibi, avucu dolduracak kadar iri olanları da mevcuttur. Literatürde bu tür nesnelerin bazıları sapan taşı, taş top ya da bola olarak adlandırılmışlardır (Cauvin vd., 2007: 101; Güldoğan, 2002: 40; Hauptmann, 2007: 147; Özdoğan, 1994: 129). Ancak bu nesnelerin gerçekten sapan taşı olarak kullanılıp kullanılmadığı kesin değildir. Amerika yerlileri arasında taş toplar, sapan taşı olarak avcılıkta kullanılır (akt. Güldoğan, 2002: 40), ancak benzer boyut ve biçimlerdeki taşların, çeşitli kültürlerde oyun amacıyla da kullanıldığı bilinmektedir. Moore, Abu Hureyra yerleşmesinde bulunmuş taş topların ağırlık bakımından üç gruba ayrıldıklarını, dolayısıyla standart olmasa bile bir tür ölçü aleti olarak kullanılmış olabileceklerini belirtir (Moore, 2000: 173). Taş topların büyük boyutlu olanları vurgaç olarak da kullanılmış olabilir. Akarçay Tepe'de bulunmuş küçük boyutlu taş topların (Resim 37, 39) benzerleri bazı araştırmacılar tarafından çetele pulu/token başlığı altında değerlendirilmiştir (Voigt, 1985: 17, Fig. 15).

Taş toplar, sürtmetaş adı verilen teknikle biçimlendirilirler. Hammadde seçildikten sonra, genellikle kaynak yerinde birincil yongalamayla fazlalıklar atılır. Daha sonraki aşamada, bloğa istenen ön-form verilir. Üçüncü aşama ise küçük darbelerle nesneye son şeklinin verilmesidir. Son olarak sürtme yöntemiyle alet yüzeyindeki pürüzler giderilir.

Taş top yapım süreci, Akarçay Köyü'nde 2005 yılında belgelenmiştir (Özbaşaran, 2007). Yerleşmede bulunan taş topların benzerleri, Akarçay köylüleri tarafından, 15–20 yıl öncesine kadar yapılmaktadır. Kazıda çalışan köylülerin ifadelerine göre bu toplar, oyun amacıyla yapılıyordu. Geçmişte köyde hemen hemen her çocuk bu toplardan yapabiliyorken, "daha güzel" yapan bazı çocuklar vardır. Bu topları en güzel yapansa köyün sakinlerinden Müslüm Kılıç'tır. Müslüm Kılıç, çocukken koyunları otlatmak amacıyla gittiği Karadağ'da bu toplardan günde birkaç tane yaptığını, ancak uzun zamandır yapmadığı için unuttuğunu ifade ettikten sonra, kazı ekibinin ricası üzerine bu toplardan bir tane yapmayı denemiştir. İlk deneme (kendisine göre) başarısız olurken, sonraki denemelerinde, her açıdan prehistorik taş topların aynısını yapmıştır.

Farklı kültürlerde taş toplar oyun amacıyla kullanılmaktadır ancak arkeolojide bu tür toplar genellikle sapan taşı olarak değerlendirilir. Bu örnekte, herhangi bir aletin, tahmin edilenden daha farklı bir işlevde de olabileceği görülmektedir. Bir diğer önemli husus ise, taş top herkes tarafından yapılabilmektedir, ancak yine de onu "daha güzel" yapabilen bir veya birkaç kişi vardır ve bu kişiler de topları herhangi bir zamanda yapmaktadırlar. Yani özel olarak bu topları yapmak üzere görevlendirilmemişlerdir. Müslüm Kılıç, bu topları sürüyü otlatırken yaptığını ifade ediyor. Ayrıca böyle bir top yapmak için yüksek miktarda emek ve zaman gerekmemektedir. Müslüm Kılıç ilk topu 24 saat içinde, ancak daha sonra yaptıklarını daha az bir zamanda bitirmiştir. Moore, Batman ili sınırları içindeki Hallan Çemi yerleşmesine 1993 yılında yaptığı bir ziyaret esnasında, bir işçinin, benzer taş topları bir saatten daha az bir zamanda yaptığına şahit olduğunu ifade eder (Moore, 2000: 172–173).

Akarçay Tepe'de, diğer Neolitik Dönem yerleşmelerinde olduğu gibi çok sayıda taş top ortaya çıkarılmıştır. Bulunan 139 adet taş top, toplam buluntular arasında % 7,35'lik bir orana tekabül eder. Tabakalara göre dağılıma baktığımızda (Tablo 11), yerleşmenin en eski tabakası olan 12. tabakadan itibaren taş toplara rastlanır. Orta PPNB'ye tarihlenen 12–9. tabakalarda toplam 21 adet top bulunmuştur ve dönem içindeki diğer buluntulara oranı % 9,90'dır. Taş toplardaki asıl artış, Son PPNB dönemine ait 8–7. tabakalarda gerçekleşir. Toplam 139 adet topun yarısından fazlası (77 adet) bu tabakalarda bulunmuştur ve diğer buluntulara oranı da yine yüksektir: % 13,46. Bu tabakalarda bulunmuş taş topların yarıdan fazlası, avlu veya açık alan olarak adlandırılan, birkaç bina tarafından çevrelenmiş alanda bulunmuştur (bkz. Çizim 1'de BC ve V alanları). Daha sonraki tabakalarda taş topların sayı ve oranı giderek azalır ve Geçiş Süreci'ne tarihlenen 5–3. tabakalarda 9 adet (% 1,58) bulunmuşken, Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda tamamen biter. Bu durum, eğer taş toplar gerçekten avcılık faaliyetinde (sapan taşı olarak) kullanılmışsa, avlanma faaliyetinde bir düşüş/azalma olduğunu veya av tekniklerinin değiştiğini gösterebileceği gibi, sapan taşı yapımında kilin daha çok kullanılmış olabileceğini de gösterir. Ancak kilden yapılmış top biçimli nesneler de yerleşmenin Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarında oldukça azdır.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	10		1	11
26–27 S-T (?)	3			3
3–5. TAB (GEÇİŞ)	5	4		9
28 X (?)	15			15
6. TAB (FİNAL PPNB)	3			3
7–8. TAB (SON PPNB)	77			77
9–12. TAB (ORTA PPNB)	20		1	21
TOPLAM	133	4	2	139

Tablo 11: Taş topların tabakalara dağılımı.

Yerleşmede taş top yapımında hammadde olarak çoğunlukla kireçtaşı kullanılmıştır. 139 adet taş topun 71'i kireçtaşından (Resim 34, 35, 37, 38), 9'u çakmaktaşından (Resim 41), 59'u ise çeşitli taşlardan (Resim 36, 39, 40) yapılmıştır. Bunun nedeni

kireçtaşının hem çevrede bol bulunması hem de kolay şekillendirilebilmesi olmalıdır. Biçim olarak genellikle küre (Resim 34, 40, 41) ve küreye yakın olanlar mevcuttur (Resim 36, 38). Boyut olarak iki grup olduğu söylenebilir: Çapı 1–3 cm arasında değişenler (Resim 37, 39) ile çapı 3 cm'den büyük olanlar (Resim 35, 36). Kabaca şekillendirilmiş olanların (Resim 34, 36, 38) yanı sıra, özenli bir şekilde yapılmış, düzgün örnekler de mevcuttur (Resim 37, 39, 40). Topların bazıları olasılıkla kullanımdan dolayı kırılmıştır (Resim 35).

4.3.3. Kil Top ve Sapan Aleti

Kil top, ağırlığı 1 ile 900 gram, çapı da 1 ile 9 cm arasında değişen, masif, kilden yapılmış ve fırınlanarak ya da güneşte kurutularak sertleştirilmiş nesnelerdir. Biçimsel açıdan genellikle küresel/yuvarlak olmakla birlikte, yumurta biçimli ya da yumurtadan daha keskin hatlara sahip örnekler de vardır (Suponcic, 1999).

Kil topların işlevine dair çeşitli yorumlar vardır. Kil topların sapan taşı olarak kullanıldığı yaygın olarak kabul edilir. Nitekim bazı etnografik örnekler de bu kanıyı destekler (Lanning, 1955). Kil topların işlevine yönelik bir diğer yorum da "ısı transferi"nde kullanıldıklarıdır. Bu yoruma göre kil toplar, öncelikle ateşe atılıp ısıtılmakta, daha sonra çıkarılarak çeşitli işlerde kullanılmaktaydılar. Pişirme işlemi için, kil toplar bir sepetin içine nişastalı/karbonhidratlı bitkilerle ve/ya etle birlikte atılır ve kil topların ısısıyla bu gıdalar pişirilir (Suponcic, 1999). Bir diğer yöntem de Kuzey Amerika yerlilerinin yaptığı gibi, besini bir çukurun içinde pişirmektir. Toprağa açılmış çukurun içine, ısıtılmış kil toplar, bitki veya etle birlikte konur. Toplarla besinin arasına da nemli otlar serilir. Çukur toprakla kapatıldıktan sonra 15–24 saatlik bir beklemeye bırakılır. Bu süre sonunda gıda pişmiş bir hale gelir (Wandsnider, 1997). Suponcic'e göre kil toplar ayrıca mekânları ısıtmada da kullanılmaktaydılar. Toplar ısıtıldıktan sonra mekânın içine taşınır veya bir çukura ya da mekândaki ocağın içine atılırdı. Bu şekilde kil toplar bünyelerindeki ısıyı dışarı vererek mekânı belli bir süre ısıtmaktaydılar (Suponcic, 1999). Aslı Özdoğan (1994: 152), kil topların küçük boyutlu olanlarının sayı sayma aracı ya da misket

olabileceklerini ifade eder. Muhtemelen benzer biçimli kil toplar farklı kültür, coğrafya ve yerleşmelerde birbirlerinden farklı amaçlarla kullanılmaktaydılar. Aynı şekilde aynı yerleşme içerisinde de kil toplar farklı işlevlerde kullanılmış olabilirler.

Akarçay Tepe kil top örnekleri 45 adettir ve tüm buluntulara oranı % 2,38'dir. 45 kil topların 2'si 12–9. tabakalarda, 9'u 8–7. tabakalarda, 1'i 3–5. tabakalarda, 30'u Kalkolitik Dönem çukurlarında toplu halde bulunmuştur (Tablo 12).

Yerleşmede bulunmuş kil toplar biçimsel olarak üç gruba ayrılır. İlk grup, küresel veya küresele yakın biçimli, küçük boyutlu (1–3 cm çapında), düzgün görünümlü toplardır (Resim 42). Bu toplar besin pişirme yahut benzeri ısıyla ilgili bir kullanımda işlevsel olamayacağından, muhtemelen sapan taşı, misket ya da sayı sayma aracı gibi bir işlev yüklenmişlerdir. Benzer boyutlu kil topları Verhoeven (2000: 102, Fig. 4.12.10–11) ve Schmandt-Besserat (1982: 871) token olarak değerlendirir.

İkinci grup da yine küresel veya küresele yakın biçimli, ilk gruba oranla daha büyük boyutlu (3 cm ve üzeri çapta), kaba görünümlü toplardır (Resim 43). Bu toplar, Suponcic'in (1999) belirttiği gibi, gıdaları pişirme yahut mekânları ısıtma işlerinde kullanılmış olabilirler. Yerleşmede bu toplardan çok az sayıda bulunduğundan, işlevlerine dair bir yorumda bulunmak zordur.

Üçüncü grup ise, oval biçimli, kaba yapılmış toplardır (Resim 44). Bu grup yalnızca Kalkolitik Dönem'e ait çukurlarda, toplu halde bulunmuştur. Ne Çanak Çömleksiz ne de Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda bu tip toplar bulunur.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	2			2
KALKOLİTİK ÇUKUR		30		30
2. TAB (PN)			1	1
3–5. TAB (GEÇİŞ)	1			1
7–8. TAB (SON PPNB)	9			9
9–12. TAB (ORTA PPNB)	2			2
TOPLAM	14	30	1	45

Tablo 12: Kil topların takalara dağılımı.

4.3.4. Taş kap

Daha çok besinlerin depolanmasında ve saklanmasında kullanılan taş kaplar, ayrıca besinlerin öğütülmesinde havan olarak da kullanılmış olabilir. Wright (1991: 21–22), bir buluntunun taş kap olarak değerlendirilebilmesi için aşağıdaki özelliklerden en az ikisini taşıması gerektiğini ifade eder:

a) Belirgin, tanımlanabilir bir dudak/ağız veya dibinin olması.
b) Düzgün, kesintisiz bir dış duvarının olması
c) Dudaklardan dibe doğru gittikçe kalınlaşan yahut aynı kalan bir cidarının olması
d) Dış yüzeyinde düzelti/cila olması

Taş kaplar kendi aralarında kaba ve iyi mallar olmak üzere ikiye ayrılır. Kaba mallar cidarı 20 mm'den kalın olanlar, iyi mallar ise ince olanlardır (Wright, 1992: 75). Her iki grup da aynı işleve sahip olabileceği gibi, farklı işlevlerde de kullanılmış olabilirler.

Tipolojik açıdan taş kaplar 16 alt gruba ayrılır (Wright, 1992: 62, 75–78). Bu gruplar içinde en yaygın olanları tabak, kâse, vazo biçimli olanlar ve minyatür kaplardır.

Taş kaplar, Akarçay Tepe'de en çok ortaya çıkarılan buluntu gruplarından biridir. Çoğunlukla kırık veya parça halinde çıkarılıyorsa da birkaç tane tüm halde olanı mevcuttur. Toplam 174 adet tüm taş kap ve taş kap parçası ortaya çıkarılmıştır. Bu

sayı tüm buluntuların % 9,20'sine tekabül eder. Verhoeven, Sabi Abyad yerleşmesinde de buluntular arasında en çok taş kapların bulunduğunu vurgular (Verhoeven, 2000: 95). Buna karşın, çok sayıda buluntuya sahip Çayönü'nde taş kap sayısı oldukça azdır (Davis, 1982: 86; Erim Özdoğan, 2007: 89). Davis, bu durumu ahşap ve/ya sepetin daha çok kullanılmış olmasına bağlar (Davis, 1982: 87). Moore Abu Hureyra'da da taş kap sayısının az olduğunu belirtmektedir (Moore, 2000: 173)

Yerleşmenin Orta PPNB'ye tarihlenen 11. tabakasından itibaren taş kaplar mevcuttur ve hemen hemen tüm tabakalarda değişen sayılarda taş kap örneğine rastlanır (Tablo 13). Orta PPNB dönemine ait 12–9. tabakalarda toplam 28 adet taş kap bulunmuştur ve bu tabakalarda bulunmuş diğer buluntulara oranı % 13,20'dir. Oran olarak en çok taş kap bu tabakalarda bulunmuştur. Son PPNB tabakaları olan 8–7. tabakalarda bulunan 35 adet taş kabın, tabaka içindeki buluntulara oranı ise % 6,11'dir. Final PPNB'ye tarihlenen 6. tabakada kazılan alan çok sınırlı olduğundan, buluntu sayısı da çok azdır ancak buna rağmen bu döneme ait 5 adet taş kap parçası % 14,28'lik bir orana sahiptir. Geçiş Süreci'ne ait 5–3. tabakalarda taş kap örneklerinin sayısı artar ve en çok sayıda (48 adet) taş kap bu dönem tabakalarında görülür. Ancak sayısal çokluğa rağmen, taş kapların bu tabakalardaki buluntulara oranı nispeten düşüktür: % 8,43. Kap yapımında kilin yaygın olarak kullanıldığı Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait tabakalarda ise 18 adet taş kap açığa çıkarılmıştır ve tabaka içindeki diğer buluntulara oranı nispeten yüksektir: % 12,16.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	27	1	3	31
KALKOLİTİK ÇUKUR		2		2
26–27 S-T (?)	3			3
2. TAB (PN)		14	4	18
3–5. TAB (GEÇİŞ)	27	13	8	48
28 X (?)	5			5
6. TAB (FİNAL PPNB)	4			4
7–8. TAB (SON PPNB)	28		7	35
9–12. TAB (ORTA PPNB)	26		2	28
TOPLAM	120	30	24	174

Tablo 13: Taş kapların tabakalara dağılımı.

Akarçay Tepe'de taş kapların yapımında kireçtaşı (Resim 45–52, 57), mermer (Resim 53, 55, 56) ve türü belirlenemeyen çeşitli taşlar (Resim 54, 58) kullanılmıştır. 174 adet taş kabın 77 tanesi kireçtaşından, 75 tanesi çeşitli taşlardan, 19 tanesi mermerden yapılmıştır. Bazalt kaplardan ise Akarçay Tepe'de yalnızca 1 örnek vardır. Kireçtaşı ve taştan yapılmış kap sayısı birbirine yakındır. Tabakalara göre dağılıma bakıldığında ise, 12-9. tabakalarda kireçtaşı kap sayısı 23 adet iken, türü belirlenememiş taşlardan kaplar ise 5 adettir. Mermer kap ise hiç yoktur. 8-7. tabakalarda kireçtaşı kap sayısı azalırken (11 adet), diğer taşlardan yapılmış kaplar artar (22 adet). Bu tabakalarda 2 adet de mermer kap bulunmuştur. 5-3. tabakalarda kireçtaşı (19 adet) ve diğer taşlardan kap (20 adet) sayısı birbirine yakınken, mermer kap sayısı önceki tabakalara oranla artmıştır (8 adet). Çanak Çömlekli Neolitik dönem tabakalarında 6 adet kireçtaşı, 7 adet diğer taşlardan, 4 adet de mermer kap bulunmuştur. Yerleşmede bulunan tek bazalt kap da yine bu döneme aittir.

Akarçay Tepe'de bulunmuş taş kaplar genel olarak ikiye ayrılabilir:

a) Kaba mal: Çoğunlukla kireçtaşından yapılmış, büyük boyutlu ve olasılıkla saklama, taşıma, besin öğütme gibi işlerde kullanılan, özenli bir işçilik sergilemeyen kaplardır (Resim 45–50). Form olarak kalın kenar ve dipli, sığ örnekler (Resim 50) ile küvet biçiminde (Resim 46, 47) veya dörtgen/dikdörtgen olanlar (Resim 45, 48)

sayısal olarak daha baskındır. Kaba malların dibi ve kenarları genelde kalındır (Resim 50). İç yüzey dışa göre daha düzgün şekillendirilmiş ve dış kabaca bırakılmıştır (Resim 45, 46, 49). Bazı kapların büyüklüğüne oranla hazneleri fazla geniş değildir (Resim 50). Kaba mallar, Orta PPNB'ye ait 12–9. tabakalarda daha çok sayıda bulunmuştur. Benzer bir durum Çayönü'nde de görülür. Kaba mal olarak adlandırılan grup, yerleşmenin eski evrelerinde daha çok sayıda bulunmuştur (Özdoğan, 1994: 151).

Kaba malların bazıları üzerinde, yapım tekniklerine işaret eden izler bulunur. Olasılıkla, yongalama yöntemiyle kireçtaşı bloğun fazlalıkları atıldıktan sonra ıslak halde kazıma yöntemiyle şekillendirilmiş, tarak benzeri bir aletle de son şekli verilmiştir. Söz konusu tarak izleri bir örnekte oldukça belirgindir (Resim 45).

Yerleşmede bulunan taş kaplar üzerinde herhangi bir analiz yapılmadığından, içlerinde neyin taşındığı, saklandığı veya öğütüldüğü bilinmemektedir.

Kaba mallarda değinilmesi gereken bir diğer husus da kireçtaşından yapılmış bazı kaplardan, ikincil kullanım olarak duvar yapımında faydalanıldığıdır. Bu durum pratik ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmış olabilir. Ancak yerleşme çevresinde kireçtaşının bol bulunduğu ve işlenmesinin de kolay olduğu hesaba katıldığında, artık kullanılamayacak kadar yıpranmış kapların farklı motivasyonlarla duvarlara konduğu da düşünülebilir.

Kaba malların yine çoğunlukla kireçtaşından yapılmış örnekleri Çayönü'nden de bilinmektedir (Davis, 1982: 142: Fig. 3.10.8–9).

b) İyi mal: Bu grup ise genelde taş veya mermerden yapılmış, özenli bir işçilik sergileyen örnekleri içerir (Resim 53–56). Az sayıda da olsa kireçtaşı örnekler mevcuttur (Resim 51, 52). Minyatür kap örnekleri de bu gruptandır (Resim 55, 56, 57, 58). Kapların hiçbirinde herhangi bir bezemeye rastlanmamıştır ancak mermerden ve çeşitli taşlardan yapılmış bazı örneklerde, taşın renkli damarlarından kaynaklanan doğal bir bezeme söz konusudur (Resim 53, 56). Bu tip kapların büyük

boyutlu olanları çeşitli amaçlarla kullanılmış olabilirler (Resim 51, 52, 54), ancak ender bulunan ve işlenmesi zor taş türlerinden özenle şekillendirilmiş olanların, doğrudan gündelik faaliyetlerde kullanılmadıkları muhtemeldir. Kahverengi/kırmızı renkte bir taştan (olasılıkla mermer) yapılmış bir taş kabın yarısı (Resim 54), yerleşmenin Son PPNB'ye tarihlenen 8-7. tabakalarında bulunan T yapısının en küçük hücresinde, 1 adet taş top ve 1 adet kazı/çizi bezekli kireçtaşıyla birlikte bir nevi "ölü hediyesi" gibi bırakılmıştır.

Bu gruptaki taş kapların çeşitli örneklerine Sabi Abyad II (Verhoeven, 2000: 95, Fig. 4.3-5), Mezraa Teleilat (Özdoğan 2007a: Fig. 38), Çayönü (Özdoğan, 1994: 151) yerleşmelerinde de rastlanır.

İşçilik ve form açısından bu gruba girmemekle beraber, boyutları itibariyle bu gruba dahil edilen iki örneğin biri kireçtaşından (Resim 57), diğeri türü bilinmeyen bir taştan yapılmıştır (Resim 58). İşlevlerine dair bir yorumda bulunmak güçtür. 58 nolu resimdeki kabın içinde yağ veya benzeri bir materyalin yakıldığını gösteren yoğun bir is mevcuttur. Bu kabın, düşük bir ihtimal de olsa kandil gibi kullanılmış olduğu düşünülebilir. Boyut ve form açısından bu kaptan oldukça farklı olan, ancak bu kap gibi iç haznesinde yoğun yanık izleri bulunan bir kap Cafer Höyük yerleşmesinde bulunmuş ve közlük olarak adlandırılmıştır (Cauvin vd, 2007: Fig. 19).

4.3.5. Yassı Balta

Çeşitli taş türlerine ait yonga, dilgi veya çekirdekten yapılarak, kısmen sürtme yöntemiyle şekillendirilmiş, bir ucu keskin kenar(lar)a sahip aletlerdir (Wright, 1992: 72). Anadolu'da yassı baltaların yapımında daha çok başkalaşım (metamorfik) ya da volkanik kayaçlar, çok az da tortul (sedimanter) kayaçlar kullanılmaktadır. Buna karşın Doğu'da Suriye, Doğu Akdeniz, Mezopotamya; Batı'da Orta Avrupa ve Kuzey Avrupa'da yassı baltaların yapımında çoğunlukla çakmaktaşı kullanılır (Özbek, 2008: 266). Yassı baltalar, ahşap, kemik veya boynuz bir sapın içine yerleştirilerek veya sapa ip vb materyaller yardımıyla tutturularak kullanılır. Wright

(1992: 62, 72–73), tipolojik özelliklerine, dip ve uç kısımlarının durumlarına, aletin sapa tutturulma biçimine, en-boy oranına vb dayanarak yassı baltaları çeşitli alt gruplara ayırmıştır. Değişik boyutlarda yassı balta çeşitleri mevcuttur.

Yassı baltaların en eski örneklerine, Yeni Gine ve Avustralya'nın 20 bin yıl önceye tarihlenen yerleşmelerinde rastlanır (Toth vd., 1992: 70). Yaygın olarak kullanımı ise Neolitik Dönem'de başlamıştır; tarımsal faaliyetin başlamasıyla, artan tarla ihtiyacını karşılamak için ormanlık alanlardaki ağaçlar kesilerek tarlalar açılmıştır. Bunun için de yassı baltalar kullanılmıştır. Ayrıca bu dönemde, önceki dönemlere oranla daha işlevsel ve büyük inşa edilen yapılarda da ahşap kullanımı artmış olmalıdır.

Yassı balta, sürtmetaş adı verilen yöntemle yapılır. Yeni Gine'nin batısındaki ormanlık/tropikal kesimlerde ve Avustralya'da yaşayan yerliler günümüzde de prehistorik dönemlerde yapılanlara benzer yassı baltaları yapmakta ve kullanmaktadırlar. Bu toplumlar arasında yapılan araştırmalarda yassı baltaların yapım ve kullanımı ayrıntılarıyla belgelenmiştir (Toth, 1992; Mitchell, 1959). Bu araştırmaya göre, yassı balta yapımında genelde andezit veya benzeri volkanik, yarı-değerli taş türleri kullanılır. Yeni Gine yerlileri tarafından kullanılan andezit, volkanik kaynaklardan nehir yoluyla taşınmıştır ve köye yaklaşık 800 metre uzaklıktadır. Kaynaklara gidiş-dönüş yaklaşık iki, iki buçuk saat sürer. Balta yapımının çeşitli aşamalarında kullanılan vurgu taşları (*stone hammer*) da yine bu kaynaklardan elde edilir. Andezit blok bacaklar arasına alındıktan sonra, iki elle tutulan büyük boy bir vurgu taşıyla vurularak gerekli çekirdek bloktan ayrılır. 30 dakikada, 5–10 arasında çekirdek elde edilir. Daha sonraki aşamada, çekirdeğe, tek elle tutulabilecek büyüklükte bir vurgu taşıyla vurularak ilk indirgeme gerçekleştirilir. Bundaki amaç hem çekirdeğe yapılacak aletin ön formunu vermek hem de çekirdeği taşınabilecek boyutlara getirmektir; sonraki işlemler köyün yakınında uygulanacaktır. Çekirdek köye taşındıktan sonra, ikinci aşamada kullanılan vurgu taşı yardımıyla küçük yonga ve dilgiler çıkarılarak alete son şekli verilir. Ön form ve ardından son form işlemleri de 30–50 dakikalık bir sürede gerçekleştirilir. Tüm bu aşamalarda ortaya çıkan küçük yonga, dilgi vb artık parçalar genellikle nehre atılır. Son aşamada ise alet, ıslatılmış bir sabun taşına sürtülerek,

yonga izleri ortadan kaldırılır ve alete düzgün bir yüzey kazandırılarak son şekli verilir. Bu işlem de yaklaşık 60 dakika almaktadır. Böylece bir yassı balta, tüm aşamalarıyla birlikte 270–290 dakikada (4,5–5 saat) üretilmektedir. Yassı balta, "T" biçimli bir sapa bağlanarak kullanılır. Bu yassı baltayla, orta kalınlıkta bir ağaç 5–10 dk arasında kesilebilmektedir. Alet kullanıldıkça körelen ağzı, sürtme taşa sürtülerek tekrar sivriltilir. Bu işlem, yassı balta artık kullanılamayacak hale gelene kadar tekrar edilir (Toth vd., 1992; Mitchell, 1959: 191-192).

Yeni Gine'nin batısındaki ormanlık/tropikal kesimlerde yaşayan Langda yerlileri yaptıkları yassı baltaları, bu aletlerin yapımına uygun taşların bulunmadığı bölgelerdeki insanlarla takas ederler. Bir yassı baltanın bir domuz ile takas edildiği bile belirtilmektedir. Günümüzde ise üç yassı baltaya karşılık bir metal balta verilmektedir. Yassı baltalar daha çok deniz kabuğu ile takas edilir. Ayrıca bu tür baltalar düğün hediyeleri olarak da verilmektedir (Toth vd., 1992: 70).

Akarçay Tepe'de toplam 173 adet yassı balta ortaya çıkarılmıştır. Bu sayı toplam buluntuların % 9,14'ünü oluşturur. Yassı baltalar, yerleşmenin en eski tabakası olan 12. tabakadan itibaren bulunmuştur. Bu tabakadan itibaren, yerleşmenin en üstteki tabakası olan Kalkolitik Dönem'e ait çukurlara kadar, hemen hemen her tabakada yassı balta örneklerine rastlanır (Tablo 14). Orta PPNB dönemine ait 12–9. tabakalarda 25 adet yassı balta mevcuttur. Bu tabakada bulunmuş yassı baltaların diğer buluntulara oranı % 11,79'dur. Son PPNB'ye ait 8–7. tabakalarda ise yassı balta sayısı ve oranı ani bir şekilde düşer: 10 adet yassı baltanın diğer buluntulara oranı % 1,74'tür. Diğer tüm buluntularda Son PPNB'ye gelindiğinde (kazılan alanın geniş olmasının da etkisiyle) sayısal bir artış görülürken, yassı baltalarda tersi bir durumun görülmesi ilginçtir. Bu durumun nedenlerine ilişkin bir varsayımda bulunmak zordur. Final PPNB'ye ait 6. tabakada ise toplam 28 buluntu arasında % 32,14'lük bir oranla 9 adet yassı balta ilk sıradadır. Bu yassı baltaların 8 tanesi K binasının hücrelerinin içinden çıkarılmıştır. Geçiş dönemine ait 5–3. tabakalarda yassı baltaların arttığı ve 77 adetle toplam sayının yarıya yakınını oluşturduğu görülür. Yine aynı tabakalarda bulunmuş diğer buluntular içindeki oranı da nispeten

yüksektir: % 13,53. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de yassı balta sayısı 15'e düşer ancak diğer buluntulara oranı genel ortalamanın üzerindedir: % 10,13.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	23	3	2	28
KALKOLİTİK ÇUKUR		2		2
26–27 S-T (?)	3			3
2. TAB (PN)		11	4	15
3–5. TAB (GEÇİŞ)	32	24	21	77
28 X (?)	4			4
6. TAB (FİNAL PPNB)	9			9
7–8. TAB (SON PPNB)	8		2	10
9–12. TAB (ORTA PPNB)	25			25
TOPLAM	104	40	29	173

Tablo 14: Yassı baltaların tabakalara dağılımı.

Akarçay Tepe'de yassı baltalar çoğunlukla çakıl taşı, çay taşı gibi değersiz taşlardan yapılmıştır; ancak sayıca az olsa da granit, diyorit, mermer gibi yarı değerli taş türlerinden yapılmış yassı baltalar da vardır. Farklı taş türlerinden yapılmış yassı baltalara en çok Geçiş Süreci tabakaları olan 5–3. tabakalarda rastlanır.

Akarçay Tepe'de bulunmuş yassı balta örneklerini iki gruba ayırmak mümkündür:

a) Büyük yassı baltalar: Bu tip, uzunluğu 6–17 cm, genişliği 4–8 cm arasında seyreden, orta ve büyük boy yassı baltalardan oluşur (Resim 59–64). Bazılarında muhtemelen kullanımdan kaynaklanan aşınma izleri, kırıklar, kopuklar mevcuttur (Resim 61). Bazılarınınsa uç ve kenar kısımları bilinçli bir şekilde yongalanmıştır (Resim 59, 64). Büyük yassı baltaların bir kısmında işçilik özensizdir. Bu tür özensiz baltaların yapımında genellikle doğada kolay bulunabilen çaytaşı, çakıltaşı vb taşlar kullanılmıştır. Taş, ağız kısmı birkaç defa yongalanarak alet haline getirilmiş izlenimi verir (Resim 61, 64). Bu türden yassı baltalar muhtemelen doğrudan kullanıma yöneliktir. Yerleşmenin en eski tabakaları olan 12–9. tabakalarda bu yassı baltalardan daha çok sayıda bulunmuştur.

Büyük yassı baltalar arasında, daha özenli bir işçiliği bulunan, görünüm olarak özellikli taşlardan yapılmış örnekler de bulunur (Resim 59, 60, 62, 63).

Büyük yassı baltaların benzerleri Çayönü'nün tüm evrelerinde (Davis, 1982: Fig. 3.8.9, 11-13, 3.9, 4, 5, 7), Nevali Çori'nin İlk/Orta PPNB'ye tarihlenen en son iki tabakası olan IV ve V. Tabakalarında (Hauptmann, 2007: 147 ve Schmidt, 1988: 178-179, Abb. 17.4), Sabi Abyad'ın PPNB tabakalarında (Verhoeven, 2000: 95, Fig. 4.6.1, 3, 5) rastlanır.

b) Küçük yassı baltalar: Daha küçük boyutlu, özenli bir işçiliğin sergilendiği örneklerden oluşur (Resim 65–70). Uzunluk 3–6 cm, genişlik 2–6 cm arasında değişir. Bu tür baltalarda kırılma, aşınma izleri ya yoktur ya da çok azdır. Hammadde olarak genelde koyu siyah/zeytuni, parlak bir taş (Resim 68–69), mermerimsi, damarlı ve alacalı bir taş (Resim 65, 66) ile parlak yeşil renkte bir taş (Resim 67) türü kullanılmıştır. Resim 67'deki yassı baltanın benzer karakterdeki bir taştan yapılmış bir örneğine Cafer Höyük yerleşmesinin XIII. Tabakasında da bulunmuştur (Cauvin vd., 2007: 101, Fig. 9.2). Geçiş Süreci'ne ait 5–3. tabakalarda bulunmuş, bir tür mermerden yapılmış örnek de oldukça özenli bir işçiliğe sahiptir (Resim 70) Üzerlerinde kullanım izlerinin ya hiç olmaması ya da seyrek olması ve az bulunur taş türlerinden yapılmaları, bu örneklerin doğrudan kullanıma yönelik olmadıklarını düşündürmektedir. Yine bu örneklerin çoğu tüm veya tüme yakın korunagelmiştir. Bu türden yassı baltalar Geçiş Süreci tabakaları olan 5–3. tabakalar ile Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda daha çok sayıda bulunmuştur. Bu tip küçük yassı baltaların çeşitli örnekleri yine Çayönü (Davis, 1982: Fig. 3.8.1–6), Nevali Çori (Schmidt, 1988: Abb. 17.6), Sabi Abyad (Verhoeven, 2000: Fig. 4.6.1, 3, 5) gibi yerleşmelerden bilinir. Verhoeven bu baltaların ağaç kesmekten çok kazıma, yontma ve cilalama işlerinde kullanıldığını belirtir (Verhoeven, 2000: 95).

4.3.6. Topuz Başı

Akarçay Tepe'de bulunmuş topuz başı sayısı 5'tir ve tüm buluntulara oranı % 0,26'dır. Topuz başlarının 2'si Orta PPNB, 2'si Son PPNB, 1'i de Geçiş süreci tabakalarında bulunmuştur.

Yerleşmenin Orta PPNB'ye tarihlenen 9. tabakasında bulunmuş, yarısı eksik bir örnek, beyazımsı bir taştan yapılmıştır (Resim 72). İki yandan işlenerek açılmış deliği, tam simetrik değildir. Nispeten kaba bir işçiliği vardır. Yüzeyinde açkılama işlemi yapılmamıştır. Aletin yüzeyinde, muhtemelen kullanım esnasında oluşmuş bazı kırıklar ve aşınmalar vardır.

Geçiş Süreci'ne tarihlenen 5. tabakada bulunmuş bir diğer örneğin, öncekine oranla daha özenli bir işçiliği vardır (Resim 71). Yine beyazımsı bir taştan yapılmış aletin deliği iki yönden işlenerek açılmıştır. Yüzey açkılanarak pürüzsüz bir görünüm kazandırılmıştır. Yüzeyinde herhangi bir kırık yoktur.

Akarçay Tepe'de bulunmuş topuz başlarının benzerlerine Çayönü ve Nevali Çori yerleşmelerinin alet çantasında da rastlanır. Nevali Çori'de *steinkeulenköpfe* (topuz/tokmak başı) olarak adlandırılan iki örnek (Schmidt, 1988: 201, Abb. 17.1–2) ile Çayönü'nde Grooved Stones başlığı altında drill pierced oblate object olarak adlandırılan iki örnek (Davis, 1982: 110, Fig. 3.13.8–9) Akarçay Tepe örneklerinin benzerleridir.

4.3.7. Yongalanmış Kurs

Yongalanmış kurs, kenarları yongalanmış yuvarlak biçimli nesnelere verilen isimdir. Literatürde *chipped disk*, yuvarlak yongalanmış kazıyıcı olarak da geçer (Özdoğan, 1994: 129, 212). Kursun tüm çevresi yongalanmış olabileceği gibi, kurstan tek bir yonga da çıkarılmış olabilir. Yapımında genellikle çakmaktaşı kullanılır ancak az da olsa diğer taş türlerinden yapılmış örnekler de mevcuttur. Yontma taş olarak bilinen tekniklerle yapılan yongalanmış kurslar, muhtemelen çeşitli hammaddeleri kazıma, kesme, sıyırma işlerinde kullanılmışlardır.

Yongalanmış kursların yapımında çakmaktaşı (Resim 73) ve çaytaşı, çakıltaşı gibi taşlar (Resim 74) kullanılmıştır. Değerli, yarı-değerli ve volkanik taş türlerinden yapılmış kurs yoktur. Kursun ya tüm çeperi yongalanmış (Resim 73) ya da birkaç yongayla yetinilmiştir (Resim 74). Tüm çeperi yongalanmış kursun benzerleri Çayönü (Davis, 1982: Fig. 3.13.12–13) ve Mezraa Teleilat'ta (Karul vd, 2002: Şekil 15) da bulunmuştur. Ancak bir ya da birkaç yongayla yetinilmiş örnekler başka yerleşmelerden bilinmemektedir.

Yongalanmış kurslar üzerinde herhangi bir iz analizi yapılmadığından, bu aletin ne tür işlerde kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kazıyıcı (benzeri) olduğundan, ahşap, deri, kemik gibi materyalleri kazıma, sıyırma ve kesme işlerinde kullanılmış olmaları muhtemeldir. Aslı Özdoğan da Çayönü'nde bulunmuş örneklerin deri işlemede kullanılmış olabileceklerini ifade eder (Erim Özdoğan, 2007: 84).

Akarçay Tepe'de bulunan yongalanmış kurs sayısı 71'dir (Tablo 15) ve tüm buluntulara oranı % 3,75'tir. Yerleşmenin en eski tabakası olan 12. tabakadan itibaren yongalanmış kurslara rastlanır, ancak bu tabakada yalnızca 1 adet bulunmuştur. 12–9. tabakalarda 6 adet kurs mevcutken, 8–7. tabakalarda 3 adet kurs bulunur. Kursların üçte ikisi (48 adet) Geçiş Süreci'ne tarihlenen 5–3. tabakalarda bulunmuştur. Bu tabakadaki diğer buluntulara oranı da % 8,43'tür. Çanak Çömlekli Neolitik dönem tabakalarında ise yalnızca 1 adet kurs bulunmuştur. Yerleşmenin en eski tabakalarından itibaren bilinen yongalanmış kurslar Geçiş Süreci'nde en çok sayıya ulaşmış, sonra da tamamen ortadan kalkmıştır. Benzer bir durum Çayönü ve Mezraa Teleilat yerleşmelerinde de görülür. Özdoğan, Çayönü'nün erken evrelerinde yongalanmış kurs sayısı azken, dördüncü kültürel gelişim basamağı olarak adlandırılan Hücre Planlı ile Geniş Odalı Yapılar evresinde tipik alet haline geldiğini belirtir (Özdoğan, 1994: 129). Mezraa Teleilat yerleşmesinde de Geçiş Süreci'ne tarihlenen IIIb evresinde yongalanmış kursların arttığı belirtilmektedir (Özdoğan, 2007a: 192).

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	8		2	10
KALKOLİTİK ÇUKUR		1		1
2. TAB (PN)			1	1
3–5. TAB (GEÇİŞ)	27	14	7	48
28 X (?)	1			1
6. TAB (FİNAL PPNB)	1			1
7–8. TAB (SON PPNB)	3			3
9–12. TAB (ORTA PPNB)	6			6
TOPLAM	46	15	10	71

Tablo 15: Yongalanmış kursların tabakalara dağılımı.

4.3.8. Ağırşak ve Delikli Çanak Kırığı

Ağırşak (*spindle whorl*), bitki lifi ve yün gibi maddeleri ipe eğirmede kullanılan iğ (kirmen) isimli aletin bir ucunda bulunan küçük boyutlu nesnedir. İğler çoğunlukla ahşaptan yapıldıkları için günümüze kalmamışlardır; ancak uç (dip veya baş) kısmına takılan ağırşakların taş, kil, kemik gibi kalıcı malzemeden yapılanlarına arkeolojik yerleşmelerde sıklıkla rastlanır (Kimbrough, 2006: 16, 41). Biçimsel olarak genelde disk, yarımküre, mercimek biçimliler yaygındır. Ayrıca kabaca yuvarlatılıp ortasına delik açılan çanak çömlek kırıkları da ağırşak olarak değerlendirilmektedir (Keith, 1998). Çeşitli boyutlarda ağırşaklar mevcut olmakla birlikte genelde çap 3–6 cm arasında değişir. Delik çapı ise en az 3, en çok 12, ortalama 7–8 mm'dir (Kimbrough, 2006: 55–57). Hem etnografik hem de arkeolojik verilere göre ağırşaklar çoğunlukla organik malzemeden yapılmaktadır. En çok kullanılan hammadde ahşapken, patates, ceviz ve fındık gibi kabuklu yemişlerin veya çeşitli meyvelerin kullanıldığı da etnografik olarak bilinmektedir. Keith, bu nedenle, arkeolojik kazılarda bulunan ağırşak sayısının, o yerleşmedeki ip eğirme faaliyetinin düzeyini yansıtmayabileceğini ifade eder (Keith, 1998: 501). Ağırşakların günümüze kalabilmiş olanları ise çoğunlukla kil ve çeşitli taşlardan yapılmıştır.

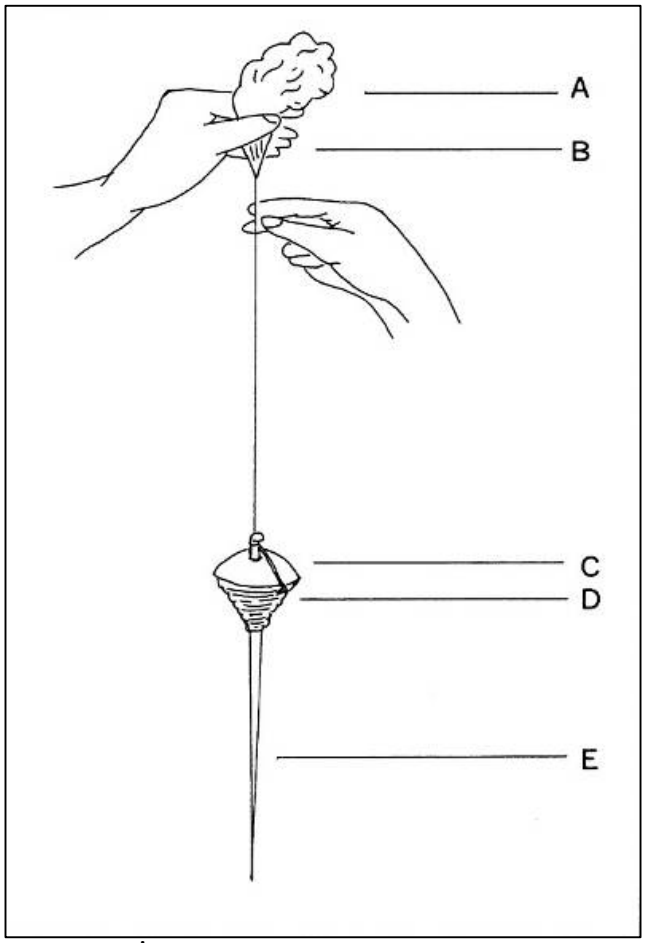
Gerek günümüzde gerekse de geçmişte ip; giysi, kilim gibi eşyaların yapımında ve başka birçok işte kullanılan bir malzemedir. Günümüzde ip yapımı endüstriyel bir

faaliyettir ancak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde geleneksel yöntemlerle ip yapımı halen devam etmektedir (Kimbrough, 2006). Geleneksel yöntemlerle ip yapımı için iki tür hammadde kullanılmaktadır:

a. Koyun ve keçi yünü: Koyun ve keçi yünü ya kesici bir aletle kesilerek ya da hayvanın deri değiştirdiği dönemde taranarak ve koparılarak toplanır. Daha sonra yün temizlenip taranır. Taramanın amacı yün liflerinin paralel bir hale getirilmesidir. Temizlenmiş ve taranmış yün daha sonra iğ/kirmen yardımıyla veya elle eğrilir (İp eğirme işlemi için bkz: Levha 4) (Kimbrough, 2006: 29–34).

b. Bitki lifleri: Keten, kenevir gibi bitkilerin gövdesinden/sapından elde edilir. Bitki sapı ıslatılıp yumuşatılır. Bu şekilde bitkinin kabuğu ayrılır. Bitki daha sonra kurutulup kesilir ve dövme (ditme) yoluyla liflerine ayrılır. Lifler taranır. Daha sonra da yünde olduğu gibi eğrilir (Kimbrough, 2006: 34–35).

Akarçay Tepe'de açığa çıkarılan ağırşak ve ağırşak olarak kullanılma ihtimali olan delikli çanak kırığı sayısı 13'tür ve tüm buluntulara oranı % 0,68'dir. Bunların 2'si Geçiş Süreci'ne ait 5–3. tabakalarda, 6'sı Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait tabakalarda, 1'i Kalkolitik Dönem çukurlarında, 4'ü de yüzeyde bulunmuştur. Görüldüğü gibi PPNB tabakalarında ağırşak bulunamamıştır. Bunun nedeni olarak, söz konusu dönemde ip eğirme faaliyetinin olmadığı yorumu yapılabilir; ancak daha önce değinildiği gibi, ağırşaklar genellikle organik malzemeden yapıldıkları için günümüze kalmamış olmaları daha yüksek bir ihtimaldir. Ayrıca, form olarak ağırşağı andırsalar bile, bu gruba girmeyen, delikli bir takım nesneler de ağırşak olarak kullanılmış olabilirler. Ağırşaklar genellikle kilden yapılmışlarsa da az sayıda taştan yapılmış örnek de vardır (Resim 75).

Levha 4: İğ yardımıyla ip eğirme (Keith, 1998: Figure 3'ten değiştirerek). A) yün veya bitki lifi kümesi/yığını, B) Parmaklarla şekillendirme, C) Ağırşak, D) Eğirilmiş ip, E) İğ/Kirmen

4.3.9. Delikli Nesne / Ağırlık

Çeşitli boyut ve biçimlerde, herhangi bir yerinde deliği bulunan taş, kireçtaşı, kil vb.den yapılmış nesneler bu grupta değerlendirilmiştir (Resim 77–81). Bu nesnelerin bazılarının ağırlık olarak kullanıldığını söylemek mümkünse de işlevlerine dair kesin bir yorumda bulunmak zordur.

Delikli nesneler çoğunlukla kireçtaşından yapılmıştır (29 adet) (Resim 77, 79, 80). Kireçtaşı dışındaki türü belirlenememiş çeşitli taşlardan yapılmış delikli nesne sayısı ise 21'dir (Resim 78). Delikli nesneler boyut ve biçim açısından oldukça çeşitlidir. Kireçtaşından yapılmış, yuvarlak, ağırşak benzeri bir örneğin kenarı, muhtemelen

bağlandığı ip tarafından aşındırılmıştır (Resim 77). Taştan yapılmış, biçim olarak öncekinden oldukça farklı olan bir diğer delikli nesnenin de delik çevresindeki aşınmalar belirgindir (Resim 78). Bu örnek, doğal bir çaytaşına delik açma suretiyle yapılmıştır ve üzerinde bunun dışında herhangi bir düzeltme, açkılama vb izi yoktur. Kireçtaşından yapılmış, 27 cm uzunlukta, 14 cm genişlikte ve birkaç kilo ağırlıkta olan bir örnek de yine muhtemelen ağırlık olarak kullanılmıştır (Resim 79). Kireçtaşından küçük bir levha kullanılarak yapılmış, yarıya yakını kırık bir örnekte ise gözlemlenebildiği kadarıyla beş delik bulunur (Resim 80). Alet, muhtemelen kullanım esnasında, deliklerin olduğu yerlerden kırılmıştır. Deliklerin aynı anda mı açıldığı, yoksa biri kırıldıktan sonra diğerinin mi açıldığını söylemek güçtür. Stratigrafik durumu henüz kesin olmayan 28 X açmasında bulunmuş bir örnek ise önceden kazı/çizi bezekli (Kazı/Çizi Bezekli Kireçtaşı başlığına bkz.) olan kireçtaşı bir levha kullanılarak yapılmıştır (Resim 81). Çizi bezeklerin olduğu yüz kısmen aşındırılarak çizi bezek izleri silinmeye çalışılmıştır. Bu durumun kullanım esnasında oluşmuş olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Toplamda 50 adet (Tablo 16) olan delikli nesnelerin tüm buluntular içindeki oranı % 2,64'tür. Delikli nesneler, yerleşmenin eski tabakalarından itibaren giderek artan bir orana sahiptir. En eski tabakalar olan 12–9. tabakalarda 1 adetle % 0,47'lik bir oranı varken, 8–7. tabakalarda 7 adetle % 1,22, 5–3. tabakalarda 19 adetle % 3,34, Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait 2. tabakada ise 7 adetle % 4,73'lük bir oranı vardır.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	2	1	2	5
KALKOLİTİK ÇUKUR		6		6
26–27 S-T (?)	2			2
2. TAB (PN)		5	2	7
3–5. TAB (GEÇİŞ)	9	8	2	19
28 X (?)	3			3
7–8. TAB (SON PPNB)	6		1	7
9–12. TAB (ORTA PPNB)			1	1
TOPLAM	22	20	8	50

Tablo 16: Delikli nesne / ağırlıkların tabakalara dağılımı.

4.3.10. Söve Taşı

Söve taşı, kapı ve/ya pencere pervazının dönmesini sağlayan direğin üzerine oturduğu taşa verilen isimdir. Akarçay Tepe'de kireçtaşından yapılmış, belirgin bir biçimi olmayan (*amorf*), ortasında yine düzensiz ve sığ bir oyuğu bulunan, kireçtaşından 8 adet buluntu söve taşı olarak gruplanmıştır (Resim 82, 83). Yerleşmede 1'i Orta PPNB'ye tarihlenen 12–9. tabakalardan, 2'si Son PPNB'ye tarihlenen 8–7. tabakalardan, 1'i Geçiş Süreci'ne tarihlenen 5–3. tabakalardan, 1'i Kalkolitik Dönem çukurlarından, 3'ü de yüzeyden olmak üzere 8 adet söve taşı bulunmuştur. Söve taşlarının tüm buluntulara oranı % 0,42'dir.

4.3.11. Palet

Akarçay Tepe'de bulunmuş toplam 4 adet palet biçimli nesne, buluntuların % 0,21'ini oluşturur. Paletler kireçtaşı, mermer ve mermerimsi taşlardan yapılmış, levhasal nesnelerdir (Resim 84, 85). Bir veya her iki yüzeyi düzdür. Genişlik 6–10, uzunluk 7–14 cm arasında değişir. Tüm olan iki tanesi dörtgen, parça halinde olan iki tanesi de parçalardan anlaşıldığı kadarıyla yuvarlak biçimlidir. Kazı arşivine "palet" olarak girilmesine rağmen işlevi belli değildir. Ayrıca üzerlerinde herhangi bir boya kalıntısına da rastlanmamıştır.

4.3.12. Halka

Akarçay Tepe'de, çoğunluğu kireçtaşından olmak üzere, çeşitli taş türleri kullanılarak yapılmış, halka biçimli, toplam buluntuların % 2,60'ına tekabül eden, 49 adet nesne bulunmuştur. Bu nesnelerin tümü kırıktır. Bu kırık parçaların halka olarak yorumlanmasının nedeni, bir halkanın yarısını veya üçte birini oluşturan biçimleridir (Resim 86–90). Çayönü'nde de Çanak Çömleksiz Neolitik dönem tabakalarında bulunmuş, kireçtaşından, benzer halkalar mevcuttur (Özdoğan, 1994: 115, Şekil 23). Özdoğan bu halkaların bir tür süsleme öğesi veya alet parçası oldukları yorumunu

yapar (Özdoğan, 1994: 141). Yine Nevali Çori'de halka biçimli nesneler mevcuttur, ancak çoğu mermerden yapılmıştır (Hauptmann, 2007: 147; Schmidt, 1988: 175–176, Fig. 16.16–20).

Halkaların 49 adedinin 32'si kireçtaşından, 15'i çeşitli taşlardan, 1'i mermerden, 1'i de kilden yapılmıştır. Kireçtaşından yapılmış olanların genellikle özensiz bir işçiliği vardır (Resim 88–90). Açkı veya cilalama yapılmadığı için üzerlerinde kazıma izleri belirgindir (Resim 88). Çeşitli taşlardan ve mermerden yapılmış olanlar ise daha nitelikli bir görünüme sahiptir (Resim 86–87).

Eldeki parçaların uzunluğu ortalama 3–4 cm arasında değişir; en uzun örnek ise 10 cm'dir. Genişlik/kalınlık ise 1–3 cm arasındadır. Biçim olarak genelde yuvarlak kesitliler baskındır (Resim 86–88) ancak az sayıda dörtgen kesitli örnek de vardır (Resim 89–90).

Dağılım açısından bakıldığında (Tablo 17), yerleşmenin Orta PPNB tabakalarında halka biçimli nesneye rastlanmaz. Son PPNB tabakalarında 4 adet, Final PPNB tabakalarında ise 2 adet bulunmuştur. Halkaların 33 adetle % 70'e yakını Geçiş Süreci'ne ait 5–3. tabakalarda bulunmuştur ve bu döneme ait tüm buluntular içindeki oranı % 5,80'dir. Bu 33 örneğin 19 tanesi ise, yerleşmenin 5. tabakasına tarihlenen U binasının çevresindeki açık alanlarda ve çöplük/atık alanı olarak kabul edilen bir dolguda açığa çıkarılmıştır ve tümü kırıktır. Sonraki dönem olan Çanak Çömlekli Neolitik'te ise halkalar biter.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	3	1	2	6
3–5. TAB (GEÇİŞ)	28	3	2	33
28 X (?)	4			4
6. TAB (FİNAL PPNB)	2			2
7–8. TAB (SON PPNB)	4			4
TOPLAM	41	4	4	49

Tablo 17: Halkaların tabakalara dağılımı.

4.3.13. Çetele Pulu (Token)

Çetele pulu, genellikle kilden ve taşlardan yapılan, geometrik biçimli, küçük boyutlu nesnelere arkeolojide verilen isimdir. Biçim olarak, koni, disk, silindir, yuvarlak, dörtgen, oval, üçgen ve T biçimliler çoğunlukta olmak üzere çeşitli örnekleri vardır (Schmandt-Besserat, 1982: 871–872). Çetele pulunun ilk örneklerine MÖ 8500–7500 arasındaki 1000 yıllık zaman diliminde, Suriye'deki Tell Aswad, Tell Mureybet ve Cheikh Hassan; İran'daki Ganj Dareh Tepe ve Tepe Asiab'da rastlanır (Schmandt-Besserat, 1982: 872).

Schmandt-Besserat, çetele pulunun bir çeşit sayı ve/ya kayıt nesnesi olduğunu ve her bir çetele pulu biçiminin farklı bir malı ve aynı zamanda o malın miktarını gösterdiğini iddia eder. Örneğin, "bir kap yağ" veya "belli bir miktar arpa" gibi. Schmandt-Besserat'a göre, çetele pulunun ilk defa ortaya çıktığı dönem, aynı zamanda yerleşik yaşamın hâkim olduğu ve yanı sıra tarımın ve hayvancılığın insan yaşamının vazgeçilmez bir öğesi haline geldiği zaman dilimiyle çakışır. Bu dönemde nüfusla birlikte yerleşmeler de büyümüş; nüfusun artışı ve yerleşmelerin büyümesiyle daha karmaşık bir sosyal ve ekonomik organizasyon ihtiyacı doğmuştur. Çetele pulu da hem hayvancılıkta ve tarımda üretilen ve depolanan malın miktarını belirlemede hem de bu malın dağıtılmasında kullanılmış olmalıdır. Çetele pulu ayrıca uzun mesafeli ticarette de kullanılmış olabilir (Schmandt-Besserat, 1982). Özdoğan da Çayönü'nün 3. Dönemi olarak tanımladığı Hücre Planlı Yapılar'ın c3 alt evresinin ortalarından Geniş Odalı Yapılar'ın sonuna kadar/PPNC olan dönemde çetele pulu, koni gibi nesnelerin artışını, ticaret veya karşılıklı ilişkilerin artışı olarak yorumlar (Özdoğan, 1994: 212). Akarçay Tepe'deki çetele pulu örnekleri de kayıt amacıyla kullanılmış olabilirler, ancak açığa çıkarılan çetele pullarının bağlamı (konteksti) böyle bir yoruma yol vermemektedir. Çetele pulları genelde yapı dışı, açık alanlarda, birbirlerinden bağımsız bir şekilde açığa çıkarılmıştır.

Akarçay Tepe'de bulunmuş çetele pulu sayısı 49'dur ve diğer buluntulara oranı % 2,60'tır. Tabakalara dağılım (Tablo 18), adet olarak aynı değilse de tabaka içindeki

oran açısından birbirine yakındır, ancak eski tabakalardan yeniye doğru gelindikçe bir artış söz konusudur. Orta PPNB tabakalarında (12–9) bulunan 3 adedin aynı tabakalarda bulunmuş diğer buluntulara oranı % 1,41'dir. Son PPNB tabakalarındaki (8–7) 13 adedin diğer buluntulara oranı % 2,27, Final PPNB tabakasındaki (6) 1 adedin diğer buluntulara oranı % 3,57, Geçiş Süreci'ndeki (5–3. tabakalar) 19 adedin diğer buluntulara oranı % 3,34'tür. Çanak Çömlekli Neolitik dönem tabakalarında bulunmuş 8 adet çetele pulunun aynı tabaka içindeki diğer buluntulara oranı ise % 5,40'tır.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	2	2	1	5
2. TAB (PN)		8		8
3–5. TAB (GEÇİŞ)	15	1	3	19
6. TAB (FİNAL PPNB)	1			1
7–8. TAB (SON PPNB)	12		1	13
9–12. TAB (ORTA PPNB)	3			3
TOPLAM	33	11	5	49

Tablo 18: Çetele pullarının tabakalara dağılımı.

Çetele pulu yapımında kil (26 adet), kireçtaşı (20 adet) ve türü belirlenememiş taşlar (3 adet) kullanılmıştır. Çetele pulu, Schmandt-Besserat'nın da belirttiği gibi, biçimsel açıdan oldukça çeşitlidir (Schmandt-Besserat, 1982: 871–872). Akarçay Tepe'deki 49 örnek arasında koni biçimliler (Resim 91–93) 39 adetle ön plana çıkarken, makara (Resim 94), silindir (Resim 95), üçgen (Resim 96), baklava dilimi (Resim 97) ve "lobut" biçimli (Resim 98) bir örnek de mevcuttur. Koni ve makara biçimli çetele pulları Çayönü'nde *Abstract Cone* (Broman Morales, 1990: Plate 25, j) ve *Abstract Studs* (Broman Morales, 1990: Plate 25, m-n) olarak geçer. Schmandt-Besserat'nın çetele pulu olarak kabul ettiği minik küresel topların Akarçay Tepe'deki örnekleri taş ve kil toplar başlıkları altında değerlendirilmiştir.

4.3.14. Mühür

Damga mühür, bir baskı yüzeyi ve tutamağı olan, çeşitli boyut ve biçimdeki nesnelere verilen isimdir. Baskı yüzeylerinde, genellikle geometrik bir takım desenler bulunur (Skeates, 2007: 184). Neolitik Dönem'e ait birçok yerleşmede rastlanan damga mühürleri, çeşitli araştırmacılar tarafından, pintadera/basmakalıbı[26] olarak da adlandırılır. Basmakalıbı ile damga mühür arasında ne gibi bir fark olduğu belli değildir. Mühür ve basmakalıbı konusunda araştırma yapanlar genellikle bu ikisi arasında ne gibi bir farklılık olduğuna, bu ikisinin nasıl ayrıldığına ve bu ayrımda hangi ölçütlerin kullanıldığına değinmemektedirler. Aynı nesneye bir araştırmacı pintadera derken (Mellaart, 1970: 164), bir başkası damga mühür demektedir (Budja, 2003: 121). Balkan neolitiğinde daha önce pintadera olarak kabul edilen bazı nesneler, seksenli yıllarda damga mühür olarak adlandırılmıştır (Budja, 2003: 116). Mühürün yaygın olarak bilinen, ticareti işaret eden kullanımının daha sonraki dönemlerde başladığı kabul edilirse, Neolitik Dönem'in erken evrelerine ait damga mühürlerin biçim, boyut vs gibi farklılıkları göz önüne alınmaksızın basmakalıbı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Basmakalıbı veya damga mühürlerin ne işe yaradıkları, ne amaçla kullanıldıkları konusunda çeşitli görüşler vardır. Mellaart, bu nesnelerin baskı alanlarındaki desenlerin Anadolu'da günümüzde de rastlanan kumaş, halı, kilim gibi dokumalar üzerindeki motiflere benzemesinden hareketle bunların giysi veya kumaş üzerine desen yapmak amacıyla kullanıldığını ifade ederek, bu nesnelerin insanların gövdelerini boyamakta kullanıldıkları fikrine de sıcak bakmaz. Ayrıca bu nesnelerin bildiğimiz anlamdaki mühür gibi herhangi bir yere mülkiyet belirtmesi amacıyla basılmadığını ve bu tip kullanımın ancak Halaf Dönemi'yle birlikte ortaya çıktığını ekler (Mellaart, 1967: 158; 1970: 164). Renfrew, yazılı belgelerin olmadığı toplumlarda kil mühürlerin kap kapatmalarında, bazı kutuların güvenliğinin sağlanması ve depo odalarının kapılarının mühürlenmesi gibi işlerde kullanılmasının mümkün olduğunu ifade eder (akt. Umurtak, 2000: 7). Collon ise en erken mühür örneklerinin tekstil, deri, vücut, çanak-çömlek, sepet, kutu, çuval ve ekmek üzerine

[26] Basmakalıbı, pamuklu kumaşlar üzerine renkli baskı yapmakta kullanılan aletlere halk arasında verilen isimdir ve arkeolojiye de buradan devşirilmiştir. Pintadera terimi ise olasılıkla İtalyancada boya ve boyamak anlamlarına gelen "pinta" veya İspanyolcada boyamak anlamına gelen "pintar" kelimelerinden türemiştir (Skeates, 2007: 196).

baskı yapmaya yaramış olabileceği önerisinde bulunmaktadır (Collon, 1987: 113). Çatalhöyük mühürlerinin de işlevlerinden biri, bir şeyi damgalamaktır (Türkcan, 1997). Ancak hem Türkcan hem de Umurtak çanak çömlek ya da günümüze kadar sağlam durumda ulaşabilmiş herhangi başka bir nesne üzerinde henüz hiçbir baskı örneğine rastlanmadığını ekleyerek bu ihtimali devre dışı bırakırlar. Ayrıca Makkay da Avrupa'daki mühürlerin kesinlikle çanak-çömlek bezemede kullanılmadığını belirtmektedir (Makkay, 1984: 95). Bu durumda, eğer basmakalıbı örneklerinin herhangi bir şeyi damgalamakta kullanıldığı kabul edilirse -ki büyük ihtimalle böyledir- geriye bir tek seçenek kalmaktadır: baskı, dayanıksız ya da tüketilen bir malzeme üzerine çıkarılmıştır. Bu ise ya tekstildir ya da Umurtak'ın işaret ettiği gibi ekmek, çörek gibi tüketilen gıda maddeleridir. Anadolu'da günümüzde de arkeolojideki basmakalıplarına benzer nesneler tekstil bezemesinde kullanılmaktadır. Bezemede kullanılan boya ise bitki köklerinden elde edilen organik boyalardır. Eğer Neolitik Dönem'de de bu işlem için organik boyalar kullanılmışsa basmakalıplarının üzerinde –zamanla yok olacağından- boya izine rastlamak imkânsızdır. Ayrıca desenin üzerine basıldığı nesneler de karbonlaştıkları zaman boyayı muhafaza edemezler. Umurtak mühürlerin hiçbirinde boya izi olmadığını vurgulayarak dolayısıyla bunların basmakalıbı olarak kullanılmış olamayacağını belirtir ve basmakalıplarının ekmek veya çörek gibi tüketilebilir nesnelere basılmış olabileceğini iddia eder. Kendisi böyle bir deney yaptıklarını ve eğer ekmek mayasız hamurdan yapılmışsa pişme sonucunda baskı deseninin bozulmadığını aktarmaktadır (Umurtak, 2000: 7).

Basmakalıbı ve damga mühürlerin işlevinin ne olduğu konusunda farklı yorumlar da mevcuttur. Türkcan bu nesnelerin özel bir grubu veya klanı tanımlayan bir kimlik mi, mülkiyeti tanımlayan bir nesne mi yoksa henüz çözemediğimiz bir iletişim organı mı olduğunu sormaktadır. Budja da Balkanlar'da mühürlerin birçok yerleşmede figürin, kulak tıkacı, çetele pulu gibi nesnelerle aynı bağlamda bulunduğuna dikkati çekerek benzer bir yorum yapmaktadır (Budja, 2003: 125). Umurtak da çok iri olmayan, tutamağı delikli örneklerin amulet gibi taşınmış olabileceğini belirtir (Umurtak, 2000). Çatalhöyük örnekleri üzerindeki desenler bu nesnelerin bazı simgesel-sembolizmaya dair anlamlar içerdiğini düşündürtebilir. Örneğin 2005'te bulunan bir

mühürdeki ayıya benzer figürün aynısına duvar kabartmalarında da rastlanmıştır (Türkcan, 2005: Fig. 94).

Mühürlerin gerçek işlevlerinin ne olduğu konusunda, bir kısmı spekülasyona varacak birçok yorum yapılabilir. Ancak bu nesnelerden bazılarının başka bir nesne üzerine basılmış oldukları kabul edilebilir. Bunun ne olduğu ise henüz arkeolojik olarak belgelenebilmiş değildir. Diğer yandan, basmakalıbı veya damga mühür olarak nitelenen nesnelerin boyut, biçim ve baskı yüzeyi (kiminde herhangi bir iz bırakamayacak kadar sığ, kiminde ise daha derin) itibarıyla çok çeşitli olmaları bunlarının tümünün aynı amaçla kullanılmamış olabileceği ihtimalini de doğurmaktadır.

Damga mühürlerin yapımında genellikle kil kullanılmıştır. Ayrıca kireçtaşı, steatit gibi kolay işlenebilen ya da yarı değerli taşlardan yapılmış örnekler de vardır (Skeates, 2007: 184, 194).

Akarçay Tepe'de biri kireçtaşı, biri kil ve biri de türü belirlenememiş bir taştan olmak üzere 3 adet mühür açığa çıkarılmıştır. Kil ve taştan yapılmış olanlar, Son PPNB dönemine tarihlenen 8–7. tabakalarda; kireçtaşı olansa Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait tabakalarda bulunmuştur (Resim 99). Mühürlerin her üçünün de baskı yüzeyi geometrik desenlidir. İkisinde birbirini kesen çizgilerle dörtgenler oluşturulmuştur (Resim 99). Diğer örnekte ise ortasında yuvarlak bulunan bir artı "+" çizilmiştir. Baskı mühürlerin nasıl ve hangi amaçlarla kullanıldığına yönelik herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

4.3.15. Kemik Bız ve Delici

Delici aletler, tepeden başlayarak uca doğru sivrilen aletlere verilen isimdir. Uç kısım genelde sivri ve ince, tepe/baş kısmı ise düz, oval, düzensiz vb olabilir. Deliciler, tepe/baş, orta ve uç kısımlarının durumuna göre, bız, uç, delgi vb çeşitli tiplere

ayrılır. Deliciler arasında arkeolojik kazılarda en çok rastlanan tip bızlardır. Bız, delici aletler arasında görece daha sivri uçludur.

Deliciler –adının işaret ettiği gibi- genelde delme işlerinde kullanılan aletlerdir. Deri, ahşap, kemik, taş gibi materyalleri işlemede kullanılırlar (Semenov, 1964: 167, 175). Olsen (2000: 160), etnografik örneklerde delicilerin daha çok deri işlemede ve sepet yapımında kullanıldığını belirtir.

Delicilerin yapımında genelde orta veya büyük boy memeliler ile küçükbaş hayvanlardan evcil koyun veya keçiye ait el veya ayak tarak ve parmak kemikleri kullanılmıştır. Kemiklerin çoğu genç hayvanlara aittir. Bu seçimde genç hayvanların kemiklerinin, daha hafif, daha küçük oluşu ve işlenebilirlik açısından yaşlı hayvanlarınki kadar sert olmayışı rol oynamış olabilir. Yalnız bir örnekte ceylana ait ön bacak kemiği kullanılarak yapılmış bir bız mevcuttur (Resim 104). Hammaddesinin özel oluşu ve özenli işçiliğiyle bu örnek diğerlerinden ayrılmaktadır.

Kemik başlığında kemik alet şekillendirme yöntemlerine değinilmişti. Akarçay Tepe'de de kemik aletler muhtemelen söz konusu yöntemlerle yapılmaktadır. Bazı buluntular üzerinde yapım aşamalarını gösteren izler mevcuttur. Örneğin, alet yapımı için yonga elde etmek amacıyla kemikler üzerine taş veya kemik keski kullanılarak yiv açıldıktan sonra, bu yivler dilinerek dilgi elde edilir. Bitmemiş bir delici üzerinde bu yiv izlerine rastlanır (Resim 100).

Biçimsel açıdan bakıldığında, yerleşmede bulunmuş delici ve bızlar, Stordeur'un (1988: 203) Güneydoğu Anadolu'da 3. bin sonuna kadar devam ettiğini vurguladığı tipik Orta Fırat kemik endüstrisi örnekleri mevcuttur. Efe'nin Çayönü örnekleri için (1998: 293, Levha 5: 44–56) zımba olarak kullanıldığını belirttiği düz başlı, sivri veya küt uçlu örnekler çoğunluktadır (Resim 103, 106, 107). Yine çok sayıda bulunan bir diğer tip ise kemiğin eklem kısmının korunduğu, sivri uçlu bızlardır (Resim 102). Delici ve bızların bir kısmında yoğun yanık izleri bulunur (Resim 105, 107). Bu yanıkların alet yapılırken bilinçli olarak yapılıp yapılmadığını tahmin etmek zordur.

Akarçay Tepe'de bulunmuş kemik bız ve delici sayısı (kırık, tamamlanmamış vb dâhil olmak üzere) 76'dır ve tüm buluntuların % 9,30'unu oluşturur. Bız ve deliciler, kazı/çizi bezekli kireçtaşlarından sonra yerleşmede en çok sayıda ortaya çıkarılan buluntu türüdür. Tabakalara dağılımına bakıldığında (Tablo 19) bız ve deliciler yerleşmenin en eski tabakalarından itibaren tüm tabakalarda mevcuttur. Orta PPNB'ye tarihlenen 12–9. tabakalarda bulunan 22 adet bız ve delicinin diğer buluntulara oranı % 10,37'dir. Son PPNB tabakalarında daha çok sayıda (45 adet) bız ve delici bulunmuşsa da diğer buluntulara oranı düşerek % 7,86 olur. Bu döneme ait bız ve delicilerin neredeyse tümü birkaç yapı tarafından çevrelenen avlu benzeri bir alanda bulunmuştur (bkz Yerleşmenin Tabaka Düzeni başlığı ve ayrıca Çizim 1). Geçiş Süreci tabakalarında hem sayı hem oran artarak 52 adetle % 9,13'e çıkmıştır. Benzer bir durum Mezraa Teleilat'ta da görülür (Karul vd., 2002) Bız ve delicilerdeki asıl artış Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında gerçekleşir. 28 adet bız ve delicinin bu dönem tabakalarında bulunmuş diğer buluntulara oranı % 19'a çıkmıştır. Tipolojik açıdansa büyük çaplı bir değişiklik yoktur, önceki dönemlerin alet tipleri devam eder.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	5	2	6	13
KALKOLİTİK ÇUKUR		6		6
26–27 S-T (?)	8			8
2. TAB (PN)		13	15	28
3–5. TAB (GEÇİŞ)	15	20	17	52
28 X (?)	2			2
7–8. TAB (SON PPNB)	45			45
9–12. TAB (ORTA PPNB)	18		4	22
TOPLAM	93	41	42	176

Tablo 19: Kemik bız ve delicilerin tabakalara dağılımı.

4.3.16. Kemik İğne

Kemikten yapılmış iğneler, giyim eşyalarının ve deriden yapılmış çeşitli malzemenin dikilmesinde ve birbirine tutturulmasında kullanılmıştır. Tipolojik olarak, delik türlerine, baş ve uç kısımlarının düz, yuvarlak, sivri vb olmalarına göre çeşitli ayrımları vardır (Efe, 1998: 293). Kemik iğneler de diğer kemik aletlerin yapımında uygulanan yöntemle şekillendirilirler (bkz: kemik başlığı).

Akarçay Tepe'de kemik iğne sayısı, diğer aletlerle karşılaştırıldığında, oldukça azdır. 11 adet olan kemik iğne sayısı, buluntular arasında % 0,58'lik bir orana sahiptir. 11 iğnenin 2'si Orta PPNB tabakalarında, 4'ü Son PPNB tabakalarında, 2'si Geçiş Süreci tabakalarında, 2'si Çanak Çömlekli Neolitik dönem tabakalarında, 1'i de yüzeyde bulunmuştur.

İğnelerin sayıca az oluşu herhangi bir tipolojik ayrıma müsaade etmemektedir. 11 örnek içinde göz kısmı sağlam olanlardan 1'i üçgen (Resim 109), 2'si yuvarlak (Resim 110), 1'i de oval gözlüdür. Geri kalan 7 örneğin göz kısmı kırıktır (Resim 108). Gözler, iğnenin iki yüzeyinden açılan yiv ve oyukların delinmesi suretiyle yapılmıştır. "Gözlü iğne" ve "Yiv üzeri gözlü iğne" olarak bilinen bu iğnelere Cafer Höyük'ün Orta PPNB'ye tarihlenen orta evresiyle Son PPNB'ye tarihlenen son evresinde (Cauvin vd., 2007: 104, Fig. 16.2; 108, Fig. 24.1) ve Mezraa Teleilat yerleşmesinin yine Son PPNB'ye tarihlenen IV. evresinde (Özdoğan 2007a: 190, Fig. 6) de rastlanır. Üçgen ve oval gözlü olanların uç kısmı, Çayönü'ndeki benzerleri gibi sivriltilmiştir (Resim 109). Efe, Çayönü'nde bulunmuş çok ince iğnelerin deri malzemeyi işlemede kullanılmış olabileceğini ifade eder (Efe, 1998: 293). Akarçay Tepe'de bu çok ince iğnelerden 1 adet bulunmuştur (Resim 109).

4.3.17. Kemik Kanca

Akarçay Tepe'de kemikten yapılmış 9 adet kanca bulunmuştur. Diğer buluntulara oranı % 0,47 olan kancaların 2'si Son PPNB tabakalarında, 1'i stratigrafik konumu kesinlik kazanmayan 26–27 S-T açmalarında, 5'i Geçiş Süreci tabakalarında, 1'i de

Kalkolitik Dönem çukurlarında bulunmuştur. Görüldüğü gibi kancaların çoğu Geçiş Süreci tabakalarında bulunmuştur.

Yerleşmede bulunmuş kancalar arasında bir ucunda delik olan 3 örnek bulunur (Resim 111, 113). Her üç örnekte de kancanın çengel kısmı kırıktır. Bir diğer örnekte ise alet deliğin olduğu yerden ikiye kırılmış ve sap kısmının yalnızca ucu bulunabilmiştir. Deliklerin çevresinde muhtemelen bağlı oldukları ip, deri vb materyalin aşındırmasından kaynaklanan yivler bulunur. Benzerlerine Çayönü'nde (Efe, 1998: 294, Lev. 6: 74), Mezraa Teleilat'ın Son PPNB/IV. evresinde (Özdoğan 2007a: 190, Fig. 7) ve Cafer Höyük'ün yine Son PPNB evresinde (Cauvin vd., 2007: 108, Fig. 24.5) de rastlanan bu kancalar büyük ihtimalle olta olarak kullanılmışlardır.

Kancalardan birinin ise her iki ucuna da birer delik açılmıştır (Resim 112). Benzeri Mezraa Teleilat'tan bilinen (Karul vd, 2002: Şekil 14. 27) bu örnek ise muhtemelen kemer tokası işlevi görmekteydi. Diğer 4 örnek ise kancaların gövde kısımlarına ait kırık parçalardır (Resim 114).

4.3.18. Kemik Yassı Alet/Spatula

Akarçay Tepe'de kemikten yapılmış, spatula benzeri yassı aletlerden 14 adet bulunmuştur ve tüm buluntular içindeki oranı % 0,74'tür. Yassı aletlerin 3'ü yüzeyde, 1'i Kalkolitik Dönem çukurlarında, 6'sı Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında, 3'ü Geçiş Süreci tabakalarında, 1'i de Son PPNB tabakalarında bulunmuştur. Yerleşmenin Orta PPNB'ye tarihlenen 12–9. tabakalarında ise bu aletlerden bulunamamıştır. Çayönü'nde ise benzer aletlere yerleşmenin her tabakasında rastlanmıştır. Ancak en çok sayıda örnek Hücre Planlı Yapılar evresinde bulunmuşken, Geniş Odalı Yapılar evresinde sayı nispeten azalmıştır (Özdoğan, 1994: 123–124). Akarçay Tepe'de ise yüzeyde bulunanlar dışarıda bırakıldığında, yassı aletlerin neredeyse tümü Çanak Çömlekli Neolitik tabakalara aittir ve tabaka içindeki diğer buluntulara oranı, genel ortalamanın üzerindedir: % 4.

Efe, Çayönü örneklerinin, kaburga kemiklerinin ortadaki süngerimsi dokudan ikiye ayırmak suretiyle elde edilen yongalardan şekillendirildiğini ifade etmektedir (1998: 293). Akarçay Tepe'deki örneklerin kemik türünü belirlemeye yönelik bir çalışma yapılmamışsa da aletlerin, Çayönü'nde olduğu gibi, kaburga kemiklerinden yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çayönü'nde bu alet türü bıçak, spatula ve açkı aleti olmak üzere üç gruba ayrılmıştır (Efe, 1998: 293, Lev. 4: 35–43). Akarçay Tepe'de açkı aleti dışındaki diğer iki gruptan yassı aletler bulunmuştur (Resim 115–116). Efe'nin bıçak olarak grupladığı dışbükey aletlerden Akarçay Tepe'de 4 örnek vardır (Resim 115). Spatula veya kaşık işlevi görmüş olması muhtemel aletlerden ise 8 adet bulunmuştur. 2 örnek ise (Resim 116) ince uzundur ve bir ucu yassıtılmıştır. Her ikisinde de yanık izleri bulunur. Abu Hureyra'da bulunan yassı aletlerin yarısında görülen yanık izleri, Olsen tarafından, bu aletlerin ateş karıştırma vb işlerde kullanıldıklarına yorulmuştur (Olsen, 2000: 159).

4.3.19. Çanak Çömlek

Kil, su ile karıştırıldığında, plastik özelliği kazanan, yani biçim verilebilen ve kuruduğu zaman bu biçimini koruyan bir maddedir. Doğada yaygın olarak bulunan kilin birçok farklı çeşidi vardır (Özdoğan, 1997: 380–381). Yaş kile biçim verip ateşte pişirerek çanak çömlek ya da figürin yapma konusunda ilk adımlar daha önce atılmış olmakla birlikte, bu konuda gerçek üretime ancak 7. Binyılın başlarında geçilmiştir (Schmandt-Besserat, 1974: 11–13). Yerleşik yaşamla birlikte besin saklama gereksiniminin doğması, tüm dayanaklılığına karşın kolaylıkla kırılabilen çanak çömleğin avcı-toplayıcı, yani göçebe topluluklarının hareketli yaşam biçimine uygun düşmemesi ve yeni köy yaşantısının bu gibi işlere daha çok zaman tanıması gibi etkenler çanak çömlek üretiminde rol oynamış olmalıdır. Çanak çömlek sayesinde ev işlerinde sıvı ve katı yiyecek ile tahılların saklanması kolaylaşmış, yemek pişirme konusunda da çok önemli bir buluş gerçekleştirilmiştir. Çanak çömlek

üretimi, her şeyin ötesinde, üretime dayalı çiftçi-köy yaşantısının kurumsallaşmasını simgeler (Özdoğan 2002b: 88; Sevin 2003: 56).

Güneybatı Asya'da bilinen en eski çanak çömlek MÖ 6200'lerden itibaren görülür. MÖ 5700'lere gelindiğinde çanak çömlek kullanımı Doğu Akdeniz kıyılarına, İç Anadolu'ya, Hazar Denizi'nin güney kıyılarına kadar yayılmıştır. MÖ 4500'lerde çanak çömlek, eski dünyanın -bazı istisna bölgeleri dışında- tümüne yayılır (Özdoğan 1997: 380).

Aşağıda çanak çömlek yapım aşamalarına kısaca değinilecektir.

Kilin Hazırlanması: Çeşitli karakterlerdeki kilin içine saman, mika, taşçık, kum vb maddeler katılarak çanak çömlek yapımında kullanılacak kil hazırlanır. Katkı maddesi ile kilin iyice karışması için kil el veya bir alet yardımıyla kısmen dövülerek yoğrulur.

Şekillendirme: Çanak çömlek şekillendirmede birbirinden farklı birçok yöntem vardır. Teknolojik olarak iki önemli aşamadan söz edilebilir. İlki, elle ve bir takım yardımcı aletler kullanarak şekillendirmedir. Bu yöntem, çanak çömleğin ilk defa yapıldığı zamanlardan günümüze kadar ulaşmıştır. Bu yöntemle çanak çömlek yapan ustalara günümüzde de çeşitli düzeydeki toplumlarda rastlanır. El ile biçimlendirmede en yaygın olarak kullanılan yöntem, kilin el ile açılarak biçimlendirilmesi, daha sonra kenarların yontularak ya da dövülerek inceltilmesidir. Karmaşık kap biçimlerinde parçalar ayrı ayrı biçimlendirildikten sonra birleştirilir. Bir diğer yöntem, sepet gibi hazır bir nesnenin kalıp gibi kullanılarak yüzeyinin kille kaplanması ve bundan sonra fırınlanmasıdır. Üçüncü yöntem sucuk ya da kangal denilen yöntemdir. Rulo haline getirilen değişik çapta kil halkaların üst üste yerleştirilmesi ve daha sonra yüzeyinin düzeltilmesi suretiyle kap formu elde edilir (Özdoğan 2002b: 98; Özdoğan 1997: 381).

İkincisi ise çarkta biçimlendirmedir. MÖ 4. binyıl sonlarında Mezopotamya'da hızlı dönen çarkın icat edilmesiyle birlikte çanak çömleğin çarkta şekillendirildiği dönem

başlamıştır. Hızlı dönen çarkta merkezkaç kuvvetinden faydalanılarak elle çekme yöntemiyle kap şekillendirilir. Çarkın icadıyla birlikte kaplar seri bir şekilde ve standart olarak üretilmeye başlanmıştır. (Özdoğan 1997: 381).

Çanak-çömlek biçimlendirildikten sonra, fırınlanmadan önce bazı işlemlerden geçirilir. Bunlara yüzey işlemleri denilir (Cooper 1978: 8).

Açkı: Şekillendirilmiş kaplar, pişirilirken ani ve yüksek dereceye maruz kalıp dağılmaması için, bir iki gün kurumaya bırakılır. Kuruma sırasında, deri, bez, kemik vb bir malzemeyle kap yüzeyi sürtülerek parlatılır. Açkılama adı verilen bu işlemde amaç, kabın yüzeyindeki gözenekleri kapatarak geçirimsizliğini sağlamaktır. Yapılan açkıya göre kabın yüzeyi donuk ya da cilalı gibi parlak olabilir ya da camsı bir parlaklık kazanabilir (Özdoğan 1997: 381).

Astar: Astar ise kabın üzerini farklı renkte ya da aynı renkte ama farklı dokuda başka bir hamur ile kaplama işlemidir. Amaç kabın güzel görünmesini sağlamaktır (Özdoğan 1997: 381). Genelde kap pişirilmeden önce uygulanır, ancak Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kabın pişirilmesinden sonra içten ya da dıştan katran, reçine ya da süt sürülerek yapılan bir astar türü de vardır (Güner, 1988).

Sır: Sır ise metalik bir silikattır ve çömleğe astar gibi sürülür. Sır, kaba ilk fırınlamadan sonra sürülür ve sırlanmış kabın ikinci kez fırınlanması gerekir. Tarihi çağlarda sır işlemi açkılamanın yerini alır (Özdoğan 1997: 381; Cooper 1978: 9).

Bezeme: Prehistorik çömlekçilikte, çömlek daha tam kurumadan bezeme yapılmıştır. Genellikle çizi, kazı ve oyuk bezeme yapılmıştır. Bazen de oyukların içi beyaz bir macunla doldurulmuştur (*incruste*). Ayrıca yiv ve oluk bezemeler; parça ekleme yoluyla yapılan kabartma (aplike); tırnak, deniz kabuğu vs basılarak yapılan bezemeler de mevcuttur. Boya bezemeye ise zor bir yöntem olduğundan sık rastlanmaz (Özdoğan 1997: 381).

Fırınlama/Pişirme: Güneşte kurutulduktan sonra kapların fırınlaması, açıkta yakılan ateşte, tandırda ya da değişik, gelişkin fırın sistemlerinde yapılabilir. Kilin içindeki katkı maddelerine göre, kabın sertleşmesi için gerekli sıcaklık 600–900 ºC arasında değişir. Kabın fırınlanmadan sonra alacağı rengi, kilin niteliği, içine konan katkı maddeleri, fırınlanma süresi kadar, pişirmenin indirgenmiş (karbonize) ya da yükseltilmiş (okside) ortamda yapılması belirler (Özdoğan 1997: 381).

Güner, 1972–1977 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli illerinde sürdürdüğü araştırmasında, belli başlı dört pişirme çeşidi belirlemiştir.

1. Hazırlanmış kaplar, açık havada, üst üste ya da yan yana dizilerek, çalı çırpı, odun vb malzemeyle bir ateş yakılıp rüzgârlı bir havada pişirilir. Ortalama bir saatlik süre yeterli olmaktadır (Güner, 1988). Muhtemelen çanak çömleğin ilk defa yapılmaya başlandığı dönemde de bu tür bir pişirme yöntemi kullanılmıştır.

2. Tandırda tezek vb malzeme yakıldıktan sonra oluşan közlerin üzerine kaplar istif edilerek tandırın ağzı kapatılır ve iki-üç saat boyunca pişirmeye bırakılır (Güner, 1988). Bu tür pişirme yöntemi de çanak çömlek yapımının erken dönemlerinde kullanılmış olabilir. Güneybatı Asya'daki birçok yerleşmede Güner'in söz ettiği tandırların benzerleri bulunmuştur.

3. Bu tür pişirimde, her tarafı kapalı büyük bir fırına önce yakacak malzeme, ardından kaplar dizilir ve ateş yakıldıktan sonra fırının ağzı kapatılır (Güner, 1988).

4. Bir kaidenin/temelin üzerine yapılmış, üstü açık ya da bacalı, alttan ateşlenebilen bir fırında, pişirilecek kapların üst üste yığılmasıyla pişirme gerçekleştirilir (Güner, 1988). Bu tip fırınlar, daha çok sayıda ve seri üretimin gerçekleştiği dönem ve bölgelerde kullanılmış olmalıdır. Nitekim Güner, kapların hızlı dönen çarkta yapıldığı tüm bölgelerde bu tip fırınların kullanıldığını belirtir (Güner, 1988).

Akarçay Tepe'de bulunan az sayıdaki ilk çanak çömleklerin dışarıdan ithal bir mal olarak geldiği tahmin edilmektedir. Yerleşmede gerek bu ilk çanak çömleklerin

gerekse de sonraki tabakalarda görülenlerin nasıl üretildiğine dair doğrudan bir veri yoktur.

4.4. Takı

4.4.1. Boncuk

Taş, deniz kabuğu (shell), fildişi, hayvan kemiği ve diş gibi çeşitli materyallerden yapılmış boncuklar ilk defa Üst Paleolitik Dönem'de, Doğu Afrika, Avrupa ve Asya'nın batısında ortaya çıkarlar. Batı Asya'da Paleolitik Dönem'in sonlarında takıların yapımında genellikle deniz kabuğu, geyik ve gazel kemiği ve tilki dişi kullanılır. Neolitik Dönem'in başlarından itibarense hem boncuk sayısı artar hem de hammaddeler arasına çeşitli taş türleri eklenir ve taş zamanla boncuk yapımında en çok kullanılan hammadde haline gelir. Taştan yapılmış takılar Orta PPNB Dönemi'ne tarihlenen birçok yerleşmede bulunur ve bu durum Neolitik Dönem boyunca devam eder (Garrard ve Wright, 2003: 267). Tipolojik açıdan boncuk türleri oldukça çeşitlidir.

Boncukların yapımında kullanılan hammaddeler arasında ilk sırada çeşitli taş türleri gelir. Sıradan çaytaşı, çakıltaşından yapılmış boncukların yanı sıra, her yerde bulunmayan akik, obsidyen, yeşim taşı gibi değerli ya da yarı-değerli taş türlerinden de boncuk yapımı yaygındır. Ayrıca yabani ve evcil hayvanlara ait kemik ve diş, fildişi ve kil de boncuk yapılan diğer materyallerdir.

Değerli ve yarı-değerli taşlardan yapılmış boncuklar prehistorik dönemlerden itibaren yaygın bir değiş-tokuş ağının nesnesi haline gelmişlerdir. Boncukların (ve diğer takıların) Neolitik Dönem'in başlarından itibaren sayı ve çeşit bakımından artması, kullanılan hammaddenin çeşitlenmesi, işçilik olarak daha kalitelilerinin yapılması ve üretilen malın uzun mesafeli değiş-tokuşunun yapılması, boncukların (ve diğer takıların) sosyal yaşamda daha önemli bir rol oynar hale geldiği düşüncesine yol açmıştır (Garrard ve Wright, 2003). Garrard ve Wright'a göre,

Neolitik Dönemle birlikte ortaya çıkan yeni sosyal yaşamda boncuklar bir statü nesnesi olarak kullanılmış olabilirler. Ayrıca bireylerin kendilerini ifade etmede ve farklı sosyal kimliklerini belirtmede giysi, vücut boyası, saç şekli vbnin yanı sıra boncukların da kullanılmış olabileceğini ve bir çeşit imza olduğunu ifade ederler (Garrard ve Wright, 2003: 277).

Akarçay Tepe'de bulunmuş boncuk sayısı (kırık, tamamlanmamış vb dâhil olmak üzere) 113'tür ve toplam buluntulara oranı % 5,97'dir. Yerleşmenin en eski dönemi olan Orta PPNB'nin 12–9. tabakalarından itibaren boncuk çeşitlerine rastlanır (Tablo 20). Bu döneme ait tabakalarda bulunmuş 12 boncuğun diğer buluntulara oranı % 5,66'dır. Boncuk sayısı ve oranı Son PPNB tabakaları olan 8–7. tabakalarda da yine düşükken (22 adet), Geçiş Süreci ile birlikte bir artış meydana gelir. Tüm boncukların yarıya yakını (48 adet) bu döneme ait 5–3. tabakalarda bulunmuştur ve bu tabakalarda bulunmuş diğer buluntulara oranı % 8,43'e çıkar. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de ise boncuk sayısı 15 adettir, ancak tabaka içindeki diğer buluntulara oran bakımından en yüksek oran % 10,13 ile bu dönemdedir.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	5	2	5	12
26–27 S-T (?)	3			3
2. TAB (PN)		11	4	15
3–5. TAB (GEÇİŞ)	27	6	15	48
28 X (?)	1			1
7–8. TAB (SON PPNB)	14		8	22
9–12. TAB (ORTA PPNB)	10		2	12
TOPLAM	60	19	34	113

Tablo 20: Boncukların tabakalara dağılımı.

Yerleşmede bulunmuş boncukların yapımında hammadde olarak çeşitli taş türleri kullanılmıştır. Bu durum bütün dönem ve tabakalarda geçerlidir. Boncukların 87 adedi (% 78'i) türü belirlenememiş çeşitli taşlardan yapılmışken, kemik, kireçtaşı, obsidyen, kil, mermer ve diş boncuk yapımında kullanılan diğer malzemelerdir. Ancak taş olarak adlandırılan hammadde arasında, türü ve kökeni belirlenememiş, en

azından yerleşmenin yakın çevresinde kaynakları olmayan çok sayıda renkli taş çeşitleri de mevcuttur (Resim 117–119, 121–122). Özellikle açık yeşil renkli bir taş türünden yapılmış çok sayıda boncuk çeşidi vardır (Resim 117b, 118b, 121b). Değerli ve yarı-değerli taşlardan yapılmış boncukların nerede ve nasıl üretilip, dağılımının/dağıtımının nasıl gerçekleştiği, arkeolojide cevabı araştırılan sorulardandır (Garrard ve Wright, 2003: 277). Akarçay Tepe boncuk örneklerinin arasında, bizzat yerleşme içi üretimin yapıldığını gösteren yarı-işlenmiş, yarım bırakılmış, basit bir işçiliğe sahip çok az sayıda örnek mevcuttur. Yerleşmede boncuk üretiminin nerede ve nasıl yapıldığına dair bir veri ise bulunamamıştır. Obsidyen, akik ve türü belirlenememiş çeşitli taşlardan boncukların ise yerleşmeye dışarıdan getirildiği kesindir. Hindistan'ın batı kesiminde günümüzde de tarihöncesi yöntemlere benzer yollarla boncuk üretimi gerçekleştirilmektedir (Kenoyer vd, 1991). Bu üretim hem yerleşme temellidir hem de yerleşme içi ihtiyaçlar için değil, ticaret amacıyla yapılmaktadır, dolayısıyla Akarçay Tepe ile karşılaştırmak zordur. Ancak bu köylerde bulunan boncuk yapım atölyelerine, aletlerine, artıklarına vb Akarçay Tepe'de hiç rastlanmamış olması, Akarçay Tepe'de boncuk üretiliyorsa dahi bunun kısıtlı bir üretim olduğunu gösterir.

Tipolojik olarak, Akarçay Tepe'de bulunmuş boncuklar genel bir ayrıma tabi tutulduğunda, en sık rastlanan boncuk türü, disk biçimli olanlardır (Resim 117 a-d). Bu tip bütün yerleşme boyunca devam eder. Aralarında özel taşlardan yapılmış olanlar çoğunluktadır. Disk biçimliler kendi aralarında yassı/düz (Resim 117 a, b ve d) ve kalın (Resim 117b) olmak üzere ikiye ayrılır. Disk biçimli boncuklar, Güneybatı Asya'daki birçok yerleşme için tipiktir. Salat Cami Yanı (Miyake, 2007: Fig. 26), Çayönü (Özdoğan, 1994: 107, Şekil 17), Cafer Höyük (Cauvin vd., 2007: 104, Fig. 16.5), Nevali Çori (Schmidt, 1988: Fig. 16.10–12), Mezraa Teleilat (Karul vd, 2002: Şekil 13. 480) ve Sabi Abyad (Verhoeven, 2000: 99, Fig. 4.6.9) yerleşmelerinde bu tip boncukların varyasyonları, değişen sayılarda bulunmuştur.

Fıçı biçimli veya çift konik silindirik olanlar bir diğer baskın gruptur (Resim 123 a-b). Bu tip boncuğa da yine Salat Cami Yanı (Miyake, 2007: Fig. 26), Çayönü

(Özdoğan, 1994: 107, Şekil 17), Mezraa Teleilat (Karul vd, 2002: Şekil 13. 197) gibi yerleşmelerde rastlanır.

Bu iki gruba göre daha az sayıda olmakla birlikte tüm tabakalarda tekrar eden biçimler baklava dilimi (Resim 118 a-b) ve kelebek biçimli olanlardır (Resim 119 a-b). Kelebek biçimli boncuk Abu Hureyra tipi boncuk olarak bilinir ve PPNB döneminde Orta Fırat kesimindeki Sabi Abyad, Nevali Çori, Mezraa Teleilat gibi birçok yerleşmede görülür (Verhoeven, 2000: 99, Fig. 4.6.7–8; Schmidt, 1988: Fig. 16.7–8; Karul vd, 1999: Şekil 16). Ancak bu boncuklar hem cepheden hem de kesitten görünüm itibariyle genellikle Akarçay Tepe'deki baklava dilimi biçimli boncuklara benzerler. Akarçay Tepe'de kelebek biçimli olarak sınıflanan örnekler ise cepheden kelebek biçimli, kesitten ise baklava biçimlidirler.

Dörtgen şeklinde ve bir (Resim 121a) veya iki (Resim 121b) deliği olan örnekler de yerleşmede mevcuttur. Bu tipin benzerlerinin değişik taş türlerinden yapılmış örnekleri de yine Salat Cami Yanı (Miyake, 2007: Fig. 26), Çayönü (Özdoğan, 1994: 107, Şekil 18), Nevali Çori (Schmidt, 1988: Fig. 16.1) gibi yerleşmelerden bilinir.

Ayrıca göz şeklinde, ortadan delikli, tekil bir örnek (Resim 122) ile damga mühüre benzeyen, ancak baskı alanında herhangi bir desen bulunmayan bir pandantif/kolye ucu (Resim 120) da Akarçay Tepe'deki tekil örneklerdir.

Tüm bu örnekler yerleşme çevresinde bulunmayan, değerli veya yarı-değerli taşlardan, özenli bir şekilde yapılmışlardır. Güneybatı Asya'daki birçok yerleşmeden bilinen bu tür boncuklar, işçilik, tip ve hammadde dikkate alındığında sanki bir veya birkaç merkezde yapılarak, şu an için bilemeyeceğimiz bir motivasyonla başka yerleşmelere dağıtılmaktadır.

4.4.2. Çeşitli Kabuklardan Boncuk

Kabuklu su canlılarının güzel görünümlü ve ilgi çekici olan bazı türleri, insanlar tarafından Orta Paleolitik Dönem'den itibaren toplanmıştır. Üst Paleolitik Dönemle birlikte deniz kabukları takı olarak kullanılmaya başlanır. Güneybatı Asya'da Natuf Dönemi'nden itibaren deniz kabuklarına hemen her yerleşmede rastlanır. Neolitik Dönem'de deniz kabukları yaygın bir değiş-tokuş ağının nesnesi haline gelmişlerdir. Özellikle Akdeniz ve Kızıldeniz'de bulunan bazı deniz kabuğu türlerinden yapılmış boncuklara, çok geniş bir coğrafi bölgede rastlanır. Deniz kabukları genellikle kolye olarak veya giysi dekorasyonunda kullanılmışsa da Francis (1982: 713), deniz kabuklarının ayrıca bir çeşit büyüsel anlam taşımış olabileceğini iddia eder. Bar-Yosef Mayer de deniz kabuklarının sıradan birer boncuk olmaktan öte, ekonomik bir değer taşımış olabileceğini ve bu yüzden de uzun mesafelere dağıtımının yapıldığını belirtmektedir. Kabuklar muhtemelen çeşitli tarım ürünleri karşılığında değiş-tokuş edilmiştir (Bar-Yosef Mayer, 1997: 97, 110).

Francis (1982: 713), deniz kabuğundan boncuk yapımında 5 temel yöntem belirlemiştir:

Oyma (gouging): Sivri uçlu bir alet kabuk üzerine yerleştirilir ve döndürülerek bastırılır. En az zaman alıcı yöntemdir. İnce kabuklarda bu yöntem daha iyi sonuç verir. Üst Paleolitik (Fransa ve Hindistan), Bronz Çağı (Fransa), Kalkolitik (Hindistan) ve Neolitik'te (Güneybatı Asya) bu yöntemle yapılmış boncuklar mevcuttur (Francis, 1982: 713).

Sürtme (grinding): Dışbükey bir yüzü olan kabuklara uygulanır. Kabuk, üzerinde bir delik açılıncaya kadar sert bir yüzeye sürtülür. Bu yöntemde delik kenarında pürüzsüz bir yüzey oluşur. Bu yöntemde harcanan emek ve zaman miktarı, kullanılan alete ve kabuk türüne göre değişse de diğer yöntemlere göre daha az zaman ve emek alıcıdır. Sürtme işleminde bazalt, kireçtaşı veya sabuntaşı gibi taşlar kullanılabilir. Bu yöntemle şekillendirilmiş boncuk çeşitlerine değişik dönem ve bölgelerde rastlanır (Francis, 1982: 713; Bar-Yosef Mayer, 1997: 98).

Testere ile kesme (sawing): Bu yöntemde, testere biçimli bir aletle kabuk üzerinde bir yiv açılır. Nispeten daha fazla zaman gerektirir. Çeşitli ilkel toplumlarda, testere olarak kemik veya ağaç bir alet veya ip kullanılır. Bu yöntem de çeşitli dönem ve bölgelerde uygulanmıştır (Francis, 1982: 713; Bar-Yosef Mayer, 1997: 98).

Çekiçleme (hammering): Bu yöntem kalın kabukları delmede daha işlevseldir. Çekiç benzeri bir aletle kabuğa vurularak delik açılır. Bazı örneklerde deliğin doğal kırıktan farkını ayırt etmek zordur (Francis, 1982: 713; Bar-Yosef Mayer, 1997: 98).

Kazımak (scratching): En çok zaman alan yöntemdir. Bu yöntemin kullanıldığı örnekler nadirdir. Hindistan'da Mezolitik Dönem'e ait bazı boncuklar bu yöntemle şekillendirilmiştir (Francis, 1982: 713).

Bar-Yosef Mayer, doğal deliği bulunan bazı kabukların da boncuk olarak kullanılmak amacıyla toplandıklarını belirtmektedir (Bar-Yosef Mayer, 1997: 98–99).

Akarçay Tepe'de çeşitli kabuklardan yapılmış boncuk sayısı 35'tir ve tüm buluntulara oranı % 1,85'tir. Kabuk boncukların 26 adedi Geçiş Süreci'ne ait arkeolojik dolguda birarada bulunmuştur (Resim 127). Diğer 9'unun 4'ü yine Geçiş Süreci tabakalarında, 2'si Orta PPNB tabakalarında, 1'i Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında, 2'si de yüzeyde bulunmuştur. Yerleşmede ayrıca, envantere boncuk vb buluntu olarak girmeyen çeşitli deniz kabukları da mevcuttur. Boncuk olarak kullanılmış olmaları muhtemel bu kabukların bazı örneklerine aşağıda değinilmiştir.

Boncuk yapımında, yerleşmenin yakınında bulunan Fırat Nehri ve Su Deresi'nden elde edilmiş kabukların yanı sıra, Akdeniz ve Kızıldeniz'e özgü bazı deniz kabuğu türleri de saptanmıştır.[27] Akarçay Tepe'de bulunmuş kabuklar arasında Akdeniz

[27] Deniz kabuklarının türlerinin belirlenmesinde Bar-Yosef Mayer'in, Sina Yarımadası'nın güneyindeki, PPNB'ye tarihlenen Ujrat el Mehed, Wadi Tbeik, Gebel Rubsha, Wadi Jibba I ve Wadi

(*Nassarius* sp., *Glycymeris* sp.) (Resim 131), Kızıldeniz (*Nerita* sp.) (Resim 125) kökenli türler ile her iki denizde de bulunan (*Conus* sp., *Cypraea* sp.) (Resim 128) veya kökeni belirlenemeyen türler [*Dentalium* sp. (bu tür de derin denizlerde bulunur) (Resim 126), *Strombus* sp. (Resim 129–130)] mevcuttur.

Deniz kökenli kabukların yerleşmeye işlenmiş bir halde mi getirildiği, yoksa hammadde halinde getirildikten sonra yerleşmede mi işlendiğine dair kesin bir veri yoktur ancak işlenmiş halde getirilmiş olması daha muhtemeldir.

4.5. Figürin

4.5.1. İnsan Figürini

Kil, kemik, boynuz, taş gibi çeşitli kalıcı materyallerden yapılmış insan biçimli figürinlere (heykelcik), tarihin en erken dönemlerinden itibaren rastlanır. Bu tip nesneler, ilk defa keşfedildikleri 18–19. yüzyıllarda "ana tanrıça" betimlemeleri olarak kabul edilirler. 20. yüzyılın son yarısına kadar farklı görüşler öne sürülse de figürinlerin ana tanrıça betimlemeleri olduğu görüşü devam eder. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu görüş sorgulanmaya başlanır. Özellikle Mısır'daki krallık öncesi (Pre-Dynastic) döneme ait figürinler ölülere eşlik etmesi için yapılmış nesneler, adak nesneleri veya bereket sembolleri olarak yorumlanır. Bir diğeriyse, figürinlerin çocuklara ait oyuncaklar olduğu görüşüdür (Bartel, 1981: 73–74). P. J. Ucko, Yunanistan ve Mısır'daki çeşitli yerleşmelerde bulunmuş prehistorik döneme ait figürinler üzerine 1960'lı yıllarda yaptığı araştırmada, figürinlerin tümünü kapsayan bir işlevin olmadığını belirtir. Her figürin kendi başına farklı bir veya birkaç işlevi yerine getirmiş olabilir. Bu işlevleri ise, figürinlerin hammaddesi, biçimi, konteksti gibi birçok parametreyi dikkate alarak beş ana başlık altında toplamıştır (akt.: Daems, 2004: 4):

Jibba II yerleşmelerinin deniz kabukları üzerine yaptığı araştırmadaki fotoğraf ve çizimlerden faydalanılmıştır (bkz. Bar-Yosef Mayer, 1997).

a. Kült/inançla ilişkili figürinler: Doğaüstü varlıkların sembolleridir. Tapınma nesnesi olarak kullanılmış olmalıdırlar.
b. Büyü/sihir yapmak amacıyla kullanılan figürinler.
c. Eğitim amacıyla kullanılan figürinler: İlkel toplumlarda genç bireyler belli bir yaşa erişince, çeşitli törenlerle topluluğa "kabul edilirler." İnsan figürinleri de topluluğa kabul törenlerinde gençlere bazı şeyleri öğretmek amacıyla kullanılmıştır.
d. Oyuncak olarak kullanılan figürinler: çocuklara ait oyuncaklar olmanın yanı sıra çeşitli eğlencelerde de kullanılmışlardır.
e. Ölmüş kimseleri temsil eden figürinler: topluluktan ölmüş bir bireyi temsil etmesi için yapılmış figürinler.

Biçimsel açıdan figürinler oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir ve figürinleri sınıflandırmak için çok çeşitli ölçütler kullanılabilir. Daems, arkeolojik bir kazıda bulunmuş herhangi bir nesnenin figürin olarak değerlendirilebilmesi için aşağıdaki üç özellikten en az birini taşıması gerektiğini ifade eder (Daems, 2004: 2):

a. Belirgin bir yüzün tanımlanabilmesi. Boyama, kazıma, kabartma vb yöntemlerle yapılmış burun, göz, ağız, kulak gibi organlarda en az biri betimlenmiş olmalıdır.
b. Kol, omuz, baş, ayak, bacak veya gövde betimlenmiş olmalıdır.
c. Cinsiyet özellikleri belirtilmiş olmalıdır: göğüs, kalça, göbek veya üreme organları.

Bu özelliklerden her üçünü de taşıyan, gerçekçi bir biçimde betimlenmiş figürinler olduğu gibi, bunların herhangi birine sahip olan, şematize bir biçimde yapılmış figürinler de vardır.

Figürinler cinsiyet olarak kadın, erkek ve cinsiyeti belli olmayanlar olmak üzere üçe ayrılır. Kadın figürinleri birçok örnekte göğüs, kalça ve göbekleri normalden aşırı büyük bir şekilde betimlenmişlerdir.

Figürinler ayrıca, oturmuş, uzanmış, ayakta durmuş, bir kaide üzerinde ayakta durmuş vb duruş özelliklerine göre ayrılabilir.

Figürinlerin yapımında çoğunlukla kil kullanılmıştır. Kil şekillendirildikten sonra bazen güneşte kurutularak bazen de pişirilerek sertleşmesi sağlanmıştır. Kil kolay şekil verilebilen bir malzeme olmasına rağmen, bazı figürinler oldukça özensiz, kaba yapılmışlardır. Aynı durum diğer malzemelerden yapılmış figürinler için de geçerlidir. Bununla birlikte oldukça özenli yapılmış figürin örnekleri de mevcuttur.
Akarçay Tepe'de 24'ü kireçtaşı, 10'u kil, 2'si de türü belirlenememiş taştan olmak üzere, 36 adet figürin bulunmuştur ve tüm buluntular içindeki oranı % 1,90'dır. Tabakalara dağılıma bakıldığında (Tablo 21), insan figürinlerinin, en eski tabakalar olan 12–9. tabakalardan itibaren oransal olarak arttığı gözlemlenir. 12–9. tabakalarda bulunan 2 adet figürinin diğer buluntular içindeki oranı % 0,94'tür. Son PPNB'ye tarihlenen 8–7. tabakalarda bulunan 9 adet figürinin oranı ise % 1,57'dir. Final PPNB tabakası olan 6. tabakada bulunmuş 28 buluntu arasında figürin yokken, Geçiş Süreci tabakalarında insan figürinlerinin sayısı 14, tabakadaki diğer buluntulara oranı ise % 2,46 olmuştur. Çanak Çömlekli Neolitik tabakalarda insan figürini sayısı azalmıştır, ancak tabaka içindeki diğer buluntulara oranı yükselerek % 2,70 olmuştur. İnsan figürinlerinin 2'si dışında tümü, bina çevrelerindeki açık alanlarda ve çöplük veya atık alanlarında bulunmuştur.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY		1		1
KALKOLİTİK ÇUKUR		2		2
26–27 S-T (?)	3			3
2. TAB (PN)		4		4
3–5. TAB (GEÇİŞ)	11		3	14
28 X (?)	1			1
7–8. TAB (SON PPNB)	9			9
9–12. TAB (ORTA PPNB)	2			2
TOPLAM	26	7	3	36

Tablo 21: İnsan figürinlerinin tabakalara dağılımı.

Tipolojik olarak, yerleşmede bulunmuş figürinler üç ana gruba ayrılır. İlk grup, baş gövde ve uzuvların bir veya birkaçının belirgin bir biçimde betimlendiği, natüralistik

figürinlerdir (Resim 132–134). Toplam 12 örneği bulunan bu gruptaki figürinlerin 2'si Son PPNB tabakalarında, 5'i Geçiş Dönemi tabakalarında, 1'i Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında, 1'i Kalkolitik Dönem çukurlarında, 3'ü de PPNB dönemine ait olan ancak stratigrafik konumu kesinleşmeyen dolgularda bulunmuştur.

Bu grubun örnekleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Kireçtaşından yapılmış, bir kaide üzerinde duran, gövdesi, omuzları ve başı betimlenmiş bir örnek, kaidenin çıkıntı yaptığı yönde hafif eğik bir şekilde ayakta durmaktadır (Resim 132). Kaidenin çıkıntı yaptığı (ve ön taraf olarak yorumlanan) kısmın ters tarafına, göğüsleri betimlediği düşünülen, yuvarlağa yakın iki oyuk yapılmıştır. Henüz başka bir yerleşmeden bilinmeyen bu figürin tipi, 28 X açmasının PPNB dönemine ait kalıntıları olan ancak stratigrafik konumu henüz kesinlik kazanmayan dolgusunda bulunmuştur (bkz. Çizim 1).

"Tell Assouad tipi" olarak bilinen ve Tell Assouad, Gürcütepe II, Sabi Abyad II ve Gritille gibi yerleşmelerden bilinen bir diğer insan figürininin (Schmidt, 1998: 7–8, Fig. I ve Voigt, 1985: 16, Fig. 10f) 2 örneği de Akarçay Tepe'de bulunmuştur (Resim 134). Sözü edilen diğer örnekleri gibi, kireçtaşından stilize bir şekilde yapılmış figürinlerin yuvarlak bir baş kısmı ve boyun olarak da yorumlanabilecek bir gövdesi bulunur. Baş kısmının üzerindeki göze benzeyen iki oyuk dışında herhangi bir ayrıntı gösterilmemiştir Verhoeven bu figürinlerin kil veya ahşaptan bir gövdeye geçirilerek kullanılmış olabileceğini ifade eder (akt. Schmidt, 1998: 8). Diğer yerleşmelerdeki örnekleri Son PPNB tabakalarında bulunmuş bu figürinin (Schmidt, 1998: 8) Akarçay Tepe'de bulunduğu 26–27 S-T açmasının (bkz. Çizim 1) stratigrafik durumu, sonraki dönem yerleşimcileri eliyle gerçekleştirilen çeşitli tahribatlar nedeniyle kesin olarak belirlenememiştir. Ancak açma, genel itibariyle Son PPNB kalıntılarına sahiptir. Dolayısıyla bu iki figürinin Akarçay Tepe'de de Son PPNB'ye ait olduğu söylenebilir.

Bir diğer sağlam örnek ise, bir kadın figürinidir (Resim 133). Yalnızca gövdenin üst kısmı betimlenen figürinin başı ve bir kolu kırıktır. Belirgin bir şekilde betimlenmiş göğüslerinden biri kısmen yine kırılmıştır. Bu figürin genel hatlarıyla "ana tanrıça"

olarak bilinen figürinlere benzese de göğüslerinin orantılı oluşu, kalça ve bacaklarının gösterilmeyişi gibi özellikleriyle onlardan farklıdır. Bu Figürin Geçiş Süreci'ne tarihlenen 3. tabakada bulunan BA yapısının çevresindeki dolguda bulunmuştur.

İkinci grup, şematize bir şekilde betimlenmiş, kadın veya erkek olduğu belli olmayan figürinlerdir (Resim 135–140). 15 adet olan bu gruptaki figürinlerin 13'ü kireçtaşından, 2'si de kilden yapılmıştır. Kireçtaşından yapılmış olanlar genelde kabaca şekillendirilmişlerdir. Açkılanmadıklarından üzerlerinde şekillendirme izleri bulunur (Resim 135, 138). Kendi içerisinde çeşitlemesi olan bu grubun biçimsel açıdan en kapsayıcı özelliği, yandan bakıldığında üçgene yakın bir şekillerinin olmasıdır (özellikle Resim 139–141). Bu gruptaki figürinlerin, Mezraa Teleilat buluntu topluluğu içerisinde yer alan, oturur vaziyette, arkaya doğru yaslanmış figürinlerin (Özdoğan, 2007a: Fig. 17) oldukça şematize edilmiş haline benzeyen ve fallik sembolü ya da "*phallus*" olarak adlandırılan figürin topluluğu (Özdoğan, 2003: Fig. 3 a-c) ile çarpıcı benzerlikleri vardır. Özdoğan bu figürinlerin benzerlerine Güneybatı Asya'daki başka yerleşmelerde rastlanmadığını ifade eder (Özdoğan, 2007a: 193). Mezraa Teleilat'ta olduğu gibi (Özdoğan, 2007: 192), Akarçay Tepe'de de bu figürinler daha çok Geçiş Süreci tabakalarında bulunmuştur. 15 adet figürinin, 3'ü Son PPNB Dönemi'nde (Resim 141), 9'u Geçiş Süreci tabakalarında (Resim 137, 139, 140), 2'si Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de (Resim 136, 138), 1'i de yüzeyde (Resim 135) bulunmuştur. Figürinlerin belirli bir konteksti yoktur. Yalnızca Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait olan bir figürin (Resim 136), F yapısının bir bölmesinin taban üstü dolgusunda 1 bız, özensiz yapılmış 1 yassı balta, 1 kireçtaşı boncuk ve yine kireçtaşından kabaca yapılmış 1 kabın dörtte biriyle birlikte bulunmuştur.

Üçüncü ve son grup ise, oldukça stilize yapılmış ve insan biçimliliği çok küçük detaylarla gösterilmiş figürinlerdir (Resim 142–144). Öyle ki bu örneklerin figürin olup olmadıkları bile tartışmalıdır. Kendi aralarında benzerlikleri olmayan bu figürinlerin kiminde küçük bir kazımayla yalnızca baş ve gövde belirtilmiş (Resim 143); kiminde baş ve gövde kaba bir biçimde gösterilirken ayrıca göbek veya cinsel

organ olarak da yorumlanabilecek bir çıkıntı yapılmıştır (Resim 144). Çıkıntının ortasına da yine kabaca bir delik açılmıştır. Bir örnekte de yine baş ve gövde belli belirsiz bir kazımayla ayrılırken, göbek deliği ya da kadın cinsel organı olabilecek muntazam bir delik yapılmıştır (Resim 142). Toplam 6 adet olan ve tümü kireçtaşından yapılmış olan bu figürinlerin 4'ü Son PPNB Dönemi'nden, 1'i Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'den, 1'i de Kalkolitik Dönem çukurlarındandır. Bu figürinlerin benzerlerine rastlanmamıştır.

4.5.2. Hayvan Figürini

Akarçay Tepe'de bulunmuş hayvan figürinleri, çoğunlukla küçükbaş hayvanların temsilidir (Resim 146, 150–151). Tam olarak keçi, koyun, domuz vb hayvanlardan hangileri olduklarını söylemek zorsa da çoğunun boynuzlarının olması, keçi veya koyun olduklarını gösterir (özellikle Resim 150–151). Bu hayvanlara ait baş ve gövde parçalarının yanı sıra çok sayıda boynuz da bulunmuştur (18 adet) (Resim 148). Tüm halde bulunmuş figürin yoktur. Tüme en yakın olanlarda bile ya boynuz eksiktir (Resim 150) ya da boynuz varsa bile gövdenin bir kısmı eksiktir (Resim 146-b). Verhoeven, Sabi Abyad II yerleşmesindeki hayvan figürinlerinin tümünün kırık olduğunu belirterek, figürinlerin kırılmasının bir tür ritüel olduğu yorumunu yapar (Verhoeven, 2000: 101). Akarçay Tepe'de bulunmuş hayvan figürinlerinin 11 tanesinde yoğun yanık izleri bulunur. Bu durum fırınlama yönteminden kaynaklanmış olabileceği gibi, figürinlerin bilinçli bir şekilde "törensel" amaçlarla yakıldığını yahut kırılarak işlevlerini yitirdikten sonra atıldıkları yerde ateşe maruz kaldıklarını da gösterebilir.

Yerleşmede ayrıca, ne tür hayvanları betimlediği bilinmeyen bazı figürinler de bulunmuştur (Resim 145, 147, 149). Resim 147'deki figürin uzun boynu ve uzun ağız yapısıyla bir atı andırsa da kesin bir şey söylemek zordur. Bu figürinde ayrıca, gözler küçük bir oyukla gösterilmiştir. Bir diğer figürin kafası ise geyik betimine benzemektedir (Resim 149).

Yerleşmenin Batı Alanı'ndaki 19 F açmasının Geçiş Süreci'ne tarihlenen tabakalarında bulunmuş bir figürin (Resim 152), hem yerleşme içinde hem de bilindiği kadarıyla Güneybatı Asya'daki diğer yerleşmeler içinde tekildir (ünik). Kireçtaşı bir blok, ortası ve çevresi kazınarak bir figürin (veya kap) haline getirilmiştir. Hem içinde (haznesinde) hem de iki yanında bu kazıma izleri belirgindir. Figürinin iki yanı birbirinin aynı değildir. Bir yanı düz iken diğer yanındaki arka ayağın üst bölümü kabartılmıştır. Arka ayakları birleşik olan figürinin ön ayakları ise küçük bir ayrımla belirtilmiştir. Başı olmayan figürinin boyun kısmı ise bir tutacağı andırır. Sonraki dönemlerin *ryhton*'larına benzeyen bu figürinin hangi hayvanı betimlediği bilinmemektedir. Figürinin başı kırılmış gibi görünse de tamamlanmamış bir başka örnek, başsız bir şekilde yapıldığına işaret eder (Resim 153). Yerleşmenin Doğu Alanı'ndaki 29 V açmasının Geçiş Süreci'ne tarihlenen BH yapısının dolgusu içinde bulunmuş bu diğer örnek de kireçtaşındandır. Kireçtaşı küçük bir bloğun bir tarafı kazınarak düzeltilmiş, diğer tarafı ise doğal halde kalmıştır. Diğer örnek gibi ortası kısmen oyulmuş ve boynu da yine kısmen şekillendirilmiştir. Üzerindeki kazıma izleri belirgindir. Bir heykeltıraşın ön çalışmasını andıran bu örnek, figürinlerin en azından bazılarının yerleşme içinde yapıldığını göstermektedir.

Kireçtaşından yapılmış bir başka başsız figürin de Son PPNB tabakalarında (8–7) bulunmuştur (Resim 145). Bölgedeki diğer yerleşmelerden bilinmeyen bu figürinin de hangi hayvanı betimlediği bilinmemektedir.

Hayvan figürinlerinin hemen hemen hepsi kilden şekillendirilmiştir. 94 adet figürinin 90'ı kilden (Resim 146–151), 3'ü kireçtaşından (Resim 145, 152, 153), 1'i de kemiktendir (Resim 154).

Akarçay Tepe'de kemikten yapılmış tek hayvan figürini örneği ise toynaklı bir hayvanın toynağına benzediği için bu kategoride değerlendirilmiştir. Kemer tokası ve erkek cinsellik organı (*phallus*) olarak da yorumlanan bu örnek, Son PPNB dönemi'ne ait yapılarla çevrelenen avlu benzeri bir alanda, çok sayıda çeşitli buluntu ile birlikte bulunmuştur.

Akarçay Tepe'de bulunmuş hayvan figürini sayısı 94'tür ve tüm buluntulara oranı % 4,97'dir. Yerleşmenin en eski tabakaları olan 12–9. tabakalarda (Orta PPNB Dönemi) açığa çıkarılmış olan 2 adet hayvan figürininin tabaka içindeki diğer buluntulara oranı % 0,94'tür (Tablo 22). Son PPNB Dönemi tabakaları olan 8–7. tabakalarda ise hayvan figürini sayısı artarak 22 adede, oranı da % 3,84'e çıkar. Bu döneme ait figürinlerin tümü yapıların çevresinde ve arasında kalan açık alan ve avlu benzeri yerlerin dolgularında bulunmuştur ve çoğu ya kırıktır ya da baş ve gövde parçalardır. Final PPNB tabakasında figürin sayısı düşerken (2 adet), bu tabakada az sayıda buluntu olduğundan oran % 4, 16'ya çıkar. Geçiş Süreci tabakaları olan 5–3. tabakalarda bulunmuş 59 adet hayvan figürini vardır. Tüm hayvan figürinlerinin yarısından çoğunu oluşturan bu figürinlerin 5–3. tabakada bulunmuş diğer buluntulara oranı da yine yüksektir: % 10,36. Bu 59 adet figürinin 41 adedi, 28 U açmasında, bir çukur dolgusunun içinde, toplu halde bulunmuştur. Tümü kırık ya da parça halinde olan bu figürinlerin (Resim 146 b-d, Resim 147) çukura hangi motivasyonla konulduğunu tahmin etmek imkânsızdır, ancak figürinler çukur içine adeta gömülmüşlerdir. Sabi Abyad II yerleşmesinde bulunmuş figürinlerin % 70'e yakınının çukur dolgularından geldiğini belirten Verhoeven, bunların kullanıldıktan sonra atılmış olabileceklerini yahut çukura gömülmelerinin de ritüelin bir parçası olabileceğini ifade eder (Verhoeven, 2000: 101). Kilden yapılmış ve koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanları betimleyen figürinler, Çayönü'nün de Geçiş Süreci tabakalarında artmıştır (Özdoğan, 1994: 148–149). Özdoğan bu durumu, artan evcil hayvan sayısı ve hayvancılık faaliyetleriyle ilişkilendirir (Özdoğan, 1994: 149, 212; Erim Özdoğan, 2007: 88). Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında ise yalnızca 2 adet hayvan figürinin bulunmuştur ve tabaka içindeki diğer buluntulara oranı % 1,35'tir.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	4			4
KALKOLİTİK ÇUKUR		1		1
2. TAB (PN)		2		2
3–5. TAB (GEÇİŞ)	54	1	4	59
28 X (?)	2			2
6. TAB (FİNAL PPNB)	2			2
7–8. TAB (SON PPNB)	22			22
9–12. TAB (ORTA PPNB)	2			2
TOPLAM	86	4	4	94

Tablo 22: Hayvan figürinlerinin tabakalara dağılımı.

4.5.3. Tanımlanamayan Figürin Parçası

Bir figürine ait oldukları tahmin edilmekle birlikte, hayvanı mı insanı mı betimlediği kesin olarak belirlenemeyen parçalar bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Akarçay Tepe'de bu türden parçaların sayısı 19'dur ki tüm buluntunun % 1'ine tekabül eder. 19 parçanın 17'si kilden, 2'si kireçtaşındandır. Bu durum, kilin daha kolay kırılan, dağılan bir malzeme olmasından ileri geliyor olabilir.

19 adet figürin parçasının, 1'i Orta PPNB tabakalarında (12–9), 4'ü Son PPNB tabakalarında (8–7) bulunmuştur. Geçiş Süreci'ne (5–3. tabakalar) ait figürin parçası ise 12'dir. Söz konusu 12 parçanın 8 tanesi, toplu hayvan figürini buluntularıyla aynı kontekstte (bağlamda) bulunmuştur ve büyük ihtimalle hayvan figürinlerine ait parçalardır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de ise 1 figürin parçası mevcuttur.

4.5.4. Fallus

Akarçay Tepe'de biçim itibariyle kesin bir şekilde fallusa benzeyen iki adet buluntu mevcuttur (Resim 155–156). Kireçtaşından yapılmış fallusların her ikisi de Geçiş Süreci tabakalarında bulunmuştur. Bununla birlikte, Akarçay Tepe'nin 15–20 km kadar kuzeyindeki Mezraa Teleilat yerleşmesinde bulunmuş ve fallus olarak

değerlendirilmiş bir grup kireçtaşı buluntunun benzerleri Akarçay Tepe'de de mevcuttur.[28] Ancak bu başlıkta ele alınan iki buluntu, biçim, boyut ve stil açılarından hem birbirlerinden hem de Akarçay Tepe ve Mezraa Teleilat'taki söz konusu buluntu gruplarından oldukça farklıdır.

Resim 155'teki örnek, 28 V açmasının Geçiş Süreci'ne ait tabakasındaki arkeolojik dolguda bulunmuştur. Son derece natüralistik tarzda biçimlendirilen fallusun yalnızca baş kısmı mevcuttur. Doğal veya doğala yakın ölçülere sahip bir heykele ait olması muhtemeldir. Ancak mevcut parça, buluntunun orijinal hali olabileceği gibi, bir kısmı kırılmış tüm bir fallus olması da diğer olasılıklardır.

29 V açmasının Geçiş Süreci'ne ait BH yapısını çevreleyen arkeolojik dolguda bulunmuş bir diğer fallus, yine kireçtaşından yapılmıştır (Resim 156). Yalnız başına eğik bir şekilde durabilen fallus, önceki örnekten biraz daha soyutsa da fallusu temsil ettiği belirgindir. Bu örnek Akarçay Tepe'de ve Mezraa Teleilat'ta bulunmuş, yukarıda bahsedilen örneklere daha çok benzemektedir (karş. Resim 135; Özdoğan, 2003: Fig. 3c).

İki fallus, birbirlerine yakın konumlarda (28 V ile 29 V açmalarında) bulunmuşlarsa (bkz. Çizim 1) da 28 V açmasında bulunmuş örneğin (Resim 155) bulunduğu dolgunun stratigrafik durumu (Geçiş Süreci içerisinde) henüz kesinleşmemiştir. Ancak her ikisinin de Geçiş Süreci'ne ait olduğu kesindir.

4.6. Kazı/Çizi Bezekli Kireçtaşı

Akarçay Tepe'de, üzerine kazıma ve çizme yöntemiyle çizgisel-geometrik desenler yapılmış, çeşitli boyutlarda, 295 adet kireçtaşı levha bulunmuştur (Tablo 23 ve Resim 157–166). Genellikle kırık halde bulunan bu kireçtaşı levhaların, daha büyük bir "resmin" parçaları olduğu tahmin edilmektedir (Özbaşaran, 2008: 834).

[28] Mezraa Teleilat örnekleriyle ilgili yüksek lisans tezi hazırlayan Şafak Nergiz'le özel görüşme (Temmuz 2008). Ayrıca karşılaştırınız: "İnsan Figürini" başlığı altında, Resim 135–141 ile Özdoğan, 2003: Fig. 3 a-c.

Levhaların genelde kırık olması nedeniyle resmin ne olduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Yapılan tümleme çalışmalarının neticesinde, merkeze oturtulan, içi tek yönlü çizgilerle sık bir şekilde taranmış, dörtgen(imsi) bir motif ve bu dörtgeni(msiyi) çevreleyen daha küçük boyutlardaki düzensiz dörtgenlerin birçok örnekte tekrar ettiği anlaşılmıştır (Özbaşaran, 2008) (Resim 157–163). Dörtgenlerin dışa yakın olanları daha oval bir şekilde yapılarak dış hattın yuvarlak olması sağlanmıştır (Resim 157, 160). Desenler biçimsel olarak örümcek ağını andırır (Resim 157, 162).

Tümü kireçtaşından yapılmış olan levhaların desen yapılan yüzü olasılıkla sürtme yöntemiyle düzeltildikten sonra taş, kemik veya benzeri sivri uçlu bir aletle, kimi örnekte kazınarak (Resim 158, 165, 166), kimi örnekteyse çizilerek (Resim 160, 161) işlenmiştir. Levhaların arka yüzü ise ya doğal halde bırakılmış ya da çok az yongalanarak kaba bir düzlem elde edilmiştir. Az sayıda örnekte ise her iki yüz de kazınmıştır. Levhaların kalınlığı 2 ile 8 cm arasında değişir. Kırık parçalardan tümlenen 45 cm'den geniş bir levha en büyük örnektir (Resim 159). Genişlik genelde 15 cm'den küçüktür.

Kazı/çizi bezekli kireçtaşları, 295 örnek ile Akarçay Tepe'de bulunmuş en çok sayıda buluntu türüdür ve tüm buluntulara oranı % 15,60'tır. Özellikle Son PPNB dönemine ait tabakalarda çok sayıda kazı/çizi bezekli kireçtaşı açığa çıkarılmıştır. Diğer dönemlere ait tabakalarda ise kazı/çizi bezekli kireçtaşı sayısı oldukça azdır. Orta PPNB Dönemi'ne tarihlenen tabakalarda bulunan 12 örneğin tabaka içindeki diğer buluntulara oranı % 5,66'dır. Bunların 10 adedi ise 27 V açmasının, yerleşmenin 9. tabakasına tekabül eden dolgusunda bulunmuştur. Diğer 2 örnekten biri 11. tabakadan, diğeri 10. tabakadandır. Bu örnekler çoğunlukla arkeolojik dolgu toprağı içinde bulunmuştur. Son PPNB Dönemi'ne ait 8–7. tabakalarda kazı/çizi bezekli kireçtaşları artar. 295 adet kazı/çizi bezekli kireçtaşının % 78,64'ü (232 adet) Son PPNB tabakalarında bulunmuştur. Höyük yüzeyinde bulunmuş 20 örnek çıkarıldığında ise oran % 84'e çıkmaktadır. Bu döneme ait kazı/çizi bezekli kireçtaşları, 27 T-U açmalarının sınırları içinde kalan ve birkaç yapı tarafından çevrelenen avlu benzeri bir kesimde yoğunlaşmıştır. Bunun dışında, kazı/çizi bezekli

kireçtaşları anlamlı bir dağılım göstermezler; çoğunlukla yapıların taş temel ve duvarlarında ikincil kullanım (!) olarak, çöp ve kül alanlarında, arkeolojik dolgu içerisinde çeşitli pozisyonlarda bu buluntu türüne rastlanır. Yalnızca bir örnek yapı içinde, Son PPNB'ye tarihlenen T binasının en küçük hücresinde (bkz. Çizim 1), yarım bir taş kap (Resim 54) ve kireçtaşı bir topla birlikte bulunmuştur.

8–7. tabakalardan sonra kazı/çizi bezekli kireçtaşları adeta biter. Final PPNB tabakası olan 6. tabakada bulunmuş 2 örnek diğer buluntular içinde % 7,14'lük bir oranı oluştururken, Geçiş Süreci tabakaları olan 5–3. tabakalarda bulunmuş 7 örneğin diğer buluntulara oranı % 1,23'tür. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait kazı/çizi bezekli taş bulunamamıştır.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	19	1		20
26–27 S-T (?)	14			14
3–5. TAB (GEÇİŞ)	4	1	2	7
28 X (?)	8			8
6. TAB (FİNAL PPNB)	2			2
7–8. TAB (SON PPNB)	232			232
9–12. TAB (ORTA PPNB)	12			12
TOPLAM	291	2	2	295

Tablo 23: Kazı/Çizi bezekli kireçtaşlarının tabakalara dağılımı.

Eldeki veriler, kazı/çizi bezekli kireçtaşlarının nasıl bir işleve sahip olduğunun anlaşılmasına olanak vermemektedir. Bölgedeki başka bir yerleşmede karşılaştırma olanağı sağlayacak benzerleri bulunmadığı için de herhangi bir yorumda bulunmak güçtür. Üzerlerindeki desenler nedeniyle bir tür oyun taşı olarak yorumlanabilirse de sayısal çokluğu ve bulunuş durumu (konteksti) bu yorumu desteklemez. Her birinin kendi başına aşağı yukarı bir bütünlük arz etmesi, büyük bir taban döşemesi veya duvar bezemesinin parçaları olduğu gibi bir yorumu da devre dışı bırakır. Özbaşaran, büyük bir kısmının Son PPNB tabakalarındaki yapıların duvarlarında ve temellerinde ikincil olarak kullanılmasından ya da arkeolojik dolgu toprağı içinde rastgele bulunmasından yola çıkarak, daha eski tabakalarda özgün kullanım alanlarının

olabileceğine işaret eder (2004: 837). Ancak Son PPNB'den sonra ikincil olarak bile kullanılmamaları veya çok az kullanılarak aniden azalmaları, bir diğer soru(n) olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.7. Tanımlanamamış Çeşitli Buluntular (Hammaddelerine Göre Ayrımlanmış)

Çoğunluğu çeşitli aletlere ait olmakla birlikte kesin olarak tanımlanamayan kırıklar ile işlendiği yahut kullanıldığı belli olan, ancak ne tür bir alet olduğu ve/ya işlevi anlaşılamayan buluntular bu başlık altında ele alınmıştır. Ayrım yapılırken de hammaddeler esas alınmıştır.

4.7.1. İşlenmiş Kireçtaşı

Kireçtaşı buluntular arasında şimdiye değin gruplanan buluntular içine girmeyen, ayrıksı nitelikteki bazı buluntular mevcuttur. Bunların yanı sıra, buluntu yapımı esnasında ortaya çıkan çeşitli artık parçalar da yine bu grupta ele alınmıştır. Ayrıca, havan, kap gibi buluntulara ait parçaları andıran ancak kesin olarak belirlenemeyen kireçtaşı buluntular da bu gruba dâhil edilmiştir.

Büyükçe bir kireçtaşı bloktan şekillendirilmiş, biçimsel olarak kasapların kullandığı et döveceklerine benzeyen bir buluntunun bir yüzeyi dümdüz iken diğer yüzeyinde düzlüğü bozan bir çıkıntı bulunur (Resim 167). Sap kısmı, elle kavranabilecek büyüklüktedir. Aletin her iki kenarından da küçük yongalar çıkarılmıştır. Son PPNB tabakalarında bulunmuş ve başka örneklerine rastlanmayan bu aletin nasıl bir işlevi olduğu bilinmemektedir.

Damga mühüre benzeyen bir örneğin, baskı alanı olabilecek alt kısmı üzerinde herhangi bir bezeme mevcut değildir (Resim 168). Düz olan baskı alanının kenara yakın bir kısmı kabartılmıştır. Bu kabartılan kısmın iç tarafında kırmızı boya izleri mevcuttur. Buluntunun üst/sırt kısmında ise tutamak benzeri herhangi bir kabartma

veya işleme yoktur. Bu damga mühür benzeri alet, 27 X açmasının Orta PPNB dolgusunda bulunmuştur.

Bu gruptaki bir başka ayrıksı buluntu, sap kısmından uç kısmına doğru giderek genişleyen, büyük boyuttaki bir alettir (Resim 169). Son PPNB tabakalarında bulunmuş bu aletin nasıl bir işte kullanıldığı, işlevinin ne olduğu bilinmemektedir.

Biçim olarak bu buluntuya benzeyen, ancak boyut olarak çok daha küçük olan bir başka buluntu da Orta PPNB tabakalarında bulunmuştur (Resim 172). Aralarında biçimsel bir benzerlik varsa da aynı işleve sahip olduklarını söylemek zordur. Resim 169'daki örnek taşınamayacak kadar büyük ve ağırken, bu örnek taşınabilecek boyuttadır. Satıra benzeyen bu alet, muhtemelen dövme, kesme gibi işlerde kullanılmıştır. Bu aletin taştan yapılmış bir benzeri de işlenmiş taş başlığı altında ele alınmıştır (Resim 176).

Akarçay Tepe'de biri Orta PPNB, biri Son PPNB tabakalarında, biri de PPNB dönemine ait olmakla beraber stratigrafik durumu kesinleşmeyen bir dolguda bulunmuş, ayak biçimli 3 adet kireçtaşı buluntu mevcuttur (Resim 170–171, 174). Resim 170'teki örnek biçimsel açıdan stilize figürin örneklerinin büyük boyutlusu gibidir (karş. Resim 140 ile 170). Resim 171'deki örnek özensiz bir işçiliğe sahiptir, yongalama izleri belirgindir ve açkılama yapılmamıştır. Diğer iki örneğin ise nispeten daha özenli bir işçiliği vardır. Üzerlerindeki yongalama ve yapım izleri düzeltilmiştir. İki tanesinin ayak ucundan küçük bir parça kopmuştur (Resim 170–171). Bu durumun tesadüfî mi olduğu, yoksa kullanımdan mı kaynaklandığı bilinmemektedir. Her iki buluntu da doğal bir ayaktan çok daha büyüktürler. Resim 174'teki örnek ise aksine doğal bir ayaktan daha küçüktür ve biçimsel açıdan da daha farklıdır. Diğer iki örnek çizmeye benzetilirse, bu örnek daha çok bir potin biçimindedir. Ayrıca diğer iki örnek tüm haldeyken, bu örneğin bilekten yukarı kısmı kırıktır. Bu haliyle bir heykel parçasına aitmiş gibi görünüyorsa da kesin bir yorumda bulunmak zordur.

İşlenmiş kireçtaşlarının sayısı 71'dir (Tablo 24) ve tüm buluntulara oranı % 3,75'tir. Bu oran tüm tabakalarda ufak değişikliklerle devam eder. Orta PPNB'deki 11 buluntunun tabaka içindeki diğer buluntulara oranı % 5,18; Son PPNB'deki 21 buluntunun oranı % 3,67; Geçiş Süreci'ndeki 20 buluntunun oranı % 3,51; Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'deki 7 buluntunun oranı ise % 4,73'tür.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	3		1	4
KALKOLİTİK ÇUKUR		1		1
26–27 S-T (?)	1			1
2. TAB (PN)		7		7
3–5. TAB (GEÇİŞ)	9	6	5	20
28 X (?)	5			5
6. TAB (FİNAL PPNB)	1			1
7–8. TAB (SON PPNB)	21			21
9–12. TAB (ORTA PPNB)	8		3	11
TOPLAM	48	14	9	71

Tablo 24: İşlenmiş kireçtaşlarının tabakalara dağılımı.

4.7.2. İşlenmiş Çeşitli Taş

Kireçtaşında olduğu gibi, bazalt, obsidyen, çakmaktaşı gibi çeşitli taş türlerine ait türü ve/ya işlevi belirlenememiş buluntular ile bir buluntuya ait kırık parçalar ve işleme artıkları bu başlık altında değerlendirilmiştir.

İşlenmiş kireçtaşı başlığında değinilen bir buluntunun (Resim 172) olasılıkla bazaltik bir taştan yapılmış benzeri (Resim 176), yerleşmenin Orta PPNB'ye tarihlenen 10. tabakasında bulunmuştur. Kireçtaşı örneğe göre daha iri olan doğal bir taşa, uç kısımlarının yongalanması suretiyle keskinlik kazandırılmıştır. Elle kavranarak kullanılabilecek büyüklükte olan alet, ahşap bir sapa tutturularak, kazma veya balta gibi de kullanılmış olabilir. Abu Hureyra yerleşmesinde bulunmuş benzer bir alet, *hammer-chopper* (çekiç-satır!) olarak adlandırılmıştır (Moore, 2000: 171, Fig. 7.9). Moore'un tekil (*unique*) olduğunu belirttiği alet, yine bazaltik bir taştan yapılmış, bir

kenarı yongalanmış ve dip kısmı da inceltilerek elle kavranabilecek büyüklüğe indirgenmiştir.

Küçük boyutlu doğal bir taşın iki yüzüne, tüm uzun aksını dolanacak şekilde olasılıkla ip vb materyallere bağlamak amacıyla bir oyuk açılmıştır (Resim 175). Çayönü yerleşmesinde çok sayıda bulunan ve *grooved stone* (oluklu/yivli taş) olarak adlandırılan (Davis, 1982: 110, Fig. 3.12.5–6) bu tür aletlerden Akarçay Tepe'de yalnızca Son PPNB dönemine ait 1 örnek bulunmuştur.

Türü belirlenememiş doğal bir taşın üzerine küçük bir delik açılması suretiyle yapılmış bir başka buluntudan da Akarçay Tepe'de 3 örnek bulunur (Resim 173).

Yerleşmede bulunmuş işlenmiş taş sayısı 42 adettir ve tüm buluntulara oranı % 2,22'dir (Tablo 25).

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	3	1	1	5
26–27 S-T (?)	1			1
2. TAB (PN)		3	1	4
3–5. TAB (GEÇİŞ)	5	1	5	11
7–8. TAB (SON PPNB)	10		1	11
9–12. TAB (ORTA PPNB)	10			10
TOPLAM	29	5	8	42

Tablo 25: İşlenmiş taşların tabakalara dağılımı.

4.7.3. İşlenmiş Kemik

Çeşitli kemik aletlere ait olan ancak türü kesin olarak belirlenemeyen kırık aletler bu başlık altında değerlendirilmiştir. Aralarında işlenmesi yarım kalmış bazı aletler de mevcuttur.

Muhtemelen küçük bir hayvan türüne ait, oval kesitli bir kemik parçası, özenli bir biçimde işlenerek alet haline getirilmiştir (Resim 177). Ancak aletin her iki uç kısmı da kırık olduğundan, nasıl bir alete ait olduğu tespit edilememiştir.

Resim 178'deki örnek, kemik işçiliğine dair ipuçları vermesi açısından ilginçtir. Keçi veya koyuna ait bir ön-tarak kemiğinin üzerine 4 adet birbirine paralel, derin olmayan, düzensiz yiv açılmıştır. Kemiğin uç kısmındaki parça da yine yivin olduğu kısımdan kırılarak kopartılmıştır. Parçalar muhtemelen boncuk veya benzeri bir süsleme öğesi yapımında kullanılacaktır, ancak yerleşmede bu türden bir boncuğa henüz rastlanmamıştır.

Üzerine yiv açılarak işlenmeye başlanmış bir başka kemik de yarım kalmıştır (Resim 179). Sivri uçlu olan aletin baş ve uç kısımları kırık olduğundan, orijinalde de sivri uçlu olup olmadığı bilinmemektedir.

Yerleşmede bulunan işlenmiş kemik sayısı 43'tür ve tüm buluntulara oranı % 2,27'dir. Kemik aletlerde olduğu gibi, işlenmiş kemiklerde de yoğunluk Geçiş Süreci tabakalarındadır (Tablo 26). 43 buluntunun yarıdan fazlası Geçiş Süreci tabakalarında bulunmuştur.

	DOĞU	BATI	20 T	TOPLAM
YÜZEY	2		1	3
KALKOLİTİK ÇUKUR		1		1
26–27 S-T (?)	1			1
2. TAB (PN)		1	1	2
3–5. TAB (GEÇİŞ)	8	1	17	26
6. TAB (FİNAL PPNB)	2			2
7–8. TAB (SON PPNB)	4		2	6
9–12. TAB (ORTA PPNB)	1		1	2
TOPLAM	18	3	22	43

Tablo 26: İşlenmiş kemiklerin tabakalara dağılımı.

4.7.4. Kil Nesne

Yerleşmede, çeşitli buluntulara ait olmaları muhtemel, değişik form ve boyutlarda kil nesneler bulunmuştur (Resim 180–181). Toplam 16 adet olan kil nesnelerin tüm buluntulara oranı ise % 0,84'tür.

BEŞİNCİ BÖLÜM
DÖNEMLERE VE TABAKALARA GÖRE BULUNTU DAĞILIMI

Yerleşmenin en eski dönemini oluşturan Orta PPNB'ye ait 12–9. tabakalar nispeten küçük bir alanda kazılmış olmasına rağmen, açığa çıkarılan buluntular sayı ve çeşitlilik bakımından zengindir (Tablo 27). Bu tabakalarda bulunmuş 212 adet çeşitli buluntu, tüm buluntuların % 11,21'ini oluşturur. En çok sayıdaki buluntular sırasıyla taş kap (28 adet, % 13,20), yassı balta (25 adet, % 11,79), bız ve deliciler (22 adet, % 10,37), alt öğütme aleti (22 adet, % 10,37) taş top ve küresel sapan taşıdır (21 adet, % 9,90). Alt öğütme aleti, havan, havaneli ve değirmen taşlarından oluşan öğütme aletleri grubu birlikte ele alındığında 43 adetle % 20,28'lik bir orana sahiptir. Diğer dönemlere ait tabakalarla karşılaştırıldığında en çok sayıda öğütme aleti bu tabakalarda bulunmuştur. Kireçtaşından yapılmış kapların bazılarının da öğütme faaliyetinde kullanılmış olabileceği hesaba katıldığında bu sayı bir hayli artar. Bu döneme ait kapların çoğu kabaca işlenmiştir ve kırıktır. Nadir bulunan taş türlerinden yapılmış ve/ya minyatür kap sayısı ise azdır. Dolayısıyla kapların besin işleme ve hazırlama gibi gündelik faaliyetlerde kullanıldığını söylemek mümkündür.

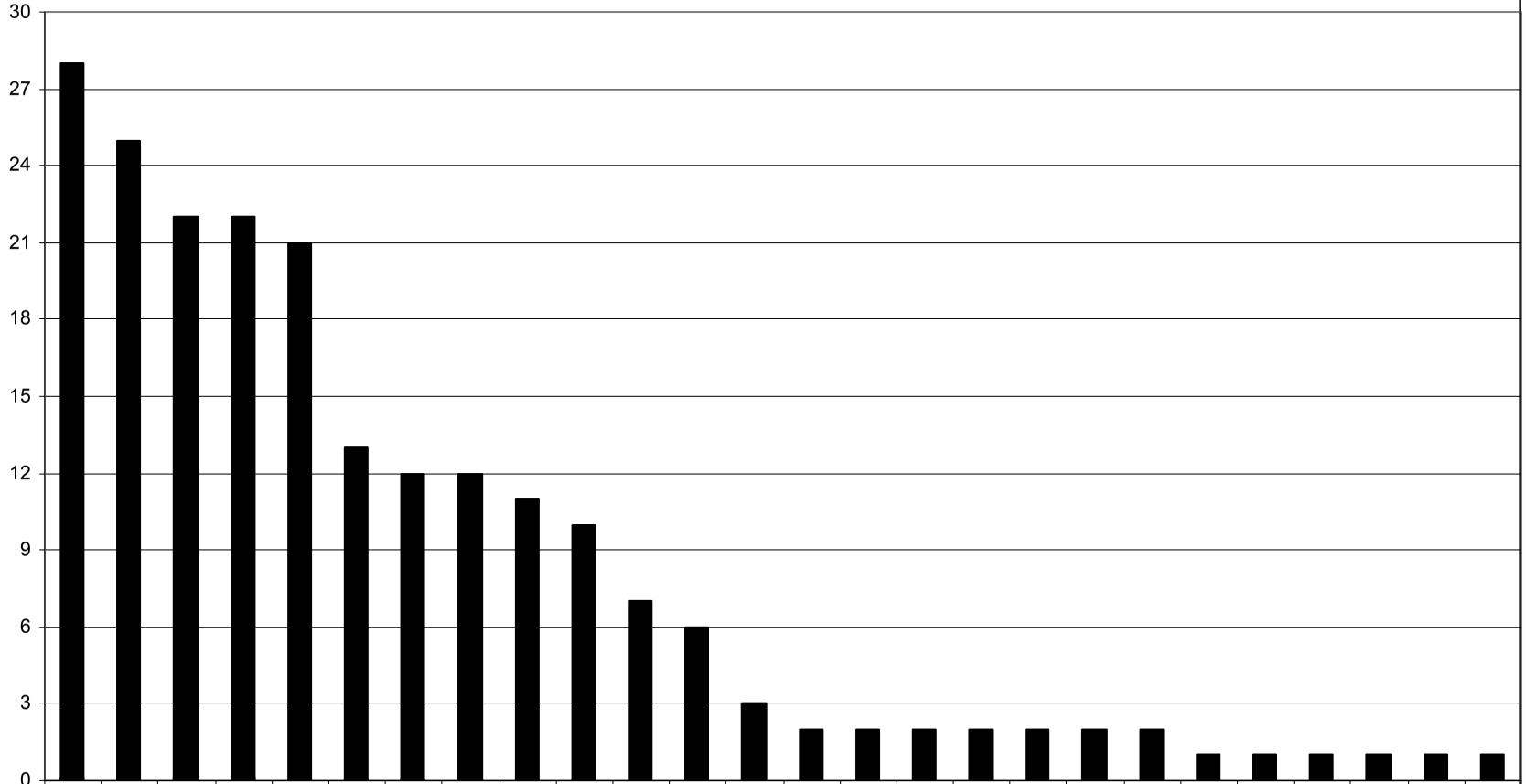
Bu dönemde sayıca çok olan buluntulardan biri de yassı baltalardır. Yassı baltaların arasında, sonraki dönemlerde daha çok sayıda ortaya çıkarılan, çeşitli taş türlerinden özenle yapılmış küçük yassı balta örnekleri bulunur, ancak çoğunluğu çaytaşı gibi kolay bulunabilen taşlardan yapılmış, daha kaba görünümlü, büyük boydaki örnekler oluşturur.

Deri işlemeden, alet şekillendirmeye kadar çok çeşitli işlerde kullanılmış olan bız ve deliciler de bu tabakalarda yüksek bir oranda bulunmuşlardır. Kemik endüstrisinin diğer örnekleri olan yassı alet/spatula, kanca gibi daha nitelikli buluntulara hiç rastlanmazken, yalnızca 2 adet iğne mevcuttur. Yine işlenmiş kemik sayısı yalnızca 2 adettir.

Bu tabakalarda az olan veya hiç bulunmayan buluntular ise 6 adetle % 2,83'lük bir oranı olan yongalanmış kurs, 3 adetle % 1,41'lik oranı olan çetele pulu/token, 2'şer adetle % 0,94'lük bir oranı olan insan ve hayvan figürinleridir. Geçiş Süreci tabakalarında çok sayıda bulunan ve tüm buluntuların % 2,60'ını oluşturan halkalardan ise bu dönemde hiç bulunmamıştır. Kazı/çizi bezekli kireçtaşı, insan ve hayvan figürinleri gibi sembolizmayla ilişkili olmaları muhtemel buluntuların yanı sıra, çetele pulu/token, yarı-değerli taşlardan yapılmış yassı balta, boncuk ve kap gibi ticaret/takası işaret eden buluntuların az oluşu ilgi çekici bir durumdur.

Orta PPNB Dönemi'ne ait kalıntılara Doğu Alanındaki 27 X ve Y açmalarındaki 10×15 metrelik bir alan ile 20 Açmaları'ndaki 20 P açmasındaki kısıtlı bir alanda ulaşılmıştır. 212 adet buluntunun % 90'ı (189 adet) 27 X ve Y açmalarında bulunmuştur. Buluntuların çoğu ya herhangi bir yapıyla ilişkili olmayan arkeolojik dolgularda ya da yapıların çevresindeki alanlarda bulunmuştur. Yapıların iç dolgusunda bulunmuş buluntu sayısı 61, oranı % 28,77'dir. Buna karşın yapı çevrelerinde ve arkeolojik dolgudaki buluntu sayısı 151, oranı % 71,22'dir. Çakmaktaşı ve obsidyen çalışmaları ile mimari kalıntıların verileriyle birlikte ele alındığında, özellikle 27 X ve Y açmalarında ortaya çıkarılmış buluntuların gündelik faaliyet esnasında ve özellikle çeşitli aletlerin yapımında kullanılan buluntular olduğu dikkat çekmektedir. Çok sayıda öğütme aleti, taş kap, yassı balta, bız ve delici, havaneli ve tokmaklar, bızlar, çakmaktaşı ve obsidyen çekirdekleri ve artıkları, bu alanın uzun bir tabakalanma süreci boyunca belki de işlik veya atölye olarak kullanıldığını düşündürür.

Tablo 27: 12-9.tabakalarda buluntu dağılımı

	Taş Kap	Yassı Balta	Bız	Alt Öğ. Aleti	Top/Sapan Taşı	Havaneli/Tokmak	Kazı/Çizi Bezekli	Boncuk	İşl. K.taşı	İşl. Taş	Havan	Yong. Kurs	Çetele Pulu	Hayvan Fig.	Kil Top	İnsan Fig.	Kil Nesne	İğne	Topuz	İşl. Kemik	Figürin	Açkı/Biley Taşı	Değirmen Taşı	Söve Taşı	Delikli Nesne/Ağırlık	Palet
Toplam: 212	28	25	22	22	21	13	12	12	11	10	7	6	3	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1
Oran	13,20%	11,79%	10,37%	10,37%	9,90%	6,13%	5,66%	5,66%	5,18%	4,71%	3,30%	2,83%	1,41%	0,94%	0,94%	0,94%	0,94%	0,94%	0,94%	0,94%	0,47%	0,47%	0,47%	0,47%	0,47%	0,47%

Son PPNB dönemi'ne ait kalıntıların bulunduğu 8–7. tabakalar, daha çok yerleşmenin Doğu Alanı'ndaki 26–27 T-U-V açmalarındaki 30×15 metrelik alan ile 28 S açmasındaki 10×10 metrelik bir alanda kazılmıştır (bkz. Çizim 1). Ayrıca 20 Açmaları'ndaki sınırlı bir alanda da bu dönem kalıntılarına ulaşılmıştır (bkz. Çizim 5). Diğer tabakalara oranla görece geniş bir alanda kazıldığından, buluntu sayısı da çoktur (Tablo 28–29). Buluntu sayısının çok oluşundaki bir diğer etken, söz konusu açmalarda ortaya çıkarılan yapı kalıntılarının çevresinde ve arasında bulunan avlu, atık alanı/çöplük benzeri alanların çokluğudur (bkz. Çizim 1). Aşağıda değinileceği gibi, buluntuların büyük bir kısmı bu avlu ve atık alanlarında bulunmuştur.

8–7. tabakalarda bulunmuş 572 adet buluntu, tüm buluntuların % 30,24'üdür. Bu 572 buluntunun yarıya yakını ise, 232 adet ve % 40,56'lık oranla kazı/çizi bezekli kireçtaşlarıdır. "Kazı/Çizi Bezekli Kireçtaşı" başlığında daha ayrıntılı değinildiği gibi, işlevi kesin olarak saptanamayan bu nesneler, yerleşmenin Orta PPNB tabakalarında az sayıdayken, % 80'e yakını Son PPNB tabakalarında bulunmuştur. Final PPNB, Geçiş Süreci ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında da az sayıda kazı/çizi bezekli kireçtaşı mevcuttur.

Sayı ve oran olarak artan bir diğer buluntu taş top/küresel sapan taşıdır. Orta PPNB'de 21 adetle buluntuların % 9,90'ını oluşturan topların sayısı artarak 77 adede, oranı da % 13,46'ya çıkmıştır. Buluntular arasından kazı/çizi bezekli kireçtaşları çıkarıldığında ise bu oran % 22,64'e çıkar (Tablo 29). Taş toplar, Geçiş Süreci tabakalarında azalacak ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında ise tamamen bitecektir. Taş topların bazıları, çakmaktaşı, obsidyen, bazalt, kireçtaşı, kemik vb hammaddeleri şekillendirerek alet yapmakta kullanılmış olabileceği gibi, sapan taşı olarak da kullanılmış olabilirler. Oyun taşı, ağırlık veya –küçük boyutlu olanlarının- token olarak kullanıldığı da diğer varsayımlardır. Kilin daha çok kullanılmaya başlanmasıyla, taş topların gördüğü işlevlerin bazılarını yerine getirecek yuvarlak biçimli nesnelerin kilden yapıldığı düşünülebilir. Ancak buluntu verileri bu görüşü desteklemez, zira Akarçay Tepe'de çok sayıda olmayan kil topların da büyük bir kısmı PPNB tabakalarında bulunmuştur. Taş topların sapan taşı olarak kullanıldığına dair görüşler ve etnografik örnekler de dikkate alındığında,

Geçiş Süreci'nde azalıp Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de ise sona ermelerinin besin ekonomisinde bir değişikliğe işaret ettiği düşünülebilir. Söz konusu dönemlerde evcil hayvanların giderek daha çok tüketilmesiyle avcılık faaliyetinin besin ekonomisi içerisindeki öneminin azaldığı ve sapan taşlarının da daha az kullanılmış olabileceği, bir diğer varsayımdır.

Bu dönemde sayısı ve oranı artan bir diğer buluntu türü hayvan ve insan figürinleridir. Orta PPNB'de yalnızca 2 adet olan hayvan figürini sayısı 22'ye, oranı da % 6,47'ye çıkmıştır (Tablo 29). Küçükbaş hayvan betimlerinin yanı sıra, türü belirlenememiş hayvanlara ait betimlemeler de mevcuttur. Bir-iki tüm ve/ya tüme yakın örnek dışında hepsi kırıktır. 8 tanesinde ise yanık izleri bulunur. Bu durum fırınlama yönteminden kaynaklanmış olabileceği gibi, figürinlerin "tören" esnasında bilinçli bir şekilde yakıldığını yahut kırılarak işlevlerini yitirdikten sonra atıldıkları yerde ateşe maruz kaldıklarını da gösterebilir. İnsan figürinleri ise 9 adettir ve buluntuların % 2,64'ünü oluşturur. Tümünü şematize figürinler oluştururken, natüralistik bir şekilde betimlenmiş insan figürini yoktur.

Sayısı ve oranı artan bir diğer buluntu türü çetele pulu/tokendir. 12–9. tabakalarda 3 olan çetele pulu sayısı, bu tabakalarda 13'e, oranı da % 3,82'ye çıkmıştır.

Taş kap (35 adet, % 10,29), bız ve delici (45 adet, % 13,23), boncuk (22 adet, % 6,47), bu tabakalarda sayıca çok olan diğer buluntulardır. Nitelikli taşlardan yapılmış kap sayısı az da olsa artarken, kireçtaşından yapılmış kaba mal örnekleri de devam eder.

Orta PPNB tabakalarında hiç bulunmayan halka biçimli nesneler ilk defa Son PPNB döneminde ortaya çıkar. Bu dönemde yalnızca 4 adet olan halkaların, Geçiş Süreci'ne doğru sayısı ve oranı artacaktır.

8–7. tabakalarda, buluntular açısından bir diğer çarpıcı farklılık, yassı baltaların oldukça az oluşudur. Önceki dönem olan Orta PPNB'de bulunmuş 25 adet yassı balta, buluntuların % 11,79'unu oluşturmaktaydı. Bu dönemde ise yalnızca 10 adet

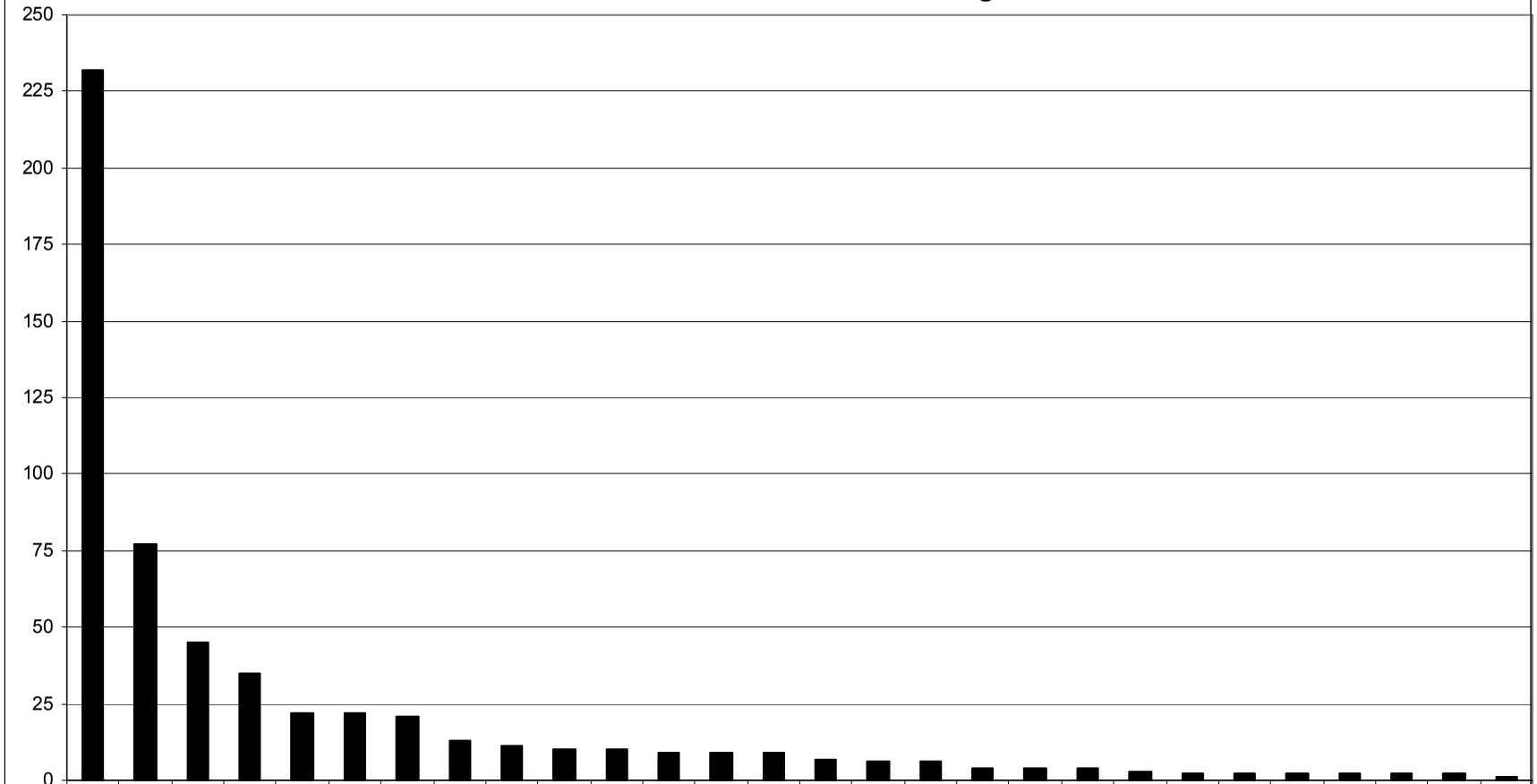
yassı balta bulunmuştur ve diğer buluntulara oranı da % 2,94'tür. Yassı baltaların çoğu kolay bulunabilen çaytaşı, çakıltaşı gibi hammaddeler yontularak yapılmış, büyük ve kaba örneklerdir. 2'si dışında tümü kırık olan baltaların arasında özel taşlardan yapılmış, görünüm ve işçilik açısından nitelikli balta ise hiç yoktur.

Buluntuların yapı içi ve yapı dışı dağılım örüntüsünde ise yapı dışı alanların baskınlığı gözlemlenir. Bu döneme ait 572 buluntunun 23 adedi 20 Açmaları'nda, 6 adedi 28 S açmasında, geri kalan 543 adet ise 26–27 T-U-V açmalarında bulunmuştur. 26–27 T-U-V açmalarında, dağınık bir şekilde ve muhtemelen zamansal aralıklarla inşa edilmiş çok sayıda yapının kalıntısı ortaya çıkarılmıştır (bkz. Çizim 1 ve "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem" alt başlığı). Bu yapıların çevresinde, yapı gruplarını birbirinden ayıran irili ufaklı avlu benzeri alanlar bulunur. Bu döneme ait buluntuların büyük bir kısmı da bu avlularda bulunmuştur. Yapıların iç dolgularında bulunmuş buluntu sayısı 53'ken, yapıları çevreleyen avlu ve geçit gibi alanlarda ve bu alanlar içinde yer alan çöp çukuru benzeri dolgularda 490 adet buluntu ortaya çıkarılmıştır. Yine buluntular arasında çoğunluğu oluşturan kazı/çizi bezekli kireçtaşları da yapı içlerinde yalnız 14 adet bulunmuşken, kalan 218 adet söz konusu açık alanlarda bulunmuştur. Bu alanlarda küçük buluntuların yanı sıra, hayvan kemikleri de bolca bulunmuştur. Örneğin BC alanında (bkz Çizim 1) bulunan çok sayıda hayvan kemiği üzerinde yapılan analizde, bu alanda kısa bir zaman diliminde yaklaşık 10 küçükbaş hayvana tekabül edecek miktarda et tüketildiği tespit edilmiştir. Bu durum, toplu et tüketiminin gerçekleştirildiği bir tür tören, şenlik ya da kutlama şeklinde yorumlanmaktadır. Avlu ve açık alanlarda bulunmuş buluntu türlerinin sayısal dağılımı da ilgi çekicidir. Orta PPNB tabakalarında oran olarak daha yüksek olan yassı balta, havan, havaneli/tokmak, alt öğütme aleti, yongalanmış kurs gibi gündelik faaliyetlerle ilişkili alet türlerinin oranlarında bir düşüş söz konusuyken; insan ve hayvan figürinleri, kazı/çizi bezekli kireçtaşı gibi muhtemelen sembolik işlevi olan buluntuların oranı artmıştır (bkz. Tablo 27, 28, 29). Bu veriler birlikte ele alındığında, söz konusu avluların gündelik faaliyetin yanı sıra bir takım törenler için de kullanılmış olabileceğini gösterir.

Son PPNB tabakalarındaki buluntu dağılımıyla ilgili vurgulanması gereken bir diğer nokta ise taş toplar ile kazı/çizi bezekli kireçtaşlarının aynı dönemdeki sayısal artışı ve çoğunun aynı kontekst (bağlam) içerisinde, birlikte bulunmuş olmasıdır. Sonraki tabakalarda ise her iki grup buluntu da azalmaktadır. Bu iki grup buluntunun birbiriyle ilişkili olmaları muhtemel görünmese de daha detaylı bir incelemeye ihtiyaç vardır.

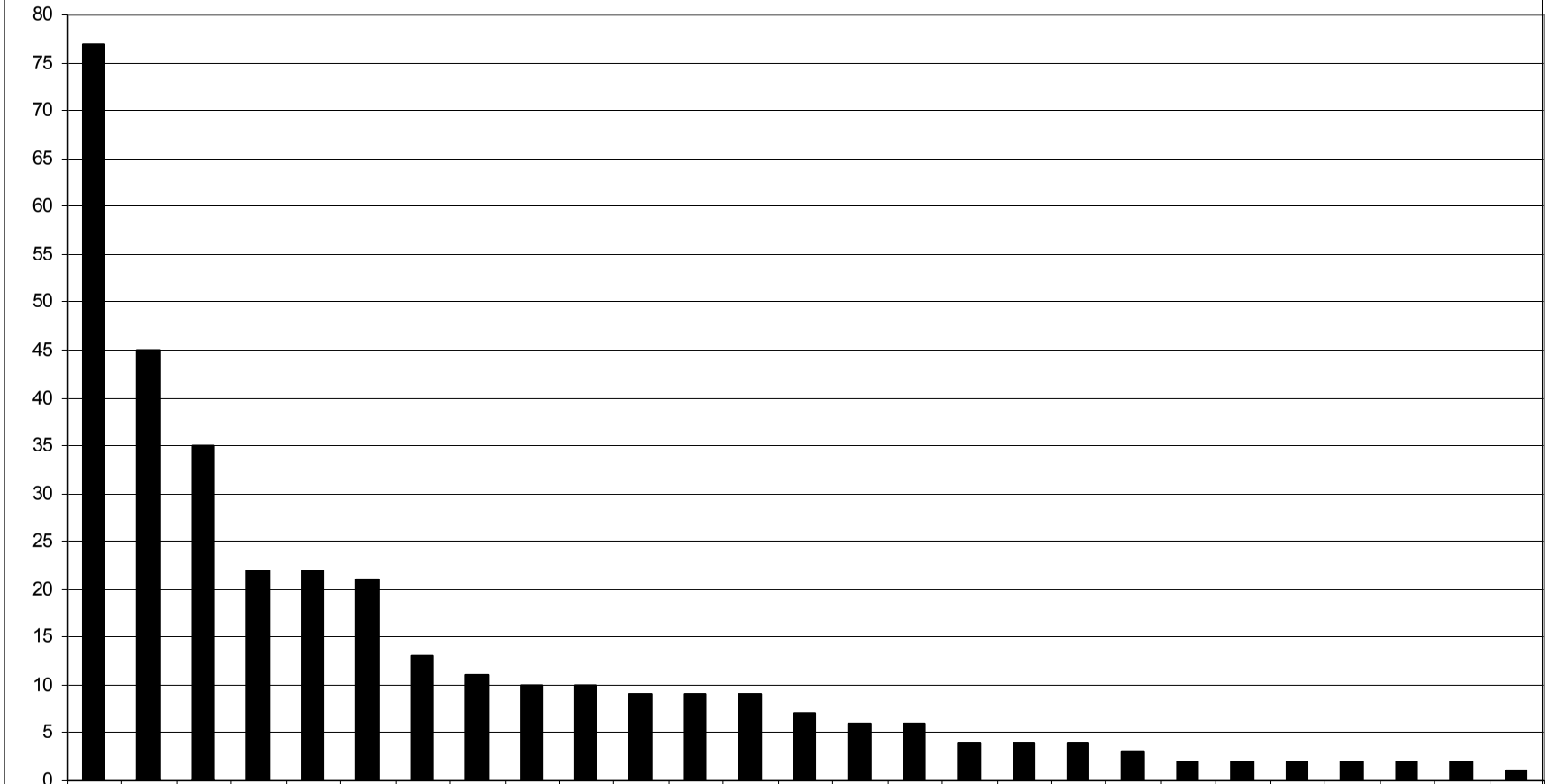
Akarçay Tepe'nin 6. tabakasında yer alan Final PPNB dönemine ait kalıntılar, Doğu Alanı'nda yer alan 28 T-U açmasındaki 10×15 metrelik bir alanda ortaya çıkarılmıştır (bkz. Çizim 1). Yalnızca bir binayla (K binası) temsil edilen bu döneme ait buluntular da yalnızca 28 adettir ve tüm buluntulara oranı % 1,48'dir (Tablo 30). Bu itibarla, tek bir yapı kalıntısından ve az sayıdaki buluntudan yola çıkarak bir yorumda bulunmak çok anlamlı olmayacaktır. Bu tabakada bulunmuş 28 adet buluntunun yarıya yakını (13 adet), K binasının hücreleri içerisinde bulunmuştur. 13 buluntunun 7 adedi ise, çeşitli taşlardan yapılmış, büyük boyda yassı baltadır ve yapının bir hücresinde toplu halde bulunmuştur. Bu dağılımla ilgili olarak, yapının hücrelerinin bir tür depo olarak kullanılmış olabileceği yorumu yapılmaktadır (Özbaşaran ve Molist, 2007: 181–182).

Tablo 28: 8-7. tabakalarda buluntu dağılımı

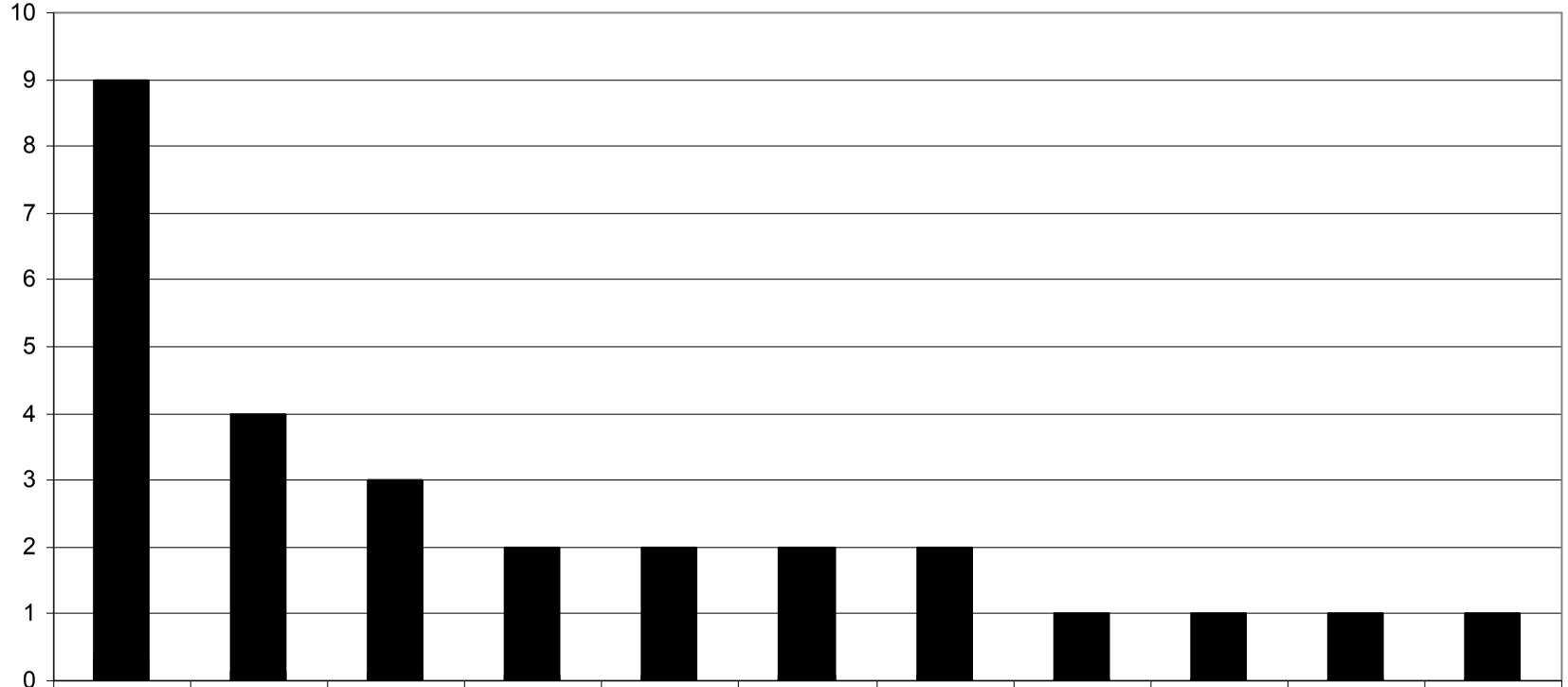
	Kazı/Çizi Bezekli	Top/Sapan Taşı	Bız	Taş Kap	Hayvan Fig.	Boncuk	İşl. K.taşı	Çetele Pulu	İşl. Taş	Alt Öğ. Aleti	Yassı Balta	Havan	Kil Top/Sapan Aleti	İnsan Fig.	Delikli Nesne/Ağırlık	Havaneli/Tokmak	İşl. Kemik	Figürin	Halka	İğne	Yong. Kurs	Topuz	Açkı/Bileyi Taşı	Değirmen Taşı	Söve Taşı	Mühür	Kanca	Kemik Yassı Alet
Top: 572	232	77	45	35	22	22	21	13	11	10	10	9	9	9	7	6	6	4	4	4	3	2	2	2	2	2	2	1
Oran	40,56%	13,46%	7,86%	6,11%	3,84%	3,84%	3,67%	2,27%	1,92%	1,74%	1,74%	1,57%	1,57%	1,57%	1,22%	1,05%	1,05%	0,70%	0,70%	0,70%	0,52%	0,35%	0,35%	0,35%	0,35%	0,35%	0,35%	0,17%

Tablo 29: 8-7. tabakalarda buluntu dağılımı (Kazı/Çizi Bezekli Kireçtaşları çıkarıldıktan sonra)

	Top/Sapan Taşı	Bız	Taş Kap	Hayv. Fig.	Boncuk	İşl. K.taşı	Çetele Pulu	İşl. Taş	Alt Öğ. Aleti	Yassı Balta	Havan	Kil Top/Sapan Aleti	İnsan Fig.	Delikli Nesne/Ağırlık	Havaneli /Tokmak	İşl. Kemik	Figürin	Halka	İğne	Yong. Kurs	Topuz	Açkı Aleti/Biley Taşı	Değirmen Taşı	Söve Taşı	Mühür	Kanca	Kemik Yassı Alet
Top: 340	77	45	35	22	22	21	13	11	10	10	9	9	9	7	6	6	4	4	4	3	2	2	2	2	2	2	1
Oran	22,64%	13,23%	10,29%	6,47%	6,47%	6,17%	3,82%	3,23%	2,94%	2,94%	2,64%	2,64%	2,64%	2,05%	1,76%	1,76%	1,17%	1,17%	1,17%	0,88%	0,58%	0,58%	0,58%	0,58%	0,58%	0,58%	0,29%

Tablo 30: 6. tabakada buluntu dağılımı

	Yassı Balta	Taş Kap	Taş Top/Sapan Taşı	Hayvan Fig.	İşl. Kemik	Halka	Kazı/Çizi Bezekli	İşl. K.taşı	Çetele Pulu/Token	Yong. Kurs	Değirmen Taşı
Top: 28	9	4	3	2	2	2	2	1	1	1	1
Oran	32,14%	14,28%	10,71%	7,14%	7,14%	7,14%	7,14%	3,57%	3,57%	3,57%	3,57%

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e Geçiş Süreci, en geniş alanlarda çalışılan, dolayısıyla en çok buluntunun açığa çıkarıldığı tabakalardır. Bu döneme tarihlenen 5–3. tabakalar, Doğu Alanı'ndaki 28–29 S-T-U-V açmalarındaki 20×40 metrelik bir alanda; Batı Alanı'ndaki 18 G-F açmalarındaki 5×15 ve 19 F açmasındaki 5×10 metrelik bir alanda; 20 açmalarındaki 20–21 N-O açmalarında ise yaklaşık 3×10 metrelik dar bir alanda açılmıştır. Kuşkusuz geçici bir yorum olacaksa da bu dönem yerleşimi en azından şu anki verilere göre en geniş alana yayılmış yerleşimdir.

Geçiş Süreci tabakalarında toplam 569 adet buluntu açığa çıkarılmıştır ki tüm buluntuların % 30, 08'ine tekabül eder. Buluntu sayısının çokluğuna koşut olarak buluntu türü de artmıştır. 12–9. tabakalarda 26, 8–7. tabakalarda 28 olan buluntu türü sayısı, 5–3. tabakalarda 31'e çıkmıştır.

Bu dönemde buluntu türleri arasına yeni türler girmiş, önceki tabakalarda çok olan bazı buluntular oran olarak azalırken, bazı buluntularda da artış meydana gelmiştir.

8–7. tabakalarda (Son PPNB), 12–9. tabakalara (Orta PPNB) göre hem sayı hem de oran olarak azalan yassı baltalar, 5–3. tabakalarda yine en çok sayıdaki buluntu türü olur (Tablo 31). 77 adet olan yassı baltaların oranı % 13,53'tür. Sıradan çaytaşı, çakıltaşından kabaca şekillendirilmiş büyük baltalardan yine bulunmakla birlikte, türü belirlenememiş, parlak renkli, mermerimsi, alacalı ve yarı-değerli taşlardan özenle yapılmış küçük boydaki yassı baltalar artmıştır.

Sayıca artan ve ilk sıralarda yer alan bir diğer buluntu türü hayvan figürinleridir. 59 adetle % 10,37'lik bir oranı olan hayvan figürinlerinin bu aşırı artışının nedeni, bir çukur dolgusunda toplu halde bulunmuş 41 adet figürindir. "Hayvan Figürini" başlığında daha detaylı değinildiği üzere, çeşitli türde hayvanlara ait, tümü kilden yapılmış gövde, baş ve boynuz parçalarından oluşan bu figürinler adeta çukura gömülmüşlerdir.

İnsan figürini sayısında ise önemli bir değişiklik yoktur, ancak benzerleri Mezraa Teleilat yerleşmesinde fallus/*phallus* olarak değerlendirilen,[29] şematize bir biçimde yapılmış figürinlerin oranı artmıştır. Yerleşmede fallus olarak gruplanan iki buluntunun ikisi de 5–3. tabakalarda bulunmuştur.

Hemen her döneme ait tabakalarda yüksek oranlarda bulunan ve oranı da tabakalara göre çok fazla değişiklik göstermeyen bız ve deliciler, 5–3. tabakalarda da 52 adet ve % 9,13 oranla yine sayıca çok olan bir buluntu türüdür.

Boncukların sayısı ve tabaka içindeki diğer buluntulara oranı artmıştır. 48 adetle % 8,43'lük oranı olan boncuklarda, sayı ve oran artışına paralel olarak, tip sayısı da artar. Yerleşmede bulunmuş boncuk tiplerinin tümü bu dönemde temsil edilir. Yarı-değerli taş türlerinden özenli bir işçilikle yapılmış kelebek, baklava dilimi vb biçimli boncuklar da yine bu dönemde daha çok sayıdadır.

Taş kaplar, 5–3. tabakalarda sayıca ilk sıralarda yer almasına rağmen, diğer tabakalarla karşılaştırıldığında oran olarak düşmüştür. Bununla birlikte, diğer tabakalarda kireçtaşından yapılmış kaba mal örnekleri daha çok sayıdayken, 5–3. tabakalarda çeşitli taşlardan yapılmış, minyatür ve orta boylardaki özenli kapların oranı artar. Kaba mal örnekleri ise yalnızca birkaç tanedir.

Yongalanmış kurslar, sayısı ve oranı artan bir diğer buluntu türüdür. Yerleşmede bulunmuş 71 adet yongalanmış kursun, 48 adedi (% 67'si) Geçiş Süreci tabakalarında bulunmuştur. Bu 48 adedin Geçiş Süreci tabakalarında bulunmuş diğer buluntulara oranı ise % 8,43'tür. Mezraa Teleilat ve Çayönü'nde de yongalanmış kursların Geçiş Süreci'ne tekabül eden tabakalarda arttığı bilinmektedir.[30]

8–7. tabakalarda 4, 6. tabakada ise 2 örneği bulunan halka biçimli nesnelerin % 67'sine tekabül eden 33 adedi 5–3. tabakalarda bulunmuştur. Bu dönemde bulunmuş diğer buluntulara oranı ise % 5,80'dir. Tümü kırık durumda olan bu nesnelerin 18

[29] Daha detaylı bir tartışma için bkz: "İnsan Figürini" ve "Fallus" başlıkları.
[30] Bkz: "Yongalanmış Kurs" başlığı.

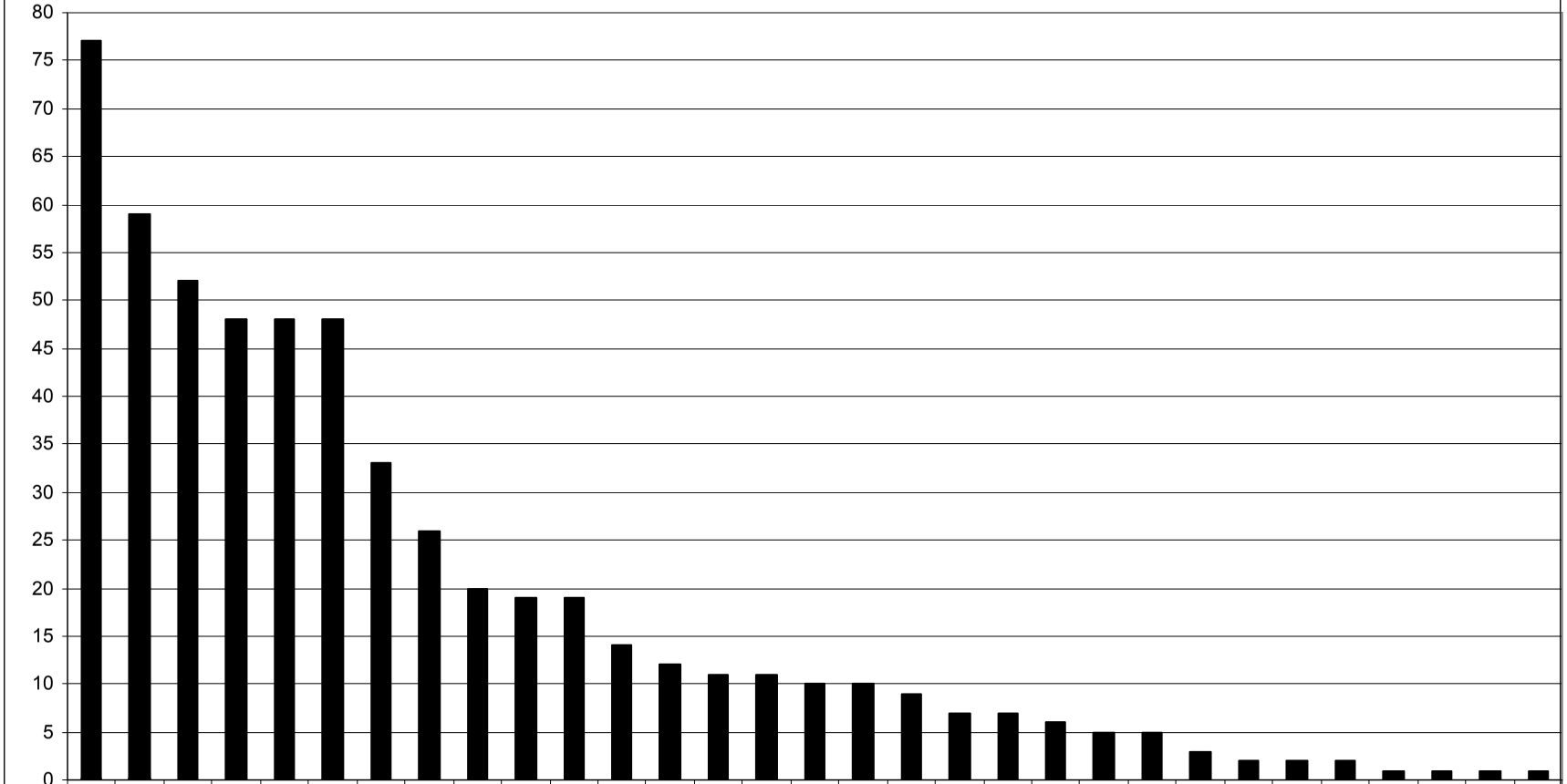
tanesi 28 S açmasında, tanımlı olmayan bir arkeolojik dolgu içerisinde bulunmuştur. "Halka" başlığında daha detaylı değinildiği gibi, Nevali Çori ve Çayönü yerleşmelerinden de bilinen bu halkaların işlevi bilinmemektedir.

Yukarıda, kazı/çizi bezekli kireçtaşları ile kilden ve çoğunluğu kireçtaşı olmak üzere, çeşitli taşlardan yapılmış top biçimli nesnelerin, 12–9. tabakalarda (Orta PPNB) az sayıda mevcutken, 8–7. tabakalarda (Son PPNB) arttığından ve diğer tabakalarda ise neredeyse bittiğinden söz edilmişti. 5–3. tabakalarda (Geçiş Süreci) kazı/çizi bezekli kireçtaşı sayısı 7'ye, oranı % 1,23'e; çeşitli taşlardan yapılmış topların sayısı 10'a, oranı % 1,75'e; kilden yapılmış top biçimli nesnelerin sayısı 1'e, oranı da % 0,17'ye düşer.

Geçiş Süreci'ne ait buluntuların yapı içi ve yapı dışı alanlara göre dağılımına bakıldığında, yapı dışı alanlardaki buluntu sayısı, yapı içi buluntulara göre oldukça fazladır. Bu döneme ait, yapı olarak kabul edilebilecek düzeyde sağlam kalabilmiş kalıntılar çok olmasına rağmen (bkz. "Tabakalanma ve Mimari" başlığı ile Çizim 1), 569 adet buluntu içinde, yapıların iç dolgusunda bulunmuş buluntu sayısı yalnızca 28'dir (% 4,92). Yapıların çevresindeki tanımlı alanlarda ise buluntu sayısı 149'dur (% 26,18). Geri kalan 392 buluntu ise çeşitli arkeolojik dolguda bulunmuştur (% 68,90). Bu dağılımla ilgili olarak, mimari ve diğer arkeolojik verilerden de hareketle, gündelik hayatın yapıların çevresinde bulunan açık alanlarda sürdürüldüğü yorumu yapılabilir.

Taş kap, yassı balta ve boncuk gibi buluntuların, yarı-değerli taşlardan, özenli bir işçilikle yapılmış bazı tipleri, Güneybatı Asya'daki geniş bir coğrafyada, çeşitli yerleşmelerden bilinmektedir. Bu dağılımın nasıl gerçekleştiği halen çözülememiş bir sorun olsa da Akarçay Tepe'nin Geçiş Süreci tabakalarında bu tip buluntuların sayı ve oran itibariyle artmış olması, yerleşmenin yakın ve uzak çevredeki başka yerleşmelerle doğrudan veya dolaylı ilişkisinin yoğunlaştığını gösterebilir.

Tablo 31: 5-3. tabakalarda buluntu dağılımı

	Yassı Balta	Hayvan Fig.	Bız	Boncuk	Taş Kap	Yong. Kurs	Halka	İşl. Kemik	İşl. K.taşı	Delikli Nesne/ Ağırlık	Çetele Pulu	İnsan Fig.	Figürin	Havan	İşl. Taş	Alt Öğ. Aleti	Top/Sapan Taşı	Açkı Aleti/Biley	Kazı/Çizi Bezekli	Havaneli/Tokmak	Değirmen Taşı	Kanca	Kil Nesne	Kemik Yassı Alet	Ağırşak ve Del.	Fallus	İğne	Kil Top/Sapan	Palet	Söve Taşı	Topuz
Top: 569	77	59	52	48	48	48	33	26	20	19	19	14	12	11	11	10	10	9	7	7	6	5	5	3	2	2	2	1	1	1	1
Oran	13,53%	10,37%	9,13%	8,43%	8,43%	8,43%	5,80%	4,57%	3,51%	3,34%	3,34%	2,46%	2,10%	1,93%	1,93%	1,75%	1,75%	1,58%	1,23%	1,23%	1,05%	0,87%	0,87%	0,52%	0,35%	0,35%	0,35%	0,17%	0,17%	0,17%	0,17%

Akarçay Tepe'deki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmesinin kalıntıları, höyüğün Batı Alanı ve 20 Açmaları olarak adlandırılan kesimlerinde ortaya çıkarılmıştır. Bu dönemin tabakalarına, basamaklı açma (*step trench*) olan 20 Açmaları'ndaki 20 L-M-N-O açmalarındaki dar bir alan ile Batı Alanı'ndaki 19–20 K açmalarında 20×10 metre; 18 G-F açmalarında 20×5 metre; 19 G-F açmalarında 20×10 ve 20 G-F açmalarında yine 20×10 metrelik alanlarda ulaşılmıştır (bkz. "Tabakalanma ve Mimari" başlığı ile Levha 1, Çizim 1, 5, 6). Doğu Alanı'nda bu döneme ait herhangi bir yapı kalıntısı bulunamamıştır, ancak bu alandaki PPNB ve Geçiş Süreci dolgularını tahrip eden bazı çukurlar/tahribatlar mevcuttur. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait kalıntılara geniş alanlarda ulaşılmış olmasına rağmen, açığa çıkarılmış yapı kalıntısı, PPNB dönemine oranla azdır. Buluntu sayısı da yine diğer tabakalara oranla azdır. 148 adet buluntunun tüm buluntulara oranı % 7,82'dir.

Buluntu türleri arasında bazı devamlılıklar olduğu gibi, değişimler de söz konusudur. Bız ve delici türünden kemik aletler, önceki tabakalara oranla oldukça artmıştır. 18 adet bız ve delici, buluntuların % 18,90'ını oluşturur (Tablo 32). Önceki tabakalarda en yüksek oran, % 13,23 ile 8–7. tabakalarda (Son PPNB) görülmekteydi (Tablo 29). Bu durum kemik endüstrisinin diğer ürünleri olan iğne, yassı alet, kanca gibi aletlerde de görülür. İşlenmiş kemikler de dâhil edildiğinde, en yüksek oranda kemik alet bu dönemde bulunmuştur. 12–9. tabakalarda % 12,25; 8–7. tabakalarda % 18,20; 5–3. tabakalarda % 15,44 olan kemik alet oranı bu dönemde % 25,65'e çıkar. Bu verilerden hareketle, kemik alet endüstrisi ürünlerinde bir artışın olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu dönemde çanak çömlek gündelik hayat içerisinde tamamen yer etmiş olmasına rağmen, buluntular arasında taş kaplar, üstelik yüksek bir oranda yer almaya devam eder. 18 adet taş kabın diğer buluntulara oranı % 12,16'dır.

Yerleşmenin en eski döneminden itibaren oran olarak düzenli bir biçimde artan boncukların sayısı bu dönemde az olmasına rağmen (15 adet) oranı artmıştır (%

10,13). Bu dönemdeki boncuklar arasında renkli taşlardan yapılmış örnekler varsa da tip olarak daha basit olan dörtgen, disk ve fıçı biçimli olanlar mevcuttur.

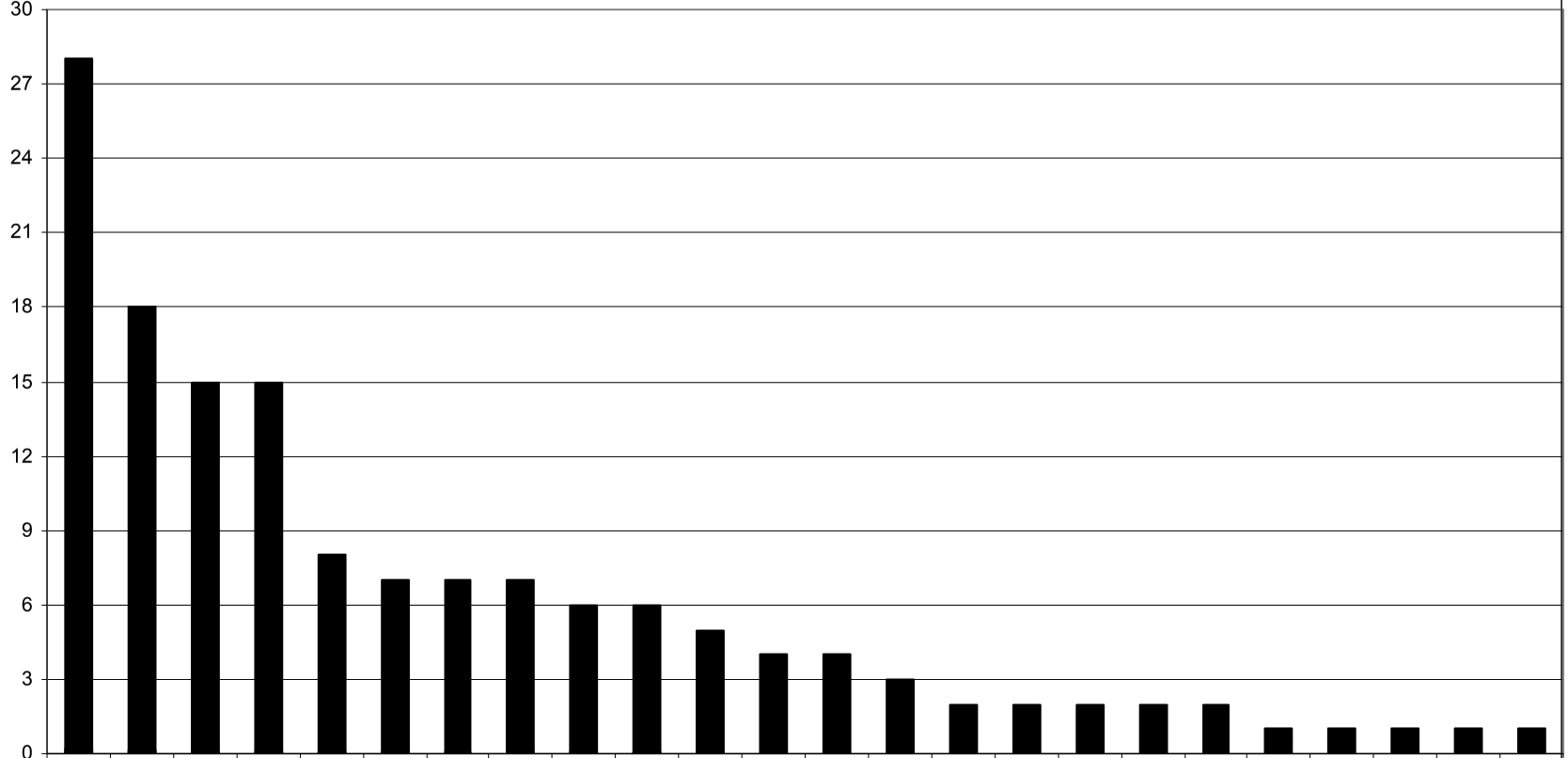
Hayvan figürinlerinin sayısı ve oranı, bir önceki dönem olan Geçiş Süreci'ne oranla bir hayli düşmüştür. Bunun nedeni, Geçiş Süreci'ndeki toplu buluntudan dolayı sayıdaki olağandışı artıştır.

Önceki tabakalarda olup da bu dönemde görülmeyen veya çok azalan buluntuların başında taş ve kil toplar gelir. 5–3. tabakalarda oranı azalan toplardan bu tabakada yalnızca kilden bir örnek bulunmuştur. Toplarla aynı seyri izleyen kazı/çizi bezekli kireçtaşlarından ise hiç yoktur.

Yine Geçiş Süreci'nde çok sayıda görülen yongalanmış kurslardan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de yalnızca 1 adet bulunmuştur. Halkalar ise tamamen biter.

Buluntuların yapı içi-yapı dışı dağılımlarına bakıldığında, önceki tabakalardan kısmen farklı bir durum gözlemlenir. Gerek PPNB, gerek Geçiş Süreci tabakalarında, yapı içlerindeki buluntu sayısı, yapıların çevresinde bulunan tanımlı avlu ve açık alanlardaki buluntularla karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. En çok sayıda buluntu ise bu iki kategoriye girmeyen arkeolojik dolgularda bulunmuştur. Yalnız, Final PPNB'ye tarihlenen 6. tabakadaki buluntuların çoğunluğu, bu tabakadaki tek yapı olan K binasında bulunmuştur. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait 148 adet buluntunun çoğunluğu yine çeşitli nitelikteki arkeolojik dolguda bulunmuşken (121 adet, % 81,75), bu dönemdeki az sayıdaki yapılardan biri olan F yapısı ve ona bitişik olan (depo nitelikli!) bir mekândaki buluntu sayısı 24 ve oranı % 16,21'dir. Yapının çevresindeki tanımlı açık alanda ise yalnızca 1 adet buluntu vardır. Bu durum, gündelik faaliyetlerin yapıların dışından yapı içine çekildiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 32: 2. tabakada buluntu dağılımı

	Bız/Delici	Taş Kap	Boncuk	Yassı Balta	Çetele Pulu	İşl. K.taşı	Alt Öğ. Aleti	Delikli Nesne/Ağır	Kemik Yassı Alet	Ağırşak-delikli	Kil Nesne	İşl. Taş	İnsan Fig.	Açkı Aleti/ Biley	Hayvan Fig.	Havaneli/Tokmak	İşl. Kemik	İğne	Değirmen Taşı	Havan	Kil Top/Sapan	Figürin	Yong. Kurs	Mühür
Top: 148	28	18	15	15	8	7	7	7	6	6	5	4	4	3	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1
Oran	18,90	12,16	10,13	10,13	5,40%	4,73%	4,73%	4,73%	4,05%	4,05%	3,37%	2,70%	2,70%	2,02%	1,35%	1,35%	1,35%	1,35%	1,35%	0,67%	0,67%	0,67%	0,67%	0,67%

ALTINCI BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMA VE GENEL DEĞERLENDİRME

Önceki bölümlerde, ele alınan her bir buluntunun başlığı altında, söz konusu buluntu, Akarçay Tepe ile aynı zaman silsilesi içerisinde yer alan, seçilmiş bazı yerleşmelerde bulunmuş benzer örnekler ile karşılaştırılmıştı. Bu bölümde ise söz konusu karşılaştırmalar daha toparlayıcı bir şekilde ele alınacaktır. Böylece yerleşmede ele geçmiş buluntulara ilişkin daha bütünsel bir değerlendirme yapmak imkânı doğacaktır.

Güneybatı Asya çok geniş bir alanı kapsadığından karşılaştırma amacıyla, zaman, dönem ve bölge açısından Akarçay Tepe ile aynı konumda bulunan belli başlı bazı yerleşmeler seçilmiştir. Buluntuları incelenen ve Akarçay Tepe örnekleriyle karşılaştırılan yerleşmeler, Türkiye sınırları içerisindeki Diyarbakır-Çayönü (Broman Morales, 1990; Davis, 1982; Efe, 1998; Erim Özdoğan, 2007; Özdoğan, 1994), Adıyaman-Gritille (Voigt, 1985), Şanlıurfa-Mezraa Teleilat (Karul vd, 2001 ve 2002; Özdoğan, 2003 ve 2007a), Malatya-Cafer Höyük (Cauvin vd, 2007; Stordeur, 1988), Diyarbakır-Salat Cami Yanı (Miyake, 2007), Şanlıurfa-Nevali Çori (Hauptmann, 2007; Schmidt, 1988, 1998 ve 2007) ile Suriye'deki Abu Hureyra (Moore, 2000; Olsen, 2000) Sabi Abyad (Verhoeven, 2000) ve Tell Halula yerleşmeleridir. Yerleşmelerin seçiminde rol oynayan bir diğer etken ise buluntuların kapsamlı bir yayınının yapılmış olmasıdır. Çayönü, Nevali Çori, Abu Hureyra, Sabi Abyad yerleşmelerinin buluntuları detaylı bir şekilde yayımlanmışken, diğer yerleşmelerin buluntularına kazı raporlarında kısaca yer verilmiştir.

Buluntuların yapıldığı hammaddeler açısından bakıldığında, en detaylı araştırma Abu Hureyra yerleşmesinde yapılmıştır (Moore, 2000: 165 ve 166, Fig. 7.1). Buluntu yapımında kullanılan çakmaktaşı, tatlı su kabukları, kireçtaşı, alabaster gibi materyaller, yerleşmeye yaklaşık bir günlük yürüme mesafesinde bulunmaktadır. Bazalt ise yerleşmenin doğu ve batısında kısmen daha uzak mesafelerden elde edilmiştir. Boncuk yapımında kullanılan deniz kabuğu Akdeniz kökenlidir. Obsidyen

ise Akarçay Tepe'de olduğu gibi Doğu ve Orta Anadolu'daki kaynaklardan elde edilmiştir. Bilindiği kadarıyla, diğer yerleşmelerde de yakın çevredeki hammadde kaynakları alet yapımında yoğun olarak kullanılmış, bunların yanı sıra obsidyen, deniz kabuğu, çeşitli değerli/yarı değerli taş türleri de uzak mesafelerden ya hammadde ya da "bitmiş ürün" olarak "ithal" edilmişlerdir.

Buluntuların yapım teknikleri, yerleşme içerisindeki yatay ve dikey dağılımları ve oranları bakımından diğer yerleşmelerle bazı benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da söz konusudur. Bu benzerlik ve farklılıkların bir kısmı aşağıda ele alınmıştır.[31]

Öğütme aletleri başlığı altında ele alınan alt öğütme aleti, havan, havaneli, tokmak, el taşı gibi buluntular (bkz. s. 83–90), uzun bir süre boyunca, yalnız Güneybatı Asya'da değil, dünyanın birçok bölgesinde kullanılmışlardır. Karşılaştırma amacıyla seçilen yerleşmelerden de Çayönü (Davis, 1982), Sabi Abyad II (Verhoeven, 2000) ve Abu Hureyra (Moore, 2000) yerleşmelerinde Akarçay Tepe'de bulunmuş örneklerin benzerlerine rastlanır. Akarçay Tepe'de alt öğütme grubu aletler çoğunlukla kırık halde korunagelmiştir veya ikincil kullanım olarak duvarlarda kullanılmışlardır. Çayönü (Davis, 1982: 96), Sabi Abyad II (Verhoeven, 2000: 93) ve Abu Hureyra'da (Moore, 2000: 166) da benzer bir durum söz konusudur. Davis, Çayönü örneklerinin yalnızca birkaçının tüm olduğunu, bazı büyük örneklerin de bina temellerinde ya da kapı eşiklerinde kullanıldıklarını belirtir. (Davis, 1982: 96). Moore, kırık parçaların öğütme işlerinde kullanılmaya devam edilmiş olabileceği yorumunu yapmaktadır (Moore, 2000: 166).

Akarçay Tepe öğütme aletleri arasında havanlar nispeten az sayıdadır (bkz. s. 88). Davis, Çayönü'nde de havanların az sayıda olduğunu, dolayısıyla daha çok ahşap havanların kullanılmış olabileceğini yahut öğütme faaliyetinin yerleşme dışında gerçekleştirilmiş olabileceğini ifade eder (Davis, 1982: 79–80). Muhtemelen Akarçay Tepe'de de öğütme işlemi için ahşap havanlar kullanılmaktaydı.

[31] Daha detaylı karşılaştırmalar 4. Bölüm'de, her bir buluntunun başlığı altında yapılmıştır.

Akarçay Tepe'de taş top adı altında ele alınan buluntu grubu (bkz. s. 91-94), çeşitli araştırmacılar tarafından sapan taşı, taş top ya da bola olarak adlandırılmıştır (Cauvin vd., 2007: 101; Güldoğan, 2002: 40; Hauptmann, 2007: 147; Özdoğan, 1994: 129). Küçük boyutlu olan örnekler ise çetele pulu/token olarak kabul edilmiştir (Voigt, 1985: 17, Fig. 15). Moore, Abu Hureyra yerleşmesinde bulunmuş taş topların ağırlık bakımından üç gruba ayrıldıklarını, dolayısıyla standart olmasa bile bir tür ölçü aleti olarak kullanılmış olabileceklerini belirtir (Moore, 2000: 173). Akarçay Tepe örnekleri üzerinde böyle bir çalışma yapılmadığı için bu konuda bir yorumda bulunmak zordur.

Akarçay Tepe'de, özellikle kireçtaşından yapılmış kaplar, en çok sayıda ortaya çıkarılan buluntu gruplarından biridir (bkz. s 96-100). Verhoeven, Sabi Abyad yerleşmesinde de buluntular arasında en çok taş kapların bulunduğunu belirtir (Verhoeven, 2000: 95). Buna karşın, seçilmiş yerleşmeler içinde en çok sayıda buluntuya sahip olan Çayönü'nde taş kap sayısı oldukça azdır (Davis, 1982: 86; Erim Özdoğan, 2007: 89). Davis, bu durumu ahşap ve/ya sepetin daha çok kullanılmış olmasına bağlar (Davis, 1982: 87). Abu Hureyra'da da taş kap sayısı azdır (Moore, 2000: 173).

Taş kaplar arasında kaba malların benzerleri Çayönü'nden bilinir (Davis, 1982: 142). Akarçay Tepe'de kaba mallar, Orta PPNB tabakalarında daha çok sayıda bulunmuştur. Çayönü'nde de kaba mal olarak adlandırılan grubun, yerleşmenin eski evrelerinde daha çok sayıda bulunduğu bilinmektedir (Özdoğan, 1994: 151). İyi mal olarak adlandırılan, çeşitli taşlardan, özenli bir işçiliğe sahip kapların örneklerine ise Sabi Abyad II (Verhoeven, 2000: 95), Mezraa Teleilat (Özdoğan 2007a) ve Çayönü (Özdoğan, 1994: 151) yerleşmelerinde rastlanır.

Yassı balta örnekleri küçük ve büyük yassı baltalar olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştı (bkz. s. 100-104). Büyük yassı baltaların benzerleri Çayönü'nün tüm evrelerinde (Davis, 1982), Nevali Çori'nin İlk/Orta PPNB'ye tarihlenen en son iki tabakası olan IV ve V. tabakalarında (Hauptmann, 2007: 147 ve Schmidt, 1988: 178-179), Sabi Abyad'ın PPNB tabakalarında (Verhoeven, 2000: 95) görülür. Çeşitli

renkteki taşlardan, daha özenli bir işçilikle yapılmış küçük boyutlu yassı baltaların örneklerine ise Çayönü (Davis, 1982), Nevali Çori (Schmidt, 1988), Cafer Höyük (Cauvin vd., 2007: 101) Sabi Abyad (Verhoeven, 2000) gibi yerleşmelerde rastlanır.

Yongalanmış kurs başlığı altında ele alınan buluntu grubunun (bkz. s. 105–107) benzerleri Çayönü (Davis, 1982) ve Mezraa Teleilat (Karul vd, 2002) yerleşmelerinde ortaya çıkarılmıştır. Erim Özdoğan, işlevi kesin olarak saptanamayan yongalanmış kursların deri işlemede kullanılmış olabileceğini belirtir (Erim Özdoğan, 2007: 84). Yongalanmış kurslar Akarçay Tepe'nin Geçiş Süreci tabakalarında tipik bir alet türü olur. Çayönü ve Mezraa Teleilat yerleşmelerinde de yongalanmış kursların Geçiş Süreci tabakalarında arttığı belirtilmektedir (Özdoğan, 1994: 129 ve Özdoğan, 2007a: 192).

Geçiş Süreci tabakalarında sayısı artan bir diğer buluntu grubu, çoğunluğu kireçtaşından olmak üzere, çeşitli taş türleri kullanılarak yapılmış, halka biçimli nesnelerdir (bkz. s. 111–112) Halkaların benzerleri, Çayönü'nün Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakalarında (Özdoğan, 1994: 115) ve Nevali Çori'de (Hauptmann, 2007: 147; Schmidt, 1988: 175–176) ortaya çıkarılmıştır. Ancak Nevali Çori örneklerinin çoğu mermerdendir. Özdoğan halkaların bir tür süsleme öğesi veya alet parçası oldukları yorumunu yapar (Özdoğan, 1994: 141).

Kemik endüstrisi ürünleri olan bız ve delici, iğne, spatula, kanca gibi aletler, seçilmiş yerleşmelerin hemen hemen hepsinde değişen sayılarda bulunur. Bızların çeşitli örnekleri (bkz. s. 117–119) Çayönü'nde zımba olarak sınıflandırılmıştır (Efe, 1998: 293). Akarçay Tepe'de Geçiş Süreci tabakalarında bızların sayısı ve buluntular içindeki oranı artar. Mezraa Teleilat'ın da Geçiş Süreci tabakalarında bızların sayıca arttığı belirtilmektedir (Karul vd, 2002). Gözlü iğne ve yiv üzeri gözlü iğne olarak bilinen iğneler (bkz. s. 120), Cafer Höyük'ün Orta ve Son PPNB tabakalarından (Cauvin vd., 2007: 104, 108) ve Mezraa Teleilat'ın Son PPNB tabakalarından bilinir (Özdoğan 2007a: 190). Muhtemelen olta olarak kullanılmış bazı kancaların (bkz. s. 120–121) benzerleri Çayönü'nde (Efe, 1998: 294), Mezraa Teleilat'ın Son PPNB/IV. evresinde (Özdoğan 2007a: 190; Karul vd, 2002) ve Cafer Höyük'ün yine Son PPNB

evresinde (Cauvin vd., 2007: 108) bulunmuştur. Akarçay Tepe'de nisbeten az sayıda olan yassı alet/spatula örnekleri (bkz. s. 121–122), Çayönü'nde bıçak, spatula ve açkı aleti olmak üzere üç gruba ayrılır (Efe, 1998: 293). Yassı alet/spatulaların Abu Hureyra'da bulunan örnekleri üzerinde görülen yanık izleri, Olsen tarafından, bu aletlerin ateş karıştırma vb işlerde kullanıldığı şeklinde yorumlanmıştır (Olsen, 2000: 159). Ancak Akarçay Tepe örnekleri üzerinde böyle bir yanık izi mevcut değildir. Efe de Çayönü örnekleriyle ilgili bu yönde bir ifadede bulunmamıştır (Efe, 1998). Stordeur, Orta Fırat kemik endüstrisi ürünleri olarak adlandırdığı tüm bu aletlerin, Güneydoğu Anadolu'da 3. binyıl sonuna kadar fazla değişikliğe uğramadan devam ettiğini belirtir (Stordeur, 1988: 203). Nitekim Akarçay Tepe'de de nicelik açısından tabakalar içinde bazı değişimler olsa da nitelik ve alet türleri açısından yerleşme boyunca belirgin bir değişim yoktur.

Akarçay Tepe'de bulunmuş boncuk örneklerine (bkz. s. 126-129), yine seçilmiş yerleşmelerin çoğunda rastlanır. Yerleşmede en çok sayıda ve hemen her tabakada bulunan disk biçimli basit boncuğun çeşitli örnekleri Salat Cami Yanı (Miyake, 2007), Çayönü (Özdoğan, 1994: 107), Cafer Höyük (Cauvin vd., 2007: 104), Nevali Çori (Schmidt, 1988), Mezraa Teleilat (Karul vd, 2002) ve Sabi Abyad (Verhoeven, 2000: 99) yerleşmelerinde görülür. Bir diğer baskın grup olan fıçı biçimli veya çift konik silindirik olan boncuklar Salat Cami Yanı (Miyake, 2007), Çayönü (Özdoğan, 1994: 107) ve Mezraa Teleilat (Karul vd, 2002) yerleşmelerinden bilinir. Dörtgen biçimli olan ve dikine açılmış bir veya iki deliği bulunan boncuk örneklerine de yine Salat Cami Yanı (Miyake, 2007), Çayönü (Özdoğan, 1994: 107) ve Nevali Çori (Schmidt, 1988) yerleşmelerinde rastlanır. "Abu Hureyra tipi" olarak bilinen kelebek biçimli boncuk örnekleri, PPNB döneminde, Orta Fırat kesimindeki Sabi Abyad (Verhoeven, 2000: 99), Tell Halula (M. Molist ile özel görüşme), Nevali Çori (Schmidt, 1988), Mezraa Teleilat (Karul vd, 1999) gibi birçok yerleşmede görülür. Bu boncuk türü adeta Orta Fırat kesimindeki PPNB yerleşmelerinin tipik buluntularından biridir. Küçük boyutlu yassı baltalar gibi, bölgede bulunmayan değerli/yarı değerli taşlardan, özenli, standarda yakın bir işçilikle yapılmış olmaları, belli merkezlerde üretilerek dağıtıldığına işaret etmektedir.

Akarçay Tepe'de bulunmuş hayvan figürinlerinin yarıdan fazlasının bir çukurda bulunduğuna daha önce değinilmişti (bkz. s. 137–140). Gerek bu çukurda bulunmuş örneklerin gerek diğer figürinlerin çoğu kırık durumdadır. Tüme en yakın örneklerde bile boynuz, kulak gibi öğeler kırılmıştır. Verhoeven, Sabi Abyad II yerleşmesinde bulunmuş figürinlerin de çoğunun çukur dolgularında bulunduğunu ve neredeyse tümünün kırık olduğunu belirterek bu durumun "sembolik" bir anlamı olabileceğini ifade eder: figürinler bilinçli olarak kırılmakta ve işlevlerini yitirdikten sonra da çukura atılmakta ya da gömülmektedirler (Verhoeven, 2000: 101).

Akarçay Tepe'nin Geçiş Süreci tabakalarında hayvan figürini sayısında bir artış vardır. Çayönü yerleşmesinde de geçiş süreci tabakalarında hayvan figürinlerinin artmış olması A. Özdoğan tarafından hayvancılığın ve evcil hayvan sayısının artmış olmasının bir sonucu olarak yorumlanır (Özdoğan, 1994: 149, 212).

İnsan figürini örnekleri arasında "Tell Assouad tipi" olarak bilinen figürinin iki örneği Akarçay Tepe'nin Son PPNB tabakalarında bulunmuştur (bkz. s. 135). Bu figürinin benzerleri Orta Fırat kesimindeki PPNB yerleşmelerinden Tell Assouad, Gürcütepe, Sabi Abyad (Schmidt, 1998: 7–8) ve Gritille'den (Voigt, 1985: 16) bilinir. Bu figürin tipi, diğer arkeolojik verilerle birlikte, yerleşmenin Orta Fırat kesimindeki diğer yerleşmelerle etkileşim içinde olduğunu gösterir.

Bir diğer figürin grubu ise, Mezraa Teleilat yerleşmesindeki örnekleri fallik sembolü ya da "*phallus*" olarak değerlendirilen gruptur (bkz. s. 136). Özdoğan bu figürinlerin benzerlerine Güneybatı Asya'daki diğer yerleşmelerde rastlanmadığını belirtir (Özdoğan, 2007a: 193). Mezraa Teleilat yerleşmesinde olduğu gibi, Akarçay Tepe'de de bu figürin grubu daha çok Geçiş Süreci tabakalarında ortaya çıkarılmıştır.

Tüm bu veriler birlikte ele alındığında, Akarçay Tepe'nin, Orta Fırat kesimindeki diğer PPNB yerleşmeleri olan Nevali Çori, Gritille, Mezraa Teleilat, Sabi Abyad, Abu Hureyra, Tell Assouad, Tell Halula yerleşmeleriyle birçok benzer buluntuya sahip olduğu görülmektedir. Bu buluntular arasında, "Abu Hureyra tipi" kelebek boncuklar ile "Tell Assouad tipi" insan figürinleri, dönem ve bölge açısından

belirleyici olmaları bakımından ön plana çıkmaktadır. Bu iki buluntu grubunun dışında, öğütme aletleri, kemik endüstrisi ürünleri, insan ve hayvan figürinleri ve çeşitli boncuklar, benzerliğin gözlemlenebildiği diğer buluntu türleridir. Söz konusu buluntuların birçok yerleşmede ortak özellikler göstermesi, yerleşmeler arasında yoğun bir etkileşimin olduğuna işaret eder. Yine Akarçay Tepe'ye oldukça yakın bir konumda bulunan Mezraa Teleilat yerleşmesi ile hem buluntu türleri hem de buluntuların tabakalar içindeki dağılımı açısından yakın benzerliklerin olması, bu etkileşimin bir diğer göstergesidir. Orta Fırat kesimi dışında, Çayönü, Cafer Höyük ve Salat Cami yerleşmeleri gibi, nispeten daha uzak yerleşmelerle de bir takım benzerliklerin gözlemlenebilmesi, bu etkileşimin yalnızca Orta Fırat kesimi içerisinde olmadığını, daha geniş bir coğrafi bölgeyi kapsadığını gösterir.

SONUÇ

Son yıllarda çeşitlenen ve sayıca artan Neolitik dönem araştırma ve kazıları, insanlık tarihindeki bu çok önemli dönüşüm noktalarından biri olan aşamaya ilişkin görüşlerin önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Neolitik Dönem'e ilişkin kendi kendine yeterli, eşitlikçi, küçük birimlerden oluşan toplulukların "mütevazı çiftçi köy yaşamı" şeklinde özetlenegelen genel görüş yerini, toplumsal örgütlenme açısından tahmin edilenden daha ilerlemiş düzeyde olan, kimi yerleşmelerde kalabalık bir nüfusa sahip, "inanç" veya "ideoloji" dünyası bakımından karmaşık yapılı toplumlar oldukları düşüncesine bırakmıştır. Bu dönemle ilgili elde edilen veriler, Güneybatı Asya gibi geniş bir coğrafi bölge içerisinde yer alan topluluklar ve yerleşmeler arasında gözlemlenen belirgin benzerlik ve farklılıkları ortaya koymuştur. Küçük coğrafi bölgeler, hatta yerleşmeler arasında farklılıklar bulunmasına rağmen, benzerlikler belli bir kültür bölgesinden söz edilebilmesini sağlamaktadır.

Tez konumuzu oluşturan Akarçay Tepe yerleşmesi, bu bölgede yer alması ve yaklaşık 2000 yıl boyunca sürekli yerleşilmiş olması nedeniyle, Neolitik dönem yaşam biçimlerinin anlaşılması konusunda önemli bir merkez olarak karşımıza çıkar. Söz konusu 2000 yıllık süreçte yerleşme içindeki değişimler ve bölgedeki yerleşmeler arası etkileşim, "küçük buluntular" ın incelenmesi yoluyla ele alınmış, böylelikle yukarıda sözü edilen yeni Neolitik dönem yaşam biçimine Akarçay Tepe'nin katkısı irdelenmeye çalışılmıştır.

Akarçay Tepe, Orta Fırat bölgesi Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik dönem yerleşmesidir. Yerleşme; hammadde kaynakları, su miktarı, sulu veya kuru tarıma müsait arazi, doğal çevre zenginliği, ulaşım ağı üzerinde bulunması gibi faktörler açısından oldukça elverişli bir konumda yer alıyor olması nedeniyle Neolitik Dönem'in en erken evrelerinden itibaren sürekli iskâna tabi tutulmuştur (Bölüm 3). En eskisi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB)'nin ortalarında başlayan (MÖ uyarlanmış tarihlerle 8000) bu iskân süreci, kesintisiz olarak tüm

PPNB sürecinde varlığını sürdürerek Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in sonlarında bitmiştir (MÖ uyarlanmış tarihlerle 6100). Bu yerleşim sürecini araştırmaya yönelik sürdürülen kazılarda açığa çıkarılmış buluntuların bazılarının yerleşmeye dışarıdan getirildiği, bazılarınınsa yerleşme içinde üretildiği ve belli düzeyde bir uzmanlığı yansıttığı gözlemlenmiştir.

Tez çalışmamızda, Akarçay Tepe buluntularının öncelikle yerleşme içerisindeki mekânsal ve zamansal dağılımı incelenmiştir (Bölüm 6). Söz konusu buluntuların nasıl üretildiğini anlamak amacıyla deneysel çalışmalar ve etnoarkeolojik örnekler araştırılmış, bu örnekler Akarçay Tepe buluntularıyla karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, gözlemler ve gelecekte benzeri konularda yapılacak araştırmalara dair bazı öneriler aşağıda ele alınmıştır.

Buluntuların yapıldığı hammaddeler açısından bakıldığında (Bölüm 4.1), Akarçay Tepe yerleşimcileri daha çok yakın çevrelerindeki kaynakları kullanmışlardır. Yerleşmenin yakın çevresinde kaynakları bulunan kireçtaşı, tüm yerleşme sürecinde, çeşitli gündelik aletlerden süs eşyalarına, duvarların inşasından, figürinlere kadar hemen her alanda yoğun şekilde kullanılmıştır. Bu durumun nedeni olarak kireçtaşının kolay işlenebilir bir malzeme olmasının yanında kireçtaşı kaynaklarının yerleşmeye yakınlığı da rol oynamış olmalıdır. Ancak her ne kadar yerleşme çevresinde kireçtaşı kaynaklarının bol miktarda bulunduğu biliniyorsa da, kullanılan kireçtaşının nereden ve nasıl elde edildiğine dair bir araştırma yapılmamıştır. Akarçay Tepe yerleşimcileri nezdinde bu ölçüde önemli bir yeri olan ve bu kadar yoğun olarak kullanılan kireçtaşının tam olarak nereden ve hangi yöntemlerle elde edildiğine yönelik yapılacak bir araştırmanın, yerleşmeyi ve yerleşimcileri daha iyi anlamamıza katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Yine yakın çevrede kaynakları bulunan çakmaktaşı, bazalt ve kil, yerleşmenin tüm tabakalarında, çeşitli aletlerin yapımında, değişen oranlarda kullanılmıştır. Kil kaynakları gerek Fırat Nehri gerekse de Su Deresi vadileri içinde bolca bulunur. Yerleşmeye yaklaşık 10 km mesafede kaynakları bulunan bazalt, özellikle mimaride ve öğütme aletlerinin yapımında kullanılmıştır. Çakmaktaşı ise yerleşmeye uzaklığı

4–25 km arasında değişen mesafelerde bulunan sekiz farklı kaynaktan elde edilmiştir. *Chocolate Flint* olarak bilinen kahve renkli, kaliteli çakmaktaşı kaynakları ise, yerleşmenin yaklaşık 25 km kuzeyinde, günümüz Halfeti ilçesinin yakınlarında bulunur. Bu durum, yerleşimcilerin yakın ve uzak çevrelerini gayet iyi bildiklerini, araştırdıklarını ve bu bilinen çevre içerisindeki hammadde kaynaklarını bilinçli olarak tercih ettiklerini göstermektedir.

Bazı hammaddeler ise yerleşmeye uzun mesafelerden getirilmiştir. Bunların başında da Doğu Anadolu kökenli obsidyen ile az sayıda ele geçen Orta Anadolu kökenli obsidyen yer alır. Obsidyenin yerleşmeye işlenmiş bir halde mi getirildiği yoksa hammadde halinde getirildikten sonra yerleşmede mi işlendiği, kazılar ve incelemeler devam etmekte olduğundan, halen araştırılmaktadır. Ancak, Orta PPNB dönemine tarihlenen 9/10. tabakada, belli bir alanda, obsidyen yongalama artıklarının bulunmuş olması, obsidyenin yerleşme içerisinde işlendiğinin kanıtıdır. Söz konusu alanda gündelik faaliyetler için ve özellikle çeşitli aletlerin yapımında kullanılan çok sayıda öğütme aleti, taş kap, yassı balta, bız ve delici, havaneli ve tokmak, çakmaktaşı ve obsidyen çekirdek ve artığı ele geçmiştir. Çakmaktaşı ve obsidyen çalışmaları ile diğer arkeolojik veriler birlikte ele alındığında, bu alanın bir tür işlik veya atölye olarak kullanıldığı değerlendirmesi yapılabilir. Bununla birlikte ortaya çıkarılan obsidyen malzeme ile yongalama alanlarının sayısal/orantısal olarak karşılaştırılması, kimi parçaların dilgi/dilgicik şeklinde yerleşmeye getirilmiş olduğunu düşündürmektedir.

Yerleşmede bu alanın dışında, özel olarak düzenlenmiş, belli bir zanaatın gerçekleştirildiği bir alan olup olmadığına dair başkaca veri yoktur. Boncuk, kemik işçiliği, vb. malzemelerde uzmanlaşmış bireyler tarafından yapıldığını düşündüren buluntuların üretim yerleri, başka bir deyişle, bu faaliyetlerin tanımlı alanları (işlikler gibi) henüz ortaya çıkarılmamıştır.

Mekânsal dağılım açısından bakıldığında – eskiden yeniye doğru, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den başlayarak – buluntular yapı içi, yapı dışı ve herhangi bir yapıyla ilişkili olmayan arkeolojik dolgularda bulunma durumlarına göre

değerlendirilmiştir. Buna göre, PPNB Dönemi boyunca yapı dışı alanlar ile çeşitli arkeolojik dolgularda ortaya çıkarılmış buluntu sayısı, yapı içlerinde ortaya çıkarılmış buluntulardan daha fazladır. Bu durum özellikle Orta PPNB dönemine ait 8–7. tabakalarda gözlemlenir. Bu tabakada yapıları birbirinden ayıran irili ufaklı avlu ve geçitler mevcuttur ve buluntuların büyük bir kısmı da bu avlu ve geçitler ile çeşitli arkeolojik dolgularda bulunmuştur. Yapı içlerinde buluntu sayısı % 10'a yaklaşırken (53), yapı dışı alanlarda ele geçmiş buluntu oranı % 90'dan (490) fazladır.

Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçiş Süreci'ne ait 5–3. tabakalarda da yapı dışı alanlarda ele geçmiş buluntu sayısı, yapı içinde ele geçmiş buluntulara göre oldukça fazladır. Bu döneme ait tüm buluntular içinde (569 adet), yapıların iç dolgusunda ele geçmiş buluntu oranı yalnızca % 4.9'dur. Yapıların çevresindeki tanımlı alanlarda ele geçen buluntu oranı ise % 26'dır. Geri kalan % 69'a yakın orandaki buluntular ise (392 adet) çeşitli arkeolojik dolgularda bulunmuştur. Buluntuların bu dağılımından hareketle, buluntuların *in situ* oldukları kabulüyle, PPNB döneminde gündelik hayatın yapıların çevresinde bulunan açık alan/avlularda sürdürüldüğü yorumu yapılabilir. Bu alanlarda ele geçen buluntuların büyük çoğunluğunun kırık olması, bu alanların ayrıca, belki de aynı zamanda, atık alanı, çöplük vb amaçlarla da kullanıldığını gösterir.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında ise farklı bir durum söz konusudur. Bu döneme ait ortaya çıkarılmış az sayıdaki yapılardan biri olan F yapısı ile ona bitişik olan (işlik alanı benzeri) duvarlarla çevrili bir mekânda ele geçmiş buluntu oranı % 89'a yaklaşırken, bu yapının çevresindeki açık alanda ele geçmiş buluntu oranı % 11'dir (buluntu toplam sayısı 27). Bu durum, günlük faaliyetlerin yapıların dışından yapı içine çekildiği, ev içlerinin faaliyet alanı haline geldiği ya da söz konusu faaliyetler için özel alanlar yapıldığı, yapıların artık bu ve benzeri amaçlarla düzenlendiği şeklinde yorumlanabilir.

Buluntuların tabakalara göre dağılımına bakıldığında (Bölüm 4 ve 5), yerleşmenin PPNB'ye tarihlenen tabakaları boyunca buluntu tür ve oranları açısından çeşitli değişimler söz konusudur. Son PPNB' ye tarihlenen 8–7. tabakalarda taş toplar ile

kazı/çizi bezekli kireçtaşları hem sayı, hem de o tabakadaki diğer buluntulara oranla aşırı şekilde artmış olduğu görülür. Sonraki tabakalarda ise neredeyse tamamen ortadan kalkarlar. İşlevi kesin olarak saptanamayan kazı/çizi bezekli kireçtaşları, yerleşmenin Orta PPNB tabakalarında az sayıdayken, % 80'e yakını Son PPNB tabakalarında bulunmuştur. Final PPNB, Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçiş Süreci ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında ise çok az sayıda kazı/çizi bezekli kireçtaşı mevcuttur. Kazı/çizi bezekli kireçtaşlarının neredeyse tümünün kırık, parça halinde, ters ve duvarlarda yapı malzemesi olarak kullanılmış şekilde bulunmuş olması, bunların ikincil kullanım olduğunu göstermektedir. Taşların daha eski tabakalarda, olasılıkla Orta PPNB tabakalarında, orijinal kullanım yerlerinde *in situ* durumda açığa çıkarılmaları, işlevlerine de açıklık kazandıracaktır.

Son PPNB tabakalarında taş top/küresel sapan taşlarında da Orta PPNB tabakalarına oranla sayı ve oran bakımından artış söz konusudur. Taş toplar, Geçiş Süreci tabakalarında azalmakta ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarında ise ortadan kalkmaktadır. Bu iki buluntu grubunun genellikle aynı ortam içerisinde bulunmuş olması, iki farklı ad altında ayrımladığımız grubun belki de aynı işlevde olduğunu, bunun anlaşılabilmesi için ise daha ayrıntılı bir incelemenin gerekliliğini göstermektedir.

Son PPNB döneminde buluntular açısından önemli bir diğer değişim, yassı baltaların oldukça az oluşudur. Geçiş Süreci'ne tarihlenen 5–3. tabakalarda ise yassı baltaların sayısı ve oranı artar. Sıradan çaytaşı ve çakıltaşından yapılmış büyük boyutlu baltaların yanı sıra, parlak renkte, alacalı, mermerimsi ve yarı-değerli taşlardan özenle yapılmış baltalarda da sayısal artış izlenir. Genelde kabul edildiği üzere ağaç kesiminde kullanılan yassı baltalar üzerinde yapılacak iz analizleri, büyük ve sıradan olanlar ile küçük ve özenli yapımlar arasındaki olası işlev farkını da ortaya koyacaktır.

Geçiş Süreci tabakalarında buluntu türleri arasına halka biçimli nesne, yongalanmış kurs gibi yeni türler girmiş, önceki tabakalarda çok olan top, kazı/çizi bezekli

kireçtaşı gibi bazı buluntular oran olarak azalırken, bız, spatula gibi bazı buluntularda da oransal bir artış meydana gelmiştir. Taş kap ve boncukların hammadde ve işçiliklerinde de bir değişim söz konusudur. Taş kap, yassı balta ve boncuk gibi buluntuların, yarı-değerli taşlardan, özenli bir işçilikle yapılmış bazı tipleri, Güneybatı Asya'daki geniş coğrafyada, çeşitli yerleşmelerden bilinmektedir. Bu dağılımın nasıl gerçekleştiği halen üzerinde çalışılmakta olan bir sorun olsa da Akarçay Tepe'nin Geçiş Süreci tabakalarında bu tip buluntuların sayı ve oran itibariyle artmış olması, yerleşmenin yakın ve uzak çevredeki başka yerleşmelerle doğrudan veya dolaylı ilişkisinin yoğunlaştığına işaret eder. Nitekim Akarçay Tepe'ye az sayıda, yalnızca bir kaç adet, ithal olarak geldiği düşünülen çanak çömleğin de ilk defa bu döneme ait tabakalarda görülmesi, bu varsayımı desteklemektedir.

Sonuç olarak, diğer arkeolojik verilerle birlikte ele alındığında, yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçiş Süreci olarak adlandırılan döneminde önceki dönemlerden gelen kültürel öğelerin kısmen devam ettiği, bununla birlikte yaşam biçiminde ve gündelik yaşamda bir değişime işaret eden yongalanmış disk, halka biçimli nesne, çanak çömlek gibi bazı yeniliklerin/yeni aletlerin ortaya çıktığı söylenebilir.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de, topografya, dolgu birikimi ve mimari kalıntılara göre yerleşmenin merkezi batıya kaymıştır. Yerleşme düzeninde ve yapı plan ve inşa tekniklerinde de değişim gözlemlenmektedir. Avlular etrafına yerleşmiş, birbirine yakın yapılardan oluşan yerleşim örüntüsü yerini, daha geniş bir alana, daha az sayıda ve bağımsız yerleştirilmiş yapılardan oluşan bir dokuya bırakmıştır. Toplumun tüm üyeleri tarafından ortak kullanılan avlu benzeri faaliyet alanları ya kalmamış ya da işlevini yitirmiştir. Buluntuların da sayısı ve tür/tip çeşitliliği azalmıştır. Buluntu türlerinin birçoğu devam ederken bazıları ortadan kalkmıştır. Kemik endüstrisi örnekleri olan bız, delici, spatula gibi aletler önceki tabakalara oranla artmıştır. Bu dönemde çanak çömlek, gündelik hayat içerisinde tamamen yer etmiş olmasına rağmen, buluntular arasında taş kaplar, üstelik yüksek bir oranda yer almaya devam eder. Yerleşmenin en eski döneminden itibaren oran olarak düzenli

bir biçimde artan boncukların sayısı bu dönemde artış hızı düşmüş de olsa artmaya devam eder. Geçiş Süreci tabakalarının tipik buluntuları olan halka biçimli nesneler ve yongalanmış kurslar ise tamamen ortadan kalkar.

Buluntu türleri, buluntuların yapım teknikleri ve gerek dikey gerek yatay tabakalanma içindeki dağılımları açısından bakıldığında Akarçay Tepe yerleşmesi, Güneybatı Asya'da yer alan Çayönü, Gritille, Cafer Höyük, Mezra Teleilat, Nevali Çori, Salat Cami Yanı, Halula, Abu Hureyra, Sabi Abyad gibi seçilmiş bazı yerleşmelerle birçok benzerlikler içermektedir (Bölüm 6). Yerleşmede bulunmuş öğütme aletleri, hayvan ve insan figürinleri, kemik endüstrisinin bız, spatula, kanca gibi ürünleri, bazı boncuk türleri, yassı baltalar, geniş bir coğrafya içerisindeki birçok yerleşmede, uzun bir dönem boyunca az çok değişim geçirerek devam etmiştir.

Orta Fırat bölgesinin, PPNB dönemine tarihlenen bazı yerleşmelerinden bilinen "Abu Hureyra tipi" kelebek biçimli boncuklar ile "Tell Assouad tipi" insan figürinlerinin Akarçay Tepe'de de bulunmuş olması, yerleşmenin Orta Fırat kültür bölgesi içindeki diğer yerleşmelerle etkileşim içerisinde olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yine yerleşmenin kuş uçumu 10 km kadar kuzeyinde bulunan Mezraa Teleilat yerleşmesinin özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçiş Süreci buluntuları ile Akarçay Tepe buluntuları arasında bazı benzerlikler söz konusudur. Kemik endüstrisi ürünlerinin, yongalanmış disklerin ve Mezra Teleilat'ta "fallus" olarak değerlendirilen buluntu grubunun söz konusu dönemde Akarçay Tepe'de de artması, yerleşmeler arası etkileşimden kaynaklandığı öngörülebilecek benzerliklerden bazılarıdır.

Çalışmamızda elde edilen sonuçların öncelikle Akarçay Tepe yerleşmesinin kendi içindeki değişimlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Sürmekte olan kazı çalışmaları için bir tür ara sonuç niteliğindeki çalışmamız, ortaya koyduğu bazı sorular ile yeni analizlerin yapılmasına da önayak olma amacındadır. Akarçay Tepe'deki yaklaşık 2000 yıl süren yaşamı yeniden kurgulayabilmemiz için elde edilen sonuçların, bir sonraki aşama olarak, öncelikle Akarçay Tepe'deki diğer faaliyet alanları, örneğin obsidyen ve çakmaktaşı işçiliği, bitki, hayvan kemikleri,

çevre ve iklim çalışmaları ile birlikte örülmesi gerektiği; ardından aynı ortamda yer alan çağdaşı yerleşmeler ile aynı bağlamda karşılaştırılması gerektiği düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

AKDTYK-TDK,

1998 **Türkçe Sözlük**, 9. bs., Ankara, TDKY.

AKMAN, M., M. ARİMURA, N. BALKAN ATLI, W. CRUELLS, G. DURU, O. MAEDA, Y. MİYAKE, M. MOLİST, M. ÖZBAŞARAN, R. PİQUET, M. SANA,

(Baskıda) "Akarçay Tepe 2002 Yılı Çalışmaları," **Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları**, ODTÜ TAÇDAM.

AKSOY, G.,

1996 **İnsan, Kültür ve Uygarlık**, Avesta Yayınları, İstanbul.

AKTÜRE, S.,

1997 **Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri**, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ALGAZE, G., R. BREUNİNGER, J. KUNSTAD,

1994 "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Charchemish Dam Survey Areas," **Anatolica XX**, s. 1–96.

ARIMURA, M., N. BALKAN ATLI, F. BORRELL, E. BUCAK, W. CRUELS, G. DURU, A. ERİM ÖZDOĞAN, J. IBANEZ, O. MAEDE, Y. MİYAKE, M. MOLİST, M. ÖZBAŞARAN,

2001 "Akarçay Tepe Kazısı, 1999", **22. Kazı Sonuçları Toplantısı I**, Ankara, s. 181–190.

ARIMURA, M., N. BALKAN ATLI, F. BORRELL, W. CRUELS, G. DURU, A. ERİM ÖZDOĞAN, J. IBANEZ, O. MAEDE, Y. MİYAKE, M. MOLİST, M. ÖZBAŞARAN,

2000 "A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe, 1999", **Anatolia Antiqua VIII**, s. 227–255.

ARLI, M.,

1990 **Köy El Sanatları**, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları: 1185, Ankara.

ASOUTI, E.,

2006 "Beyond the Pre-Pottery Neolithic B İnteraction Sphere," **Journal of World Prehistory 20/2–4**, s. 87–126.

ATALAY, İ., K. MORTAN,

1997 **Türkiye Bölgesel Coğrafyası**, İnkılap, İstanbul.

AYTEK, Ö.,

2008 **Mezraa-Teleilat Kazısı Bulguları Işığında; Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye İlk Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Bitkisel Katkılı Çanak Çömlek Sorunu**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul.

BALKAN ATLI, N. B.,

1997 "Neolitik: Bir Araştırma Sürecinin Sorunları," **TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri–2: Neolitik**, Ed. S. Harmankaya, O. Tanındı, M. Özbaşaran, Ege Yayınları, İstanbul, s. 7–11.

2008 "Obsidyenin Geçmişten Günümüze Yolcuğu. Yarı Bilimsel Yarı İçrek (Ezoterik) Bir Yazı", **Prof Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı**, I. Cilt, (Yay. Haz.: İ.

Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay, Ö. Turak), Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü: 127-132.

BALKAN ATLI, N., D. BINDER,

2007 "Kömürcü-Kaletepe Obsidiyen İşliği," **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 217–222.

BALKAN ATLI, N., F. BORRELL, G. DURU , J. IBANEZ, O. MAEDA, Y. MİYAKE, M. MOLİST, M. ÖZBAŞARAN,

2004 "Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları", **Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları**, Ed. N. Tuna, J. Greenhalg, J. Velibeyoğlu, ODTÜ TAÇDAM, Ankara, s. 227–250.

BALKAN ATLI, N., F.BORRELL, R. BUXO, G. DURU , J. IBANEZ, O. MAEDA, M. MOLİST, M. ÖZBAŞARAN, R. PİQUET, M. SANA, J. WATTEZ,

2002 "Akarçay Tepe 2000," **Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları**, Ed. N. Tuna, J. Velibeyoğlu, ODTÜ TAÇDAM, Ankara, s. 287–318.

BALKAN ATLI, N., A. ERİM ÖZDOĞAN, M. ÖZBAŞARAN,

1999 "Akarçay Tepe, 1998 Araştırması," **Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları**, Ed. N. Tuna, J. Öztürk, ODTÜ TAÇDAM, Ankara, s. 63–73.

BARTEL, B.,

1981 "Cultural Associations and Mechanisms of Change in Anthropomorphic Figurines during the Neolithic in the Eastern Mediterranean Basin," **World Archaeology**, 13/1, s. 73–86.

BAR-YOSEF, O.,
1980 "Prehistory of the Levant," **Annual Review of Anthropology 9**, s. 101–133.

1998 "The Natufian Culture in the Levant, Threshold to the Origins of Agriculture," **Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews 6/5**, s. 159–177.

2001 "The World Around Cyprus: From Epi-Paleolithic Foragers to the Collapse of the PPNB Civilization," **The Earliest Prehistory of Cyprus. From Colonization to Exploitation**, Ed. S. Swiny, American Schools of Oriental Research, Boston: s. 129–164.

BAR-YOSEF MAYER, D. E.,
1997 "Neolithic Shell Bead Production in Sinai," **Journal of Archaeological Science**, 24, s. 97–111.

BAYKAL-SEEHER, A., J. OBLADEN-KAUER,
1996 Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975–1978 Vol. IV. Die Kleinfunde, Philip von Zabern, Mainz.

BISCHOFF, D.,
2007 CANeW Material Culture Stratigraphic Tables. Upper Mesopotamia,(Çevrimiçi),http://www.canew.org/files/CANeW%20Upper%20Mesopotamia%20material%20culture%20stratigraphic%20tables%20(March%202007)%20A4%20version.pdf, 08 Eylül 2008.

BORRELL, F.,

2005 "Flint Procurement Strategies in The Neolithic Site of Akarçay Tepe (Şanlıurfa) During The VIIIth-VIIth Millenium Cal. B.C.," **Anatolia Antiqua XIII**, s. 1-14.

2007 "From PPNB to PN: Chipped Stone Industries of the Middle Euphrates Valley. New Data, New Interpretations," **Neo-Lithics 1/07**, s. 33–37.

BOYNTON, R. S.,

1966 **Chemistry and Technology of Lime and Limestone**, Interscience Publishers, New York.

BOZYİĞİT, A. E.,

1994 "Üniversitelerimizde Yapılan El Sanatları Konulu Tezler Üzerine," **Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri** (18–20 Kasım 1992, İzmir), Ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara, s. 85–102.

BRAIDWOOD, R. J.,

1995 **Tarihöncesi İnsan**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

BREASTED, J. H.,

1916 **Ancient Times: A History of the Early World.** An İntroduction to the Study of Ancient History and the Career of Early Man, Ginn and Company, Boston.

BROMAN MORALES, V.,

1990 **Figurines and Other Clay Objects from Sarab and Çayönü**, The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago.

BRUMFIEL, E., T. K. EARLE,

1987 "Specialization, Exchange, and Complex Societies: An İntroduction," **Specialization, Exchange, and Complex Societies**, Ed. E. Brumfiel, T. K. Earle, Cambridge University Press, Cambridge, s. 1–9.

BUDJA, M.,

2003 "Seals, Contracts and Tokens in the Balkans Early Neolithic: Where in the Puzzle", **Documenta Praehistorica,** XXX, s. 115–130.

CAUVIN, J.,

2002 **The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture**, Çev. T. Watkins, Cambridge University Press, Cambridge.

CAUVIN, J., O. AURENCHE, M. C. CAUVIN, N. BALKAN ATLI,

2007 "Cafer Höyük: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Bir Yerleşme," **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 99–114 (Metin), 85–104 (Levha).

CHATAIGNER, C., J.L. POIDEVIN, N.O. ARNAUD,

1998 "Turkish Occurrences of Obsidian and use by Prehistoric Peoples in the Near East from 14,000 to 6000 BP," **Journal of Volcanology and Geothermal Research 85**, s. 517–537.

CHILDE, G.,

1982 **Tarihte Neler Oldu**, Çev. M. Tunçay, A. Şenel, Alan Yayıncılık, İstanbul.

1992 **Kendini Yaratan İnsan**, 4. bs., Çev. F. K. Ofluoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul.

1994 **Toplumsal Evrim**, Çev. C. Balcı, Alan Yayıncılık, İstanbul.

CHRISTIDOU, R., A. LEGRAND,

2005 "Hide Working and Bone Tools: Experimentation Design and Applications," **From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth – Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present,** Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn, 26th–31st of August 2003, Ed, H. Luik, A. M. Choyke, C. Batey, L. Lougas, Talin, s. 385–396.

CLAESSEN, J. M., P. SKALNIK (Eds.),

1993 **Erken Devlet**. Kuramlar Veriler Yorumlar, Çev. A. Şenel, İmge Kitabevi, Ankara.

COLLON, D.,

1987 **First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East**, University of Chicago Press and British Museum Publications, Chicago.

COOPER, E.

1978 **Seramik ve Çömlekçilik**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

COSNER, A. J.,

1951 "Arrowshaft-Straightening with a Grooved Stone," **American Antiquity 17/2**, s. 147–148.

ÇEVİK, Ö.,

2005 **Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci**. Kuramsal Bir Değerlendirme, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

DAEMS, A.,
2004 "On Prehistoric Human Figurines in Iran: Current Knowledge and Some Reflections," **Iranica Antiqua**, XXXIX, s. 1–31.

DAVIS, M. K.,
1982 "The Çayönü Ground Stone," **Prehistoric Village Archaeology in South-Eastern Turkey**. Ed. L. Braidwood, R. J. Braidwood, BAR International Series 138, Oxford, s. 73–174.

DELERUE, S., G. POPEAU, S. DUBERNET, M. MOLIST,
Baskıda "Provenance of Some Obsidians From the Neolithic Site of Akarçay (Şanlıurfa-Turkey).

DOĞAN, İ. B.,
2006 **Tarihöncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri ve Değiş Tokuş Modelleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

DURU, G.,
2005 **Yakındoğu Neolitiğinde Orta Anadolu Bölgesi Neolitik Dönem Mimarlığının Yeri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

EFE, T.,

1998 "Çayönü Kemik Aletleri," **Karatepe'deki Işık. Halet Çambel'e Sunulan Yazılar,** Der: G. Arsebük, M. J. Mellink, W. Schirmer, Ege Yayınları, İstanbul, s. 289–303.

EMİROĞLU, K., S. AYDIN,
2003 **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

ENGELS, F.,
1974 **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, 3. bs., Çev. K. Somer, Sol Yayınları, Ankara.

ERCAN, T., Z. YEĞİNGİL, G. BİGAZZİ, M. ODDONE, M. ÖZDOĞAN,
1990 "Kuzeybatı Anadolu Obsidiyen Buluntularının Kaynak Belirleme Çalışmaları," **Jeoloji Mühendisliği 36**, s. 19–32.

ERİM ÖZDOĞAN, A.,
2007 "Çayönü," **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.57–97.

ERİNÇ, S.,
1980 "Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu," **Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I**, Der. H. Çambel, R. J. Braidwood, İstanbul, s. 65–72.

2000 **Jeomorfoloji I**, 5. bs., Der Yayınları, İstanbul.

FRANCIS, P. Jr.,
1982 "Experiments with Early Techniques for Making Whole Shells into Beads," **Current Anthropology**, 23, s. 713–714.

FRIERMANN, J. D.,

1971 "Lime Burning as the Precursor of Fired Ceramics," **Israel Exploration Journal 21**, s. 212–216.

GALLAGHER, J. P.,
1977 "Contemporary Stone Tools in Ethiopia: Implications for Archaeology," **Journal of Field Archaeology 4/4**, s. 407–414.

GARFINKEL, Y.,
1987 "Burnt Lime Products and Social Implications in the Pre-Pottery Neolithic B Villages of the Near East," **Paleorient 13/1**, s. 69–76.

GARFINKEL, Y., L. KOLSKA HORWITZ,
1988 "The Pre-Pottery Neolithic B Bone Industry From Yiftahel, Israel," **Paleorient 14/1**, s. 73–86.

GARRARD, A., K. WRIGHT,
2003 "Social Identities and the Expansion of Stone Bead-Making in Neolithic Western Asia: New Evidence From Jordan," **Antiquity**, 77, s. 267–284.

GÖNENÇ, S.,
1999 **Güneybatı Asya "Ortadoğu" Ülkeler Coğrafyası**, Çantay Kitabevi, İstanbul.

GRACE, R.,
1989 **Interpreting the Function of Stone Tools: The Quantification and Computerisation of Microwear Analysis**, B.A.R. İnternational Series 474, (Çevrimiçi) http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/sarc/iakh/lithic/bar/bar4-7.html#anchor15998, 17 Ağustos 08.

GÜLDOĞAN, E.,

2002 **Aşıklı Höyük Sürtmetaş Endüstrisi ve Sorunları**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

GÜNER, G.,
1988 **Anadolu'da Yaşamakta Olan İlkel Çömlekçilik**, Ak Yayınları, İstanbul.

GÜRPINAR, O., M. N. YALÇIN, A. M. GÖZÜBOL, A. TUĞRUL, S. DALGIÇ, M. KORKANÇ, H. HOŞGÖRMEZ, Y. ALTINOK, N. ÖZER, M. ÖZLER, Ö. BULKAN-YEŞİLADALI, Ö. ÜNDÜL, İ. H. ZARİF, T. ŞENYUVA,
2005 "Birecik (Şanlıurfa) Yöresinin Temel Jeolojik Özellikleri ve Jeolojik Miras Envanteri," **TÜBA Kültür Envanteri Dergisi,** 2004/2, s. 157–168.

HANÇERLİOĞLU, O.,
1993 **Ticaret Sözlüğü**. Ticaret Terimleri ve Ticaret ile İlgili Ekonomi ve Hukuk Terimleri, 2. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul.

HARTAVİ, Ş., H. T. AKÇAR,
2002 **Şanlıurfa İli Master Planı**, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Şanlıurfa.

HAUPTMANN, H.,
2007 "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem", **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 131–164 (Metin), 117–132 (Levha).

HENSHILWOOD, C. S., F. E. D'ERRICO, C. W. MAREAN, R. G. MILO, R. YATES,

2001 "An Early Bone Tool Industry from the Middle Stone Age at Blombos Cave, South Africa: İmplications for the Origins of Modern Human Behaviour, Symbolism and Language," **Journal of Human Evolution 41**, s. 631–678.

KALOGIROU, A.,
1997 "Pottery Production and Craft Specialization in Neolithic Greece," **TEXNH: Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age**. Proceedings of the 6th International Aegean Conference, Philadelphia, April 1996, Ed. R. Laffineur, P.P. Betancourt, s. 11–18.

KARAASLAN, T.,
1995 **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, 2. bs., Atlas Kitabevi, Konya.

KARUL, N., A. AYHAN, M. ÖZDOĞAN,
2001 "1999 Yılı Mezra-Teleilat Kazısı," **Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları**, Der. N. Tuna, J. Öztürk, J. Velibeyoğlu, ODTÜ TAÇDAM, Ankara, s. 133–161.

2002 "2000 Yılı Mezra-Teleilat Kazısı," **Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları**, Ed. N. Tuna, J. Velibeyoğlu, ODTÜ TAÇDAM, Ankara, s. 101–129.

KAYA, M.,
2002 **Aşıklı Höyük 4 G-H Derin Sondaj Açması Kemik Buluntuları**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KEITH, K.,

1998 "Spindle Whorls, Gender, and Ethnicity at Late Chalcolithic Hacinebi Tepe," **Journal of Field Archaeology**, 25/4 (Winter, 1998), s. 497–515.

KENOYER, J. M., M. VIDALE, K. K. BHAN,

1991 "Contemporary Stone Bead Making in Khambat, India: Patterns of Craft Specialization and Organization of Production in the Archaeological Record, **World Archaeology**, 23/1, s. 44–63.

KETİN, İ.,

1961 "Türkiye'de Magmatik Faaliyet," **Türkiye Jeoloji Kurumu (TJK) Bülteni**, Cilt: VII, Sayı: 2, s. 1–16.

KIMBROUGH, C. K.,

2006 **Spindle Whorls, Ethnoarchaeology, and the Study of Textile Production in Third Millenium BCE Northern Mesopotamia: A Methodological Approach**, Department of Anthropology, New York University, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, New York.

KOOPER, J. S., G. ROSSELLO-BORDOY,

1974 "Megalithic Quarrying Techniques and Limestone Technology in Eastern Spain," **Journal of Field Archaeology 1/2**, s. 161–170.

KUIJT, I., N. GORING-MORRIS,

2002 "Foraging, Farming, and Social Complexity in the Pre-Pottery Neolithic of the Southern Levant: A Review and Synthesis," **Journal of World Prehistory 16/4**, s. 361–440.

LANNING, E. C.,
1955 "Stone and Clay Missiles in Buganda," **Man**, 55 (May, 1955), s. 72–74.

MAKKAY, J.,
1984 **Early Stamp Seals in South-East Europe**, Budapest.

MELLAART, J.,
1964 "Neolithic City in Turkey," **Scientific American 210/4**, s. 94–104.

1967 **Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia**, Thames and Hudson, London.

1970 **Excavations at Hacılar I-II**, Edinburgh.

MIYAKE, Y.,
2007 "Salat Cami Yanı: Dicle Havzasında Bulunan Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme," **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 37–46 (Metin), 29–39 (Levha).

MITCHELL, S. R.,
1959 "Woodworking Tools of the Australian Aborigines," **The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, 89/2, s. 191–199.

MOORE, A. M. T.,
2000 "Stone and Other Artifacts," **Village on the Euphrates. From Foraging to Farming at Abu Hureyra**, Eds. A. M. T. Moore,

G. C. Hillmann, A. J. Legge, Oxford University Pres, Oxford, s. 165–186.

NEWCOMER, M. H.,

1974 "Study and Replication of Bone Tools from Ksar Akil (Lebanon)," **World Archaeology 6/2**, s. 138–153.

OLSEN, S. L.,

2000 "The Bone Artifacts," **Village on the Euphrates. From Foraging to Farming at Abu Hureyra**. Eds. A. M. T. Moore, G. C. Hillmann, A. J. Legge, Oxford University Pres, Oxford, s. 154–163.

ÖZBAŞARAN, M.,

2007 "Tarihöncesinden "Bilye'ler", **Muhibbe Darga Armağanı**, Ed., T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar, Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, İstanbul.

2008 "9000 yıllık Bezemeli Kireçtaşları," **Prof Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı**, II. Cilt, Yay. Haz.: İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay, Ö. Turak, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, s. 833-838.

ÖZBAŞARAN, M., M. MOLIST,

2006 "Akarçay Tepe 2005", **Anatolia Antiqua XIV**: 245–249.

2007 "Akarçay Tepe. Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme", **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 179–187.

ÖZBAŞARAN, M., G. DURU, N. BALKAN ATLI, M. MOLIST, E. BUCAK,
2004 "Akarçay Tepe 2002," **25. Kazı Sonuçları Toplantısı I**, s. 303–310.

ÖZBEK, O.,
2008 "Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtme Taş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım," **23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, s. 265–278.

ÖZDOĞAN, A.,
1994 **Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki Yeri** (Küçük Buluntuların Yardımıyla), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ÖZDOĞAN, M.,
1997 "Çanak-Çömlek," **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, s. 380–383.

2002a "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s. 66–83.

2002b "Çanak Çömlekli Neolitik Çağ", **Arkeoatlas 1**, DBR, İstanbul, s. 88–104.

2003 "A Group of Neolithic Stone Figurines from Mezra-Teleilat", **Köyden Kente Yakın Doğu'da İlk Yerleşimler** II, Eds. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 511–523.

2004 "Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar," **TÜBA-AR VII**, s. 43–51.

2007a "Mezra-Teleilat," **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 189–201 (Metin), 159–194 (Levha).

2007b "Bazı Genellemeler-Öngörüler," **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 441–458.

ÖZDOĞAN, M., N. BAŞGELEN (Yay. Haz.),

2007 **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN,

1998 " Buildings of Cult and the Cult of Buildings," **Light on Top of the Black Hill**, Ed., G. Arsebük, M. J. Mellink, W. Schirmer, Ege Yayınları, İstanbul, s. 581-601.

PERLES, C.,

2001 **The Early Neolithic in Greece, The First Farming Communities in Europe**, Camridge University Press, Cambridge.

1992 "Systems of Exchange and Organization of Production in Neolithic Greece," **Journal of Mediterranean Archaeology 5/2**, s. 115–164.

QUINTERO, L.,

1997 "Flint Mining in the Pre-Pottery Neolithic: Preliminary Report on the Exploitation of Flint at Neolithic 'Ain Ghazal in Highland Jordan," **Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent and Their Contemporaries in Adjacent Regions**, Eds: S. Kozlowski ve H.G. Gebel, Berlin, s. 233–243.

RICE, P. M.,

1981 "Evolution of Specialized Pottery Production: A Trial Model," **Current Anthropology 22/3**, s. 219–240.

ROLLEFSON, G. A.,

1989 "The Late Aceramic Neolithic of the Levant: A Synthesis," **Paleorient 15/1**, s. 168–173.

SCHMANDT-BESSERAT, D.,

1974 "The Use of Clay Before Pottery in the Zagros," **Expedition 16**, s. 11–17.

1982 "The Emergence of Recording," **American Anthropologist**, New Series, 84/4 (December, 1982),s. 871–878.

SCHMIDT, K.,

1988 "Nevali Çori: Zum Typenspectrum der Silexindustrie und der übrigen Kleinfunde," **Anatolica** XV, s. 161–202.

1998 "A New LPPNB Figurine Type: The Tell Assouad Type," **Neo-Lithics** 1/98, 7–8.

2007 "Göbekli Tepe", **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 115–130.

SEMENOV, S. A.,
1964 **Prehistoric Technology**: an Experimental Study of the Oldest Tools and Artefacts from Traces of Manufacture and Wear, Çev. M. W. Thompson, London.

SEVİN, V.,
2003 **Eski Anadolu ve Trakya.** Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, İletişim Yayınları, İstanbul.

SINOPOLI, C.,
1988 "The Organization of Production at Vijayanagara, South India," **American Anthropology 90**, s. 580–597.

SKEATES, R.,
2007 "Neolithic Stamps: Cultural Patterns, Processes and Potencies," **Cambridge Archaeological Journal**, 17/2, s. 183–198.

SOLECKI, R. L., R. S. SOLECKI,
1970 "Grooved Stones from Zawi Chemi Shanidar, a Protoneolithic Site in Northern Iraq," **American Anthropologist**, 72/4, s. 831–841.

STEINBRING, J.,
1966 "The Manufacture and Use of Bone Defleshing Tools," **American Antiquity 31/4** (April, 1966), s. 575–581.

STORDEUR, D.,
1988 "Lindustrie Osseuse de Cafer Dans son Contexte Anatolien et Proche Oriental. Note Preliminaire", **Anatolica** XV, s. 203–213.

STOWELL, E. P.,
1963 **Limestone as a Raw Material in Industry**, Oxford University Press, London.

SUPONCIC, S.,
1999 "Clays, Clay Balls and other Clay Objects," **Çatalhöyük 1999 Archive Report**, (Çevrimiçi), http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/1999/ar99_16.html, 10 Eylül 2008.

ŞENEL, A.,
1995 **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**. Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, 5. bs., Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

TAKAOĞLU, T.,
2005 **A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia**. An Analysis of Production and Craft Specialization, BAR International Series 1358, Oxford: Archaeopress, Oxford.

TOTH, N., D. CLARK, G. LIGABUE,
1992 "The Last Stone Ax Makers," **Scientific American**, July 1992, s. 66–71.

TUNÇDİLEK, N.,
1971 **Güneybatı Asya (Fiziki Ortam)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 1675, Coğrafya Enstitüsü Yayınları: 65, İstanbul.

TÜRKCAN, A.,
1997 "Stamp Seals," **Çatalhöyük 1997 Archive Report**, (Çevrimiçi),

http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/1997/ar97_18.html, 10 Eylül 2008.

2005 "Stamp Seals," **Çatalhöyük 2005 Archive Report**, (Çevrimiçi), http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2005/ar05_30.html, 10 Eylül 2008.

UMURTAK, G.,
2000 "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürcülüğü Üzerine Bazı Gözlemler," **Adalya,** IV (1999–2000), s. 1–19.

VAN ZEİST, W., S. BOTTEMA,
1982 "Vegetational History of The Eastern Mediterranean and the Near East During the Last 20.000 Years," **Palaeoclimates, Palaeoenvironments and Human Communities in the Eastern Mediterranean Region in Later Prehistory**, II. Parts, Eds. J. L. Bintliff, W. Van Zeist, BAR International Series 133(i), s. 277–321.

VERHOEVEN, M.,
2000 "The Small Finds," Tell Sabi Abyad II. The Pre-Pottery Neolithic B Settlement, Eds. M. Verhoeven, P. M. M. G. Akkermans, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, İstanbul/Leiden, s. 91-122.

VERRI, G., R. BARKAI, C. BORDEANU, A. GOPHER, M. HASS, A. KAUFMAN, P. KUBIK, E. MONTANARI, M. PAUL, A. RONEN, S. WEINER, E. BOARETTO,
2004 "Flint Mining in Prehistory Recorded by in Situ-Produced Cosmogenic ^{10}Be," **Proceedings of the National Academy of Science USA**, 101 (2004), s. 7880–7884.

WANDSNIDER, L.,

1997 "The Roasted and the Boiled: Food Composition and Heat Treatment with Special Emphasis on Pit-Hearth Cooking," **Journal of Anthropological Archaeology**, 16, s. 1–48.

WILLCOX, G., M. SAVARD,

2007 "Güneydoğu Anadolu'da Tarımın Benimsenmesine İlişkin Botanik Veriler," **Türkiye'de Neolitik Dönem**. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular. Yay. Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 427–440.

VOIGT, M., M.,

1985 "Village on the Euphrates. Excavations at Neolithic Gritille in Turkey," Expedition 27/1, s, 10,24.

WRIGHT, K.,

1991 "The Origins and Development of Ground Stone Assemblages in Late Pleistocene Southwest Asia," **Paleorient 17/1**, s. 19–45.

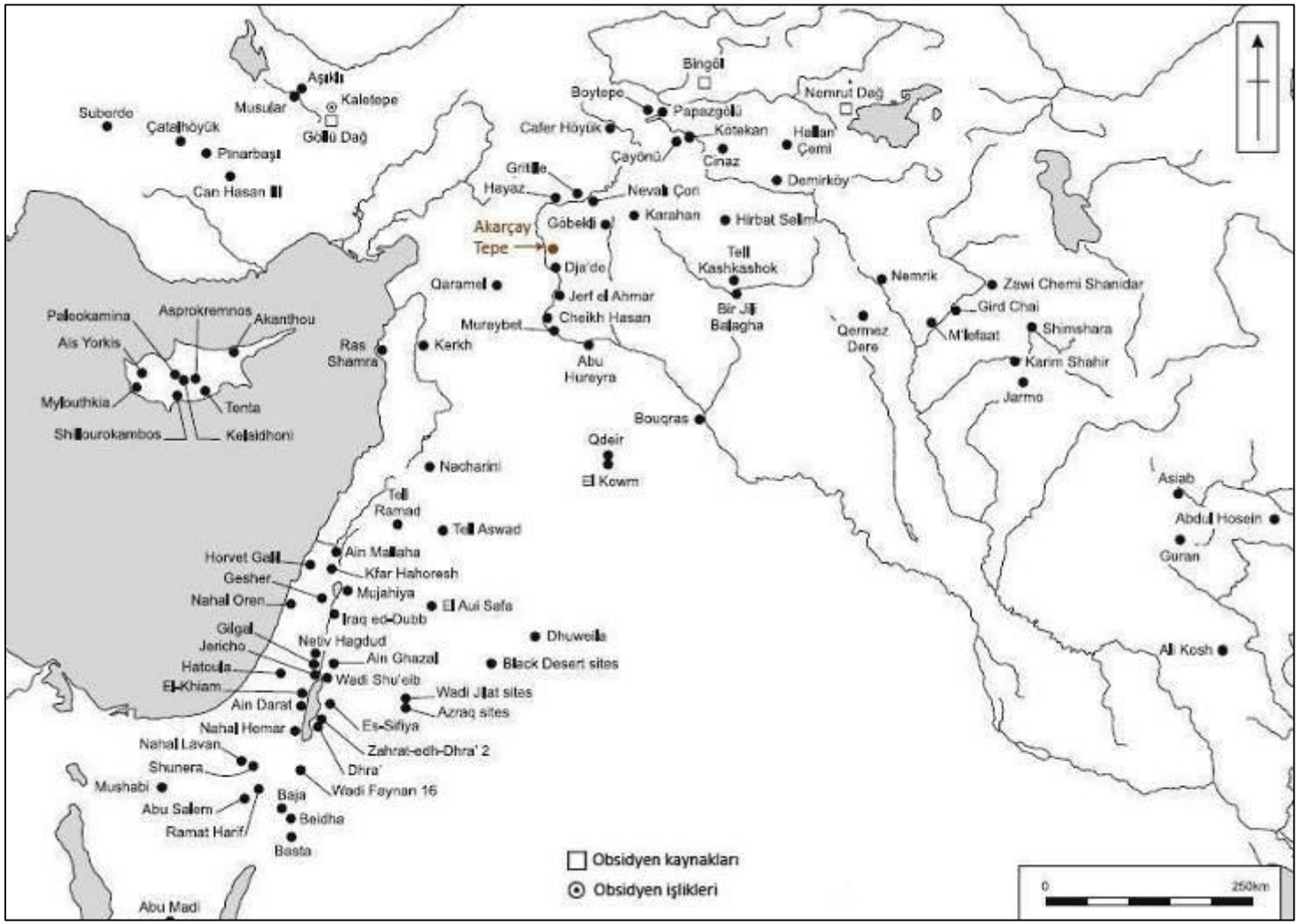
1992 "A Classification System for Ground Stone Tools from the Prehistoric Levant," **Paleorient 18/2**, s. 53–81.

1994 "Ground-Stone Tools and Hunter-Gatherer Subsistence in Southwest Asia: Implications for the Transition to Farming," **American Antiquity 59/2**, s. 238–263.

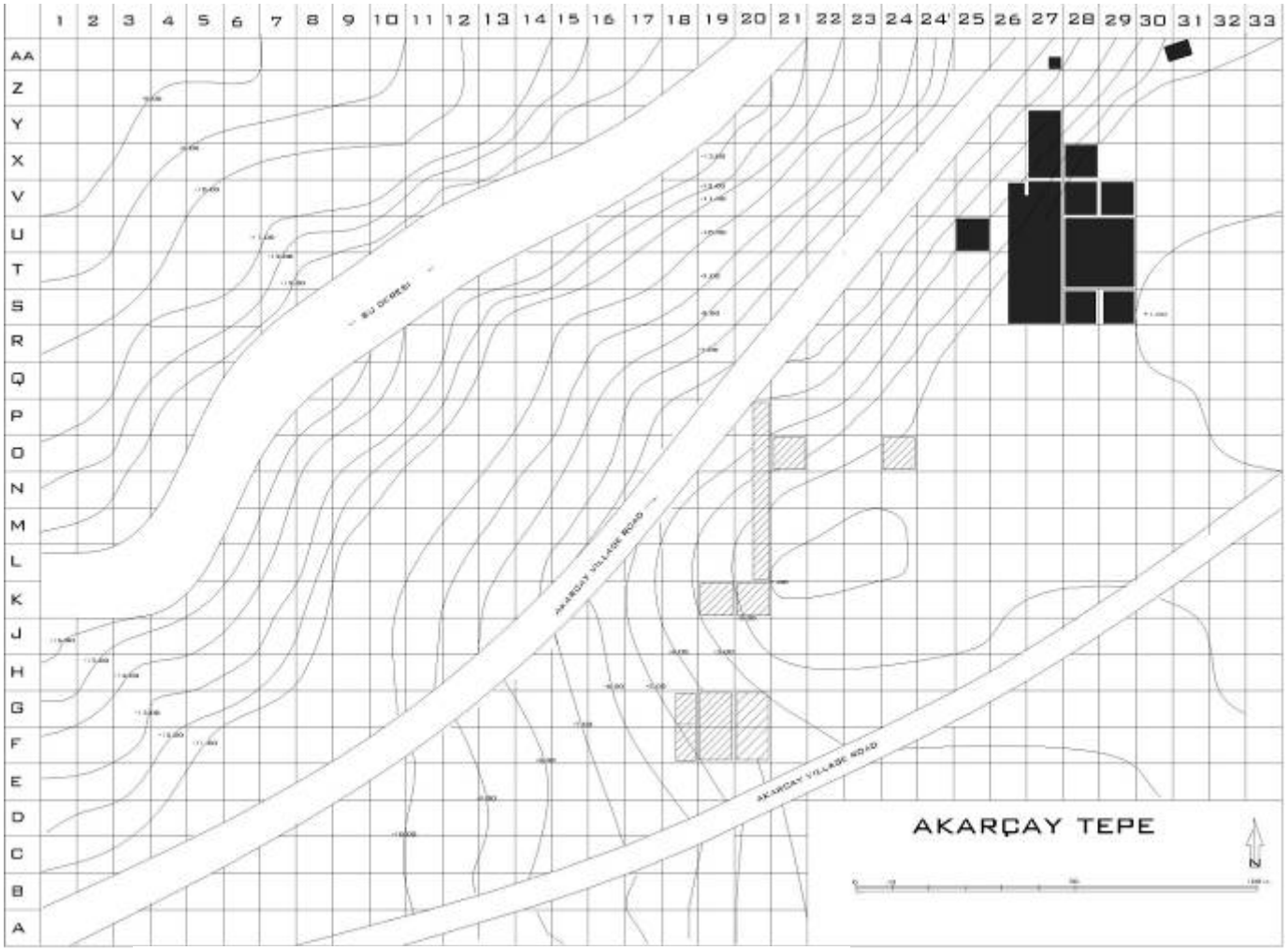
ZOHARY, M.,

1973 **Geobotanical Foundations of the Middle East**, I. Volume, Gustav Fischer Verlag, Stutgart.

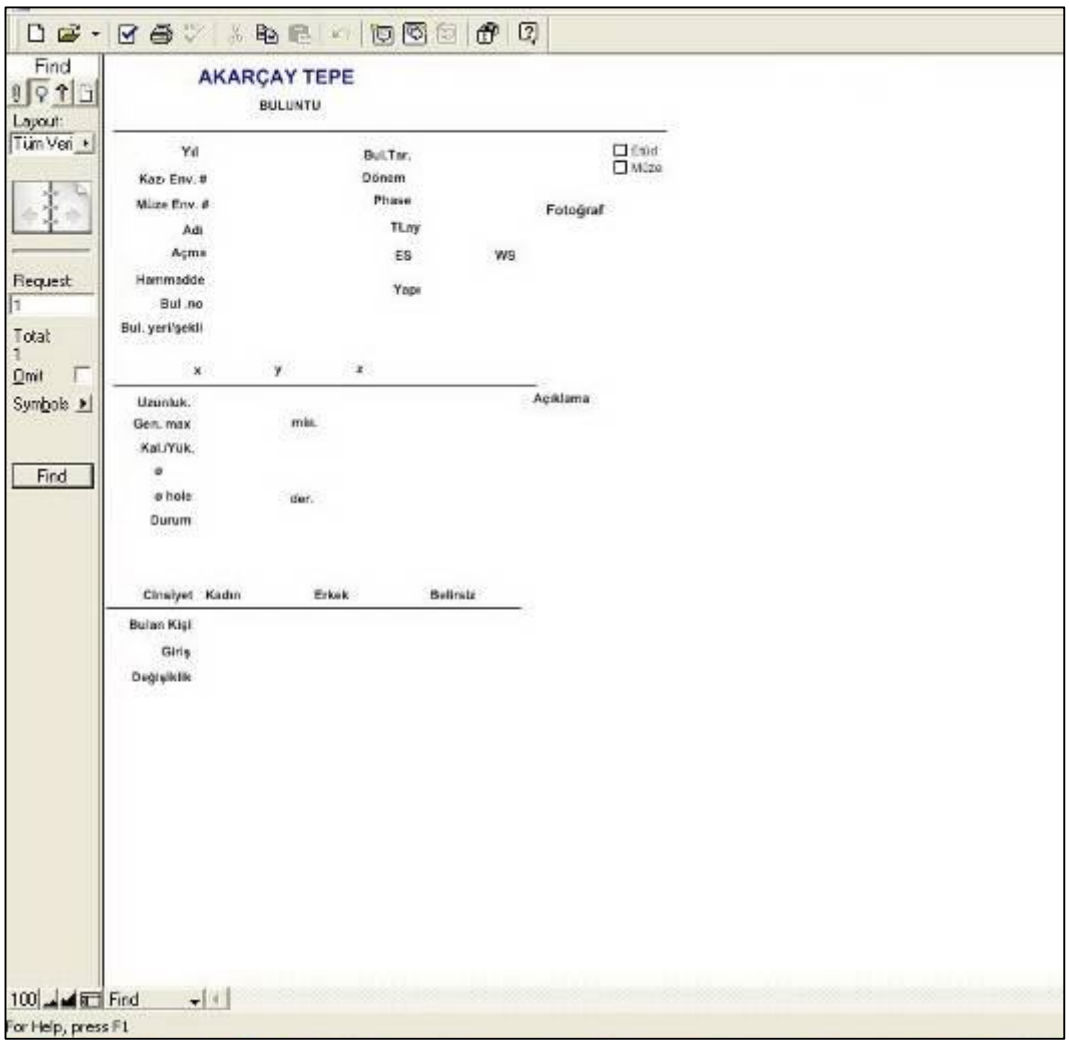
SARC (Stone Age Reference Collection), (Çevrimiçi), http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/sarc/iakh/lithic/sarc.html, 17 Ağustos 08.

Harita 1: Güneybatı Asya'daki Neolitik Dönem Yerleşmeleri (Asouti, 2006: Figure 1'den değiştirilerek).

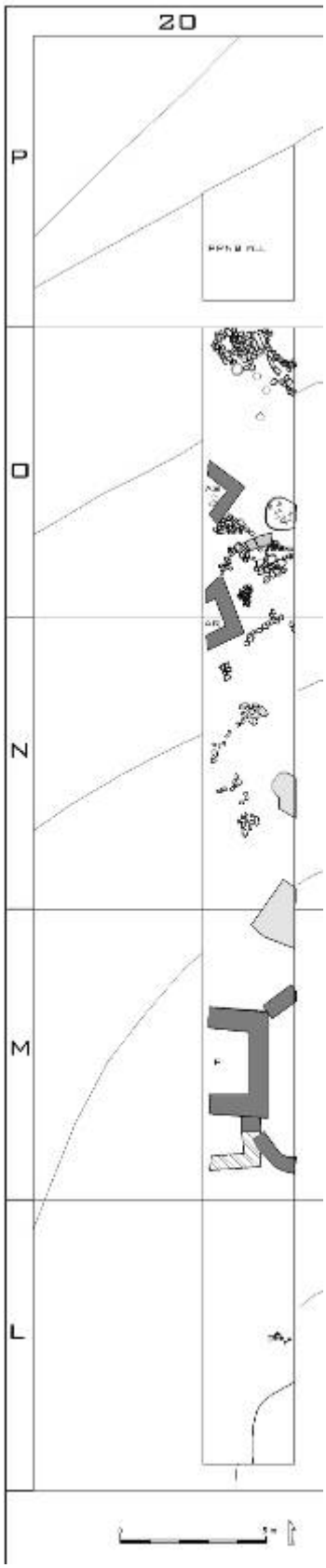
Levha 1: Akarçay Tepe Topografik Planı (AT kazı arşivi).

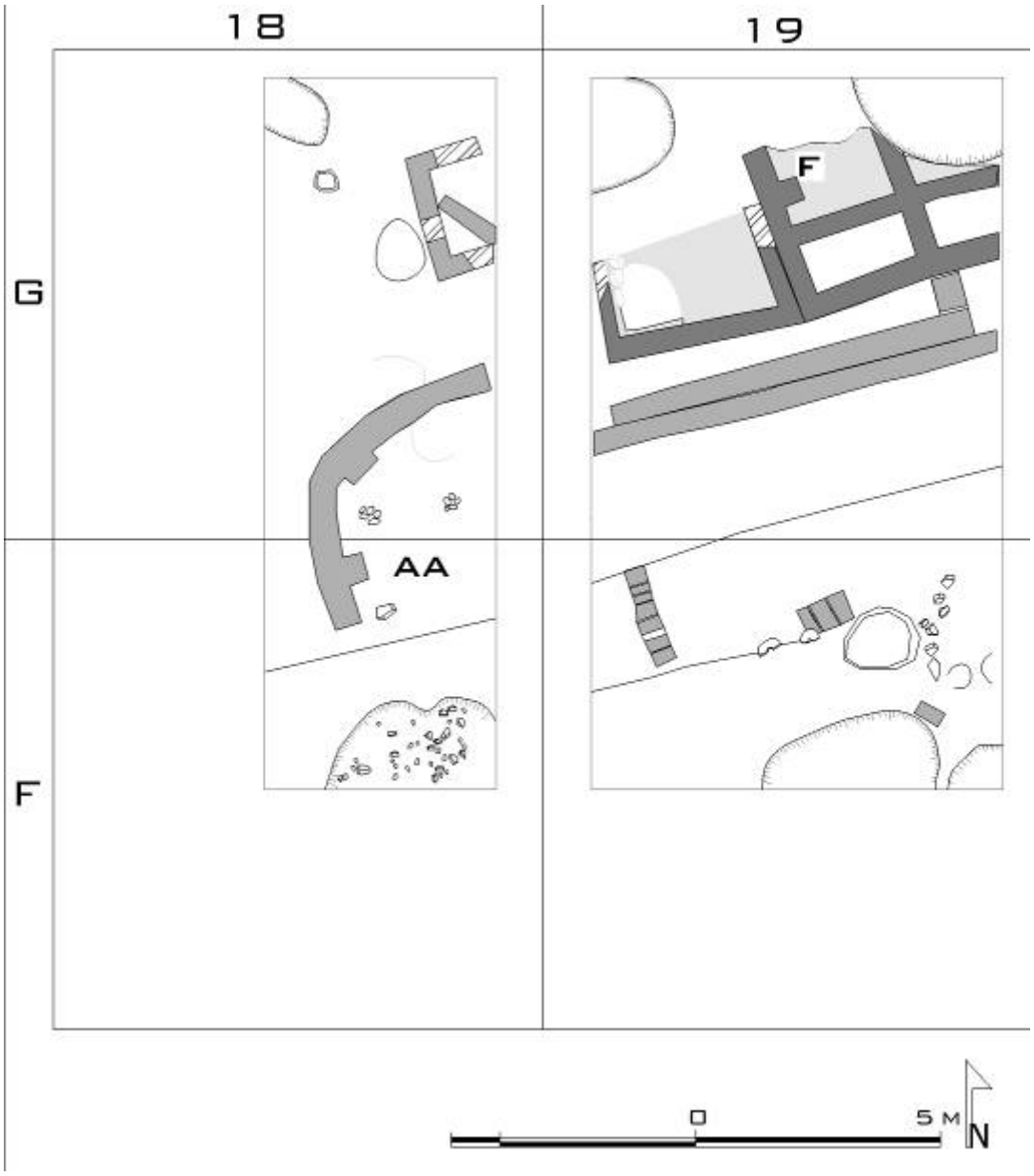
Levha 2: Akarçay Tepe veri tabanı formu (AT kazı arşivi).

Çizim 1: Akarçay Tepe doğu açmaları durum planı (AT kazı arşivi).

Çizim 5: 20 Açmaları durum planı (AT kazı arşivi).

Çizim 6: Batı açmaları durum planı (AT kazı arşivi).

Resim 20: Alt öğütme taşı.

Resim 21: Alt öğütme taşı.

Resim 22: Alt öğütme taşı.

Resim 23: Alt Öğütme Taşı.

Resim 24: Değirmen taşı.

Resim 25: Havan.

Resim 26: Havan.

Resim 27: Havan.

Resim 28: Havaneli.

Resim 29: Havaneli.

Resim 30: El taşı.

Resim 31: El taşı.

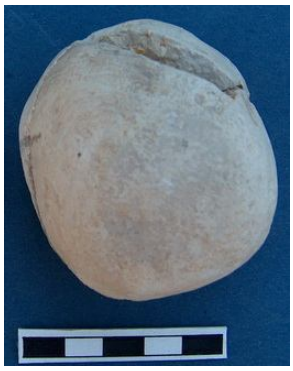
Resim 32: Biley taşı

Resim 33: Açkı aleti

Resim 34: Taş toplar.

Resim 35: Taş top.

Resim 36: Taş top.

Resim 37: Taş top.

Resim 38: Taş toplar.

Resim 39: Taş top.

Resim 40: Taş top.

Resim 41: Taş top.

Resim 42: Kil top.

Resim 43: Kil top.

Resim 44: Kil top/sapan taşı.

Resim 45: Kireçtaşı kap.

Resim 46: Kireçtaşı kap.

Resim 47: Kireçtaşı kap.

Resim 48: Kireçtaşı kap.

Resim 49: Kireçtaşı kap.

Resim 50: Kireçtaşı kap.

Resim 51: Kireçtaşı kap.

Resim 52: Kireçtaşı kap.

Resim 53: Mermer kaplar.

Resim 54: Taş kap.

Resim 55: Mermer kap.

Resim 56: Mermer kap.

Resim 57: Kireçtaşı kap.

Resim 58: Taş kap.

Resim 59: Yassı balta.

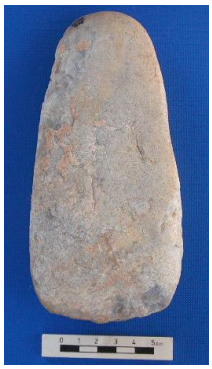
Resim 60: Yassı balta.

Resim 61: Yassı balta

Resim 62: Yassı balta

Resim 63: Yassı balta

Resim 64: Yassı balta

Resim 65: Yassı balta.

Resim 66: Yassı balta.

Resim 67: Yassı balta.

Resim 68: Yassı balta

Resim 69: Yassı balta

Resim 70: Yassı balta

Resim 71: Topuz başı.

Resim 72: Topuz başı.

Resim 73: Yongalanmış kurs.

Resim 74: Yongalanmış kurs.

Resim 75: Ağırşak.

Resim 76: Delikli çanak kırığı/ağırşak.

Resim 77: Delikli taş/ağırlık.

Resim 78: Delikli taş/Ağırlık

Resim 79: Delikli taş/ağırlık.

Resim 80: Delikli taş/ağırlık.

Resim 81: Delikli taş/ağırlık (ön ve arka).

Resim 82: Söve taşı.

Resim 83: Söve taşı.

Resim 84: Palet.

Resim 85: Palet.

Resim 86: Halka.

Resim 87: Halka.

Resim 88: Halka.

Resim 89: Halka.

Resim 90: Halka.

Resim 91: Çetele pulu.

Resim 92: Çetele pulu.

Resim 93: Çetele pulu.

Resim 94: Çetele pulu

Resim 95: Çetele pulu.

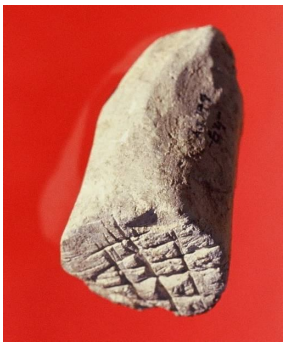
Resim 96: Çetele pulu.

Resim 97: Çetele pulu.

Resim 98: Çetele pulu.

Resim 99: Mühür.

Resim 100: Delici/bız.

Resim 101: Delici/bız.

Resim 102: Delici/bız

Resim 103: Delici/bız.

Resim 104: Delici/bız.

Resim 105: Delici/bız.

Resim 106: Delici/bız.

Resim 107: Delici/bız.

Resim 108: İğne.

Resim109: İğne

Resim 110: İğne.

Resim 111: Kemik kancalar.

Resim 112: Kemik kanca.

Resim 113: Kemik kanca.

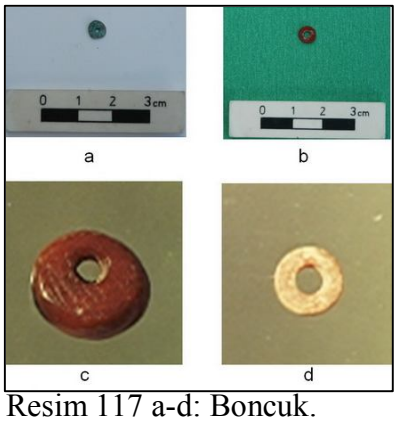
Resim 114: Kemik kanca.

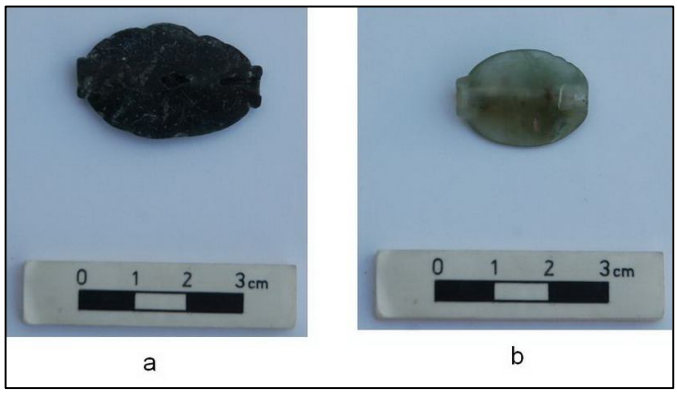
Resim 115: Kemik yassı alet/spatula.

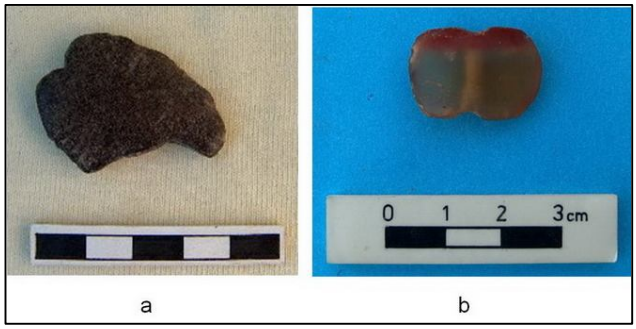
Resim 116: Kemik yassı alet/spatula.

Resim 117 a-d: Boncuk.

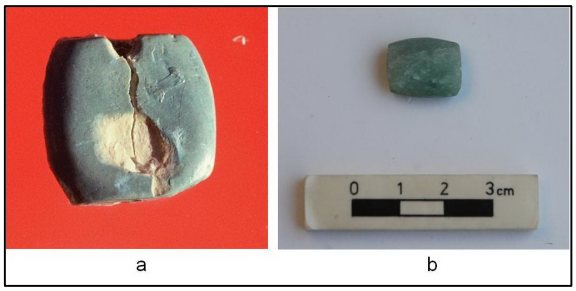
Resim 118 a-b: Boncuk.

Resim 119 a-b: Boncuk.

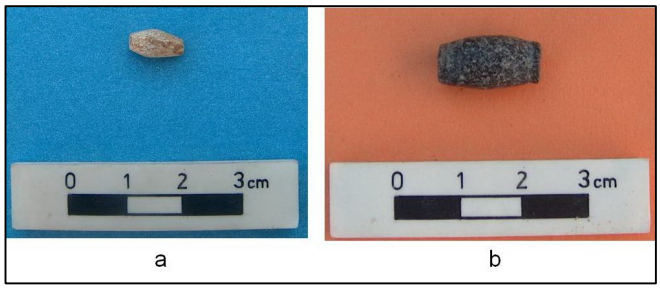
Resim 120: Boncuk (?)

Resim 121 a-b: Boncuk.

Resim 122: Boncuk.

Resim 123 a-b: Boncuk.

Resim 124: Boncuk.

Resim 125: Kabuk boncuk.

Resim 126: Kabuk boncuk.

Resim 127: Kabuk boncuklar.

Resim 128: Kabuk boncuk.

Resim 129: Kabuk boncuk (?)

Resim 130: Kabuk boncuk (?)

Resim 131: Kabuk boncuk (?)

Resim 132: İnsan figürini (ön, arka ve iki yandan).

Resim 133: İnsan figürini.

Resim 134: İnsan figürini.

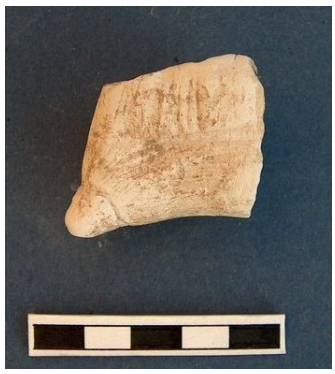
Resim 135: Figürin.

Resim 136: Figürin.

Resim 137: Figürin.

Resim 138: Figürin.

Resim 139: Figürin.

Resim 140: Figürin.

Resim 141: Figürin.

Resim 142: Figürin(?)

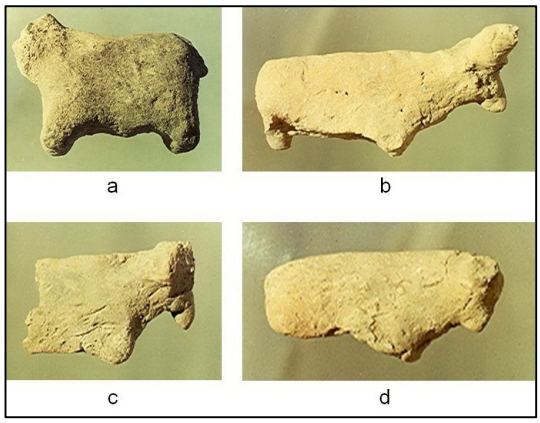
Resim 143: Figürin (?)

Resim 144: Figürin (?)

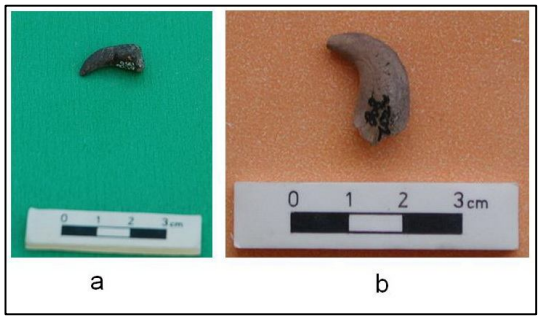
Resim 145: Hayvan figürini.

Resim 146: Hayvan figürinleri.

Resim 147: Hayvan figürini.

Resim 148: Hayvan figürini parçaları (boynuz).

Resim 149: Hayvan figürini.

Resim 150: Hayvan figürini.

Resim 151: Hayvan figürini.

Resim 152: Hayvan figürini (iki yandan, üstten ve önden).

Resim 153: Hayvan figürini (iki yandan).

Resim 154: Hayvan figürini/toynak (?)

Resim 155: Fallus (Üst, alt ve önden).

Resim 156: Fallus.

Resim 157: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı.

Resim 158: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı.

Resim 159: Kazı/çizi bezekli bezekli kireçtaşı.

Resim 160: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı.

Resim 161:Kazı/çizi bezekli kireçtaşı.

Resim 162: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı.

Resim 163: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı.

Resim 164: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı.

Resim 165: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı.

Resim 166: Kazı/çizi bezekli kireçtaşı.

Resim 167: İşlenmiş kireçtaşı.

Resim 168: İşlenmiş kireçtaşı.

Resim 169: İşlenmiş kireçtaşı.

Resim 170: İşlenmiş kireçtaşı (iki yandan ve önden).

Resim 171: İşlenmiş kireçtaşı.

Resim 172: İşlenmiş kireçtaşı.

Resim 173: İşlenmiş taş.

Resim 174: İşlenmiş kireçtaşı (iki yandan).

Resim 175: İşlenmiş Taş.

Resim 176: İşlenmiş taş (iki yandan).

Resim 177: İşlenmiş kemik.

Resim 178: İşlenmiş kemik.

Resim 179: İşlenmiş kemik.

Resim 180: Kil nesne.

Resim 181: Kil nesne.